

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(15)

Київ 2007

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Марусєва О. А. — відповідальний секретар
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки і менеджмент

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Титова Н. А., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Ніколенко Ю. В., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилюк Ф. М., д-р філос. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Охременко О. Р., д-р психол. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Гайченко В. А., д-р біол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Сагач Г. М., д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Скрипник О. В., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 1(15). — 2007. — 172 с. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-798-3

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки і менеджменту, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-966-608-798-3

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ І МЕНЕДЖМЕНТ	5	Олійник А. П. Проблеми оподаткування особистих селянських господарств при формуванні ринкових відносин	58
Філіппов М. І. Деякі питання поліпшення умов бізнес-середовища в Україні (на прикладі ринкової ситуації у легкій промисловості)	5	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	62
Кругляк Б. С., Гуменок А. Ф. Переоцінка основних засобів: бухгалтерський аспект	9	Гольцов А. Г. Експансіоністська геостратегія держав: теоретичні аспекти	62
Берестецька Л. М. Проблеми фінансування малого бізнесу в Україні	13	Карнаух А. А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні	68
Щепкіна С. П. Проблеми забезпечення безпеки ігрового бізнесу в Україні	17	Нальотов А. А. Політична ситуація в Україні: аналіз основних тенденцій	74
Рябченко І. М., Моїсеєнко Н. В., Дозорова О. Ю. Автоматизоване управління фізичними процесами, що протікають у системах подачі й розподілу води в аварійних ситуаціях (математична модель)	24	Коваленко С. С. Геополітична доктрина Гетьмана Богдана Хмельницького	84
Курпратий В. І. До питання рівня життя населення Хмельницької області	28	Золін А. О. Політична субкультура: теоретико-методологічні проблеми	90
Тіунов В. М., Іващенко Ю. Ю., Насонова Н. О. Соціальний аспект здійснення організаційних перетворень на підприємстві	32	Дмитренко О. С. Громадська думка як чинник демократизації політичної системи України	95
Утвенко В. В. Фінансова система міст Гетьманату другої половини XVII – початку XVIII століття	38	Мироненко Є. В. Політологічний аналіз теорії дослідження парламентаризму: умови розвитку в сучасній Україні	100
Штефан Л. В., Кошелева В. С. Бізнес-план як один з невід'ємних компонентів функціонування підприємства	43	Бойко С. С. Етнократія як суспільно-політичне явище: постановка наукової проблеми	105
Тупкало В. М. Тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні	47	Загоруй Г. В. Про специфіку інтегрування в загальноукраїновий контекст меншинських народів-етносів	110
Свиноус І. В. Зайнятість в особистих селянських господарствах як спосіб виживання при формуванні ринкових відносин	53	Юсифов Вугар Адиль оглы Взаимоотношения современных институтов гражданского общества и политической системы в Азербайджане	114

ЮРИДИЧНІ НАУКИ	119	Кубрак П. М. Теоретичні і практичні аспекти проблеми доказування у кримінальному судочинстві	144
Кондракова С. П. Застосування Конституції України при здійсненні правосуддя	119	Кривов В. Г. Соціально-правові гарантії права громадян на працю в Україні	150
Семаков Г. С. Забезпечення і гарантії якості вищої освіти в контексті Болонської декларації	124	Пелих О. Л. Проблема відмежування кримінального аборту від умисного вбивства	158
Низенко Е. І. Загальнотеоретичні характеристики окремих напрямів захисту конфіденційної інформації від злочинних посягань	127	Турська М. В. Забезпечення відшкодування збитків, завданих злочинцем, у кримінальному судочинстві України	162
Прилуцький Р. Б. Щодо розмежування господарського та цивільного права	133	Відомості про авторів	168
Авсієвич А. В. Деякі аспекти укладання зовнішньоекономічних договорів (контрактів)	140		

УДК 327.2

А. Г. ГОЛЬЦОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕКСПАНСІОНІСТСЬКА ГЕОСТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 62–67

Експансія є невід'ємною рисою зовнішньої політики держав на міжнародній арені. Розглянуто окремі теоретичні аспекти геостратегії держав взагалі, виявлено сутнісні особливості державної експансіоністської геостратегії. Охарактеризовано основні види експансіоністської стратегії держав світу.

Як і в минулому, сьогоднішній світ сповнений взаємної боротьби різноманітних геополітичних сил. Проте ця боротьба має більш прихований (латентний) характер і ведеться часто за допомогою витонченіших засобів, хоча ще бувають приклади застосування грубої сили у міжнародних відносинах. Характерною рисою сучасної геополітичної ситуації у світі є динамічний перерозподіл сфер впливу між провідними геополітичними акторами, які здійснюють експансію на міжнародній арені. Дослідження стратегії захоплення окремими державами контролю над геопростором і його складовими є актуальною проблемою теорії і практики міжнародних відносин. Висвітленню питань геостратегії (зокрема, експансіоністської) зовнішньої політики держав присвячена велика кількість наукових досліджень. У більшості цих праць розглядаються конкретні аспекти геостратегії певних держав [1; 3]. У дослідженнях переважає тенденційний підхід до вивчення питань геостратегії держав, наприклад, намагання обґрунтувати і виправдати експансіонізм власної держави [1]. Однак теоретичні питання геостра-

тегії держав висвітлені недостатньо, зокрема, мало дослідженні сутність, напрями, види сучасної експансіоністської геостратегії на міжнародній арені.

Спробуємо в цій статті дослідити окремі теоретичні аспекти такого типу геостратегії держав на міжнародній арені, як експансіоністська.

За визначенням В. Л. Цимбурського, геостратегія являє собою вміння перетворювати фундаментальні геополітичні картини світу в цілі і завдання конкретного гравця, забезпечені ресурсами і сценаріями [5]. Вона виступає як вид об'єктивного знання, що виявляє можливості розгортання тієї або іншої базисної установки в цілі, сценарії й завдання [5]. Вельми поширена думка, що геостратегія являє собою “прикладну” геополітику, застосування на практиці теоретичних положень “фундаментальної” геополітики. У контексті міжнародних відносин геостратегію доволі часто уявляють як синтез обґрунтованих геополітикою стратегічних цілей, принципів і напрямів зовнішньополітичної діяльності держави. В узагальненому вигляді під геостратегією вва-

жаємо доцільним розуміти визначення головних цілей, завдань і принципів зовнішньої політики держави, загальне планування дій, розробку засобів і прийомів здійснення політики на міжнародній арені.

Геостратегія, яка розробляється і здійснюється державою, залежить від наявного військового, природно-ресурсного, економічного (промислового, технологічного, сільськогосподарського, комунікаційного, фінансового та ін.), демографічного потенціалу, рівня політичної культури правлячої еліти і суспільства, усвідомлення ними національних інтересів і пріоритетів на міжнародній арені, уявлення щодо головних зовнішніх загроз національній безпеці і засобів реагування на них. На сучасну геостратегію держави здебільше впливають історичні аспекти взаємовідносин з іншими країнами світу.

Геостратегія, що розробляється і впроваджується в життя державними органами влади, має спиратися на якомога ширшу підтримку основної маси населення своєї країни. Тому влада прагне оволодіти засобами впливу на людський розум чи тримати ці засоби під своїм контролем. Для ідейного обґрунтування певних напрямів геостратегії влада використовує тенденційно підібрані історичні факти, апелює до національної свідомості, релігійної віри, моральних цінностей (насамперед до добра і справедливості), емоційних почуттів громадян країни. І тоді геостратегія, що відбиває інтереси вузького кола національної верхівки чи навіть іноземних “ляльководів”, набуває підтримки значної частини населення країни, яке починає вважати проголошені владою напрями зовнішньої політики держави цілком відповідними справжнім національним інтересам країни.

Для розробки геостратегії держави на міжнародній арені провідне значення має розуміння правлячою елітою національних (державних) інтересів. Зміст геостратегії має максимально відбивати потреби забезпечення національної (державної) безпеки. Державний апарат часто видає свої інтереси за загальнонаціональні, а свою власну безпеку, можливість панувати у країні – за необхідність зміцнення національної безпеки. У сучасних умовах глобалізації політичних, економічних, соціальних культурних процесів слід враховувати, що геостратегії багатьох держав на міжнародній арені насправді розробляються і скеровуються з прихованих впливових центрів світової політичної та економічної могутності,

відповідаючи інтересам збереження і розширення сфер панування цих центрів.

Реальна геостратегія окремих держав спрямована, як правило, на задоволення своїх егоїстичних інтересів, максимальне використання вигод від наявного природно-ресурсного потенціалу, розвитку науково-технічного прогресу, володіння фінансовими ресурсами, сучасними видами озброєнь, демографічним потенціалом. Проголошене прагнення всіляко захищати національні інтереси може мати наслідком оголошення будь-яких стратегічно важливих і багатих природними ресурсами районів світу сферою життєвих інтересів окремої держави (наприклад, США). Справжня геостратегія держави часто відрізняється від офіційно задекларованої в офіційних документах і проголошеної через засоби масової інформації.

Можна виокремити такі рівні геостратегії держав у земному геопросторі: світовий (глобальний); трансрегіональний і макрорегіональний; регіональний; субрегіональний (сусідський). Складною проблемою є типологія геостратегій держав, оскільки у багатьох випадках досить важко однозначно якісно визначити (типізувати) геостратегію тієї або іншої держави, враховуючи перипетії її політичного та економічного розвитку, мінливість геополітичної ситуації в певному регіоні і тим більше особливості геостратегії конкретної держави по відношенню до різних держав світу. Тому запропонована типізація геостратегій держав світу не претендує бути ні всеохоплюючою, ні остаточною.

Вважаємо доцільним виокремити такі головні типи геостратегій держав на міжнародній арені: наступальна або експансіоністська, активної участі, оборонна, відступальна. У пропонованій статті розглядаються теоретичні аспекти саме експансіоністської геостратегії.

Категорія “експансія” є однією з вельми поширених у геополітиці. Традиційно під експансією розуміються передусім територіальні надбаня і встановлення військово-політичних сфер впливу, а також діяльність у цьому напрямку (політика експансії) [3]. Територія і зараз є дуже привабливим об’єктом експансії – “життєвий простір”, носій природних і людських ресурсів, вигідний військово-стратегічний чи економічний плацдарм тощо. Анексія територій у сучасних умовах є надто дорогим задоволенням, до того ж і необхідність утримувати на підкореній території війська, адміністративні й правоохоронні органи негативно оцінюється не лише світовою громадськістю, а

й вітчизняною. Територіальні експансії спостерігаються і в сучасному світі, хоча вони прикриваються, як правило, гаслами про безпеку людства і високі гуманітарні цілі. Окуповані в результаті експансії території оголошуються не анексованими, а такими, що мають здобути свій повний суверенітет після перехідного періоду встановлення “справжньої” демократії.

Експансіоністська геостратегія спрямована на розширення сфери впливу держави, здобуття контролю над геопростором та його елементами. Експансіоністська геостратегія притаманна передусім імперіям як колишнім, так і сучасним. Імперії минулого прагнули насамперед розширити свою фізичну територію і збільшити простір для свого геополітичного та гео економічного впливу на сусідні країни. Сама сутність імперського експансіонізму не змінилася й дотепер, зміни торкнулися лише змістовних і географічних аспектів експансіоністської геостратегії. Зауважимо тут, що експансіонізм може бути притаманний зовнішній політиці і великих, і середніх, і навіть малих держав (у тому числі самопроголошених). Відповідно до змістовного наповнення експансіоністської геостратегії держав пропонується виокремити такі її види.

Політична експансія являє собою використання політичних засобів розширення сфери політичного впливу в геопросторі, встановлення політичного контролю над об’єктом експансії. При політичній експансії застосовуються засоби цілеспрямованого політичного й економічного тиску — офіційні санкції, ізоляція, ультиматуми та ін. Крім тиску дипломатичними засобами активно використовуються шантаж, дискримінація та ін. Стратегія забезпечення політичного контролю над об’єктом експансії (країною чи регіоном) реалізується через підпорядкування наявного державного та адміністративного апарату шляхом приведення до керівних посад у “центрі” та на регіональному і місцевому рівнях своїх “агентів впливу”, які проводитимуть політику, що відповідає інтересам латентного загарбника. Приведення до влади потрібних політичних сил і конкретних осіб досягається різними засобами: військовою окупацією, політичним тиском, використанням інших засобів експансії — економічної, інформаційної, культурної та ін. У сучасному світі переважає мирна (“м’яка”) експансія.

Воєнна експансія у сучасній геостратегії держав світу значно менше поширена, ніж у попередні геополітичні епохи. Війна стала сьогодні занадто дорогим засобом досягнення геострате-

гічних інтересів. До того ж далеко не всі держави і міждержавні угруповання можуть наважитись розв’язати у наш час війну, не ризикуючи при цьому наштовхнутись на осуд з боку багатьох держав і санкції міжнародних організацій. Лише така велика держава, як США, і таке угруповання, як НАТО, мають настільки високий ступінь військово-політичної могутності, що спроможні вплинути на позицію авторитетних міжнародних організацій і громадську думку в багатьох країнах світу. Сучасна воєнна стратегія передбачає швидкоплинні, блискавичні воєнні дії з масовим використанням авіації, високоточної зброї. Плануються “хірургічні операції” зі знищення конкретних об’єктів і навіть осіб. Воєнна геостратегія розробляється з урахуванням інших видів експансії, здатних забезпечити необхідний контроль над завойованим геопростором. Військовий контроль над територією може бути як суцільним, так і частковим — з розміщенням окремих військових баз. Можливий варіант опосередкованого військового контролю, наприклад ракетно-ядерний [2].

Економічна експансія, яка за своєю природою не має тотального характеру, в умовах глобалізації світових економічних процесів стає провідною. Геостратегія економічної експансії планується і здійснюється не лише окремими державами, а й міжнародними організаціями (Світовий Банк, МВФ) і могутніми транснаціональними корпораціями, економічна потужність яких може значно перевищувати можливості окремих невеликих держав. Спостерігається тенденція подальшого дистанціювання таких економічних суб’єктів, як ТНК, від національних господарств. Серед різновидів економічної експансії можна виокремити кредитно-фінансову, валютну, товарну, технологічну, комунікаційну.

Кредитно-фінансова експансія є дійовим засобом посилення свого впливу на країну-боржника. Можливе також використання такого засобу, як скуповування боргових зобов’язань певних країн. Кредити МВФ, який служить інтересам провідних держав, доволі часто супроводжуються виконанням таких умов, які являють собою втручання у внутрішні справи держави і встановлення певного контролю над її економікою. Провідні держави світу і могутні недержавні актори спроможні впливати на ситуацію на валютних ринках окремих держав та їх груп. Увесь світ заповнила доларова маса. З долларом вступає в запеклу конкурентну боротьбу євро. Задля захисту від долларової експансії розробляються плани впровадження в обіг спільних валют країн

Перської затоки та Південно-Східної Азії. Стратегічний контроль над головними валютними ринками, потоками фінансів у світі є запорукою взагалі гео економічного панування, відповідно і геополітичного.

Товарна експансія полягає у проникненні на товарні ринки інших країн і регіонів та у забезпеченні на них свого домінування. Панування окремих держав на ринку певних товарів дає їм можливість диктувати свої ціни і забезпечувати нееквівалентний обмін на світовому ринку. Предметом критики з боку держав, що розвиваються, є стратегія і тактика подвійних стандартів, яку сповідують країни ЄС, США та Японія, з одного боку, нав'язуючи всьому світу ліберальні умови вільної торгівлі, з іншого — весь час намагаючись встановити бар'єри для обмеження доступу товарів з інших країн і регіонів на свої власні ринки. Окремі держави, володіючи великими запасами енергоносіїв, застосовують засіб диктату цін на них, засоби гео економічного і геополітичного тиску на зовнішніх партнерів. Таку стратегію, як енергетичний шантаж, останнім часом реалізує Росія, прагнучи цим самим не лише збагачення, а й встановлення свого контролю над газотранспортними системами інших країн, підвищення своєї ролі в європейському та світовому геополітичному просторі.

В умовах нерівномірного розвитку науки і технологій в різних країнах спостерігається явище, яке можна охарактеризувати як *технологічний* неоколоніалізм. Вагомою складовою сучасної могутності держави є володіння високими технологіями, які дають змогу домінувати у виробництві найбільш наукомісткої високотехнологічної продукції. Слабкішим країнам відводиться роль придатків господарських комплексів найрозвиненіших держав та їх ТНК. Продуктивні сили технологічно залежних країн ("нових колоній") використовуються для виробництва певних видів продукції насамперед для потреб ТНК. Окремі країни з відносно розвиненим науково-технологічним потенціалом, потрапляючи в залежність від іноземних акторів, стають джерелом "відтоку мізків" або задешево розробляють нові технології на замовлення ТНК. Без власного розвитку науки і сучасних технологій доля нової неоколоніальної країни чекає, зокрема, на Україну.

Прагнення встановити *комунікаційний* контроль над територіями інших країн залишається надзвичайно важливим у геостратегії провідних держав світу. Транс регіональна держава Росія, підпорядковуючи собі нафто- та газотранспортні та газо-

транспортні системи держав — членів СНД, прагне закріпити на більшій частині пострадянського геопростору своє гео економічне і геополітичне домінування. Проте стратегія комунікаційної експансії не обмежується контролем над транспортними шляхами, а поширюється і на сучасні системи зв'язку та інші різноманітні засоби комунікації.

Інформаційна експансія спрямована на встановлення домінуючого контролю над інформаційним простором інших країн, тобто на повне або часткове оволодіння ЗМІ своїми медійними компаніями. Фактично підконтрольні іноземній державі ЗМІ покликані нав'язувати населенню країни певні політичні погляди, стереотипи, бажану для інформаційного агресора точку зору на ті чи інші політичні події. Посилення інформаційної експансії пов'язано з подальшим прогресом ЗМІ, особливо радіо- і телекомунікацій, а також системи Інтернет. Інформаційний контроль може вважатися найбільш сучасним і досконалим різновидом комунікаційного [2]. Інформаційна експансія є вельми дієвим засобом здійснення політичної, економічної, ідеологічної, культурної, мовної експансії. Активна інформаційна експансія провідних держав світу дедалі більше може набувати характеру медіа-імперіалізму.

Ідеологічна експансія має на меті розширення геопросторового впливу певної ідеології. Встановлення ідеологічного контролю означає укорінення у свідомості населення певної країни або регіону тих чи інших ідейних поглядів, цінностей, норм. Використовується широкий діапазон засобів ідеологічної експансії. Передусім це активна пропаганда через ЗМІ, а у зв'язку з їх прогресом у сучасну епоху саме цій засіб є найбільш дієвим. Країни Заходу, особливо США, пропагують по всьому світу лібертіанську ідеологію зі своїми ідеалами демократії та ринкової економіки, безупинно рекламуючи їх досягнення саме за допомогою потужних ЗМІ, що охоплюють через системи супутникового зв'язку весь світ.

Ідеологічну експансію можна вважати різновидом цивілізаційної у широкому розумінні. Цивілізація — найвищий культурний рівень спільноти людей, найширший рівень культурної ідентифікації [4]. **Цивілізаційна експансія** здійснюється через укорінення в людській свідомості певних культурних (у широкому розумінні) архетипів: поведінкових (суспільно-побутових, політичних, правових), літературних, мистецьких, релігійних, світоглядних тощо. Цивілізаційне поле російської цивілізації (виокремлення якої є дискусійним)

поширюється з різним ступенем інтенсивності на більшу частину Білорусі, схід і південь України, північ Казахстану, має окремі невеличкі ареали в інших пострадянських республіках. Експансія західної цивілізації зустрічає все більше перешкод, зокрема, на Близькому Сході. У цивілізаційній експансії можна виокремити взаємопов'язані між собою різновиди: релігійну, культурну, мовну (лінгвістичну) та ін.

За поширеними в сучасній західній літературі поглядами найяскравішою ознакою-індикатором цивілізації є, як правило, саме релігія. У процесі міжконфесійної взаємодії в багатьох випадках спостерігається конкуренція за людські душі, прагнення повернути до своєї релігії нових вірних. Могутні конфесії поширюють свою діяльність на міжнародній арені, використовуючи середні та вищі навчальні заклади, дослідницькі центри, видавництва, журнали, газети, здійснюючи релігійну пропаганду також через радіо і телебачення. *Релігійна експансія* може виступати як засіб поширення та утримання геополітичного впливу, що і намагається здійснювати Російська Федерація на сході та півдні України.

Культурна експансія проявляється як прагнення нав'язати населенню країн і регіонів певні культурні архетипи. У сучасних умовах найдійовіший засіб її здійснення є поширення стереотипів масової культури, як правило, за допомогою ЗМІ, кінофільмів, повсюдної реклами тощо. Активна культурна експансія сприяє ефективній політичній експансії через вплив на політичну культуру населення, а також сприяє економічній експансії через насадження стандартів масової культури культу споживання.

Вагомою складовою цивілізаційної експансії є лінгвістична (мовна). *Мовна експансія* здійснюється шляхом поширення мови як через друковані ЗМІ, радіо, телебачення, так і через її безпосередніх носіїв. Лінгвістична експансія англійської мови як світової мови спілкування впроваджується в усі регіони світу, сприяє прийняттю західної, особливо американської, культури різними народами світу, спрямовується на формування стереотипів про вищість, престижність і універсальність англомовної культури. Мова виявляється найсуттєвішою характеристикою етнічності, тому мовна експансія є вельми ефективним засобом забезпечення етнічної асиміляції. Лінгвістична експансія може йти пліч-о-пліч з етнічною.

Етнічна експансія, яка проводиться як на внутрішньодержавному, так і на міжнародній арені, споріднена з демографічною.

Демографічна експансія може здійснюватися державою за допомогою населення, як правило, емігрантів з метою оволодіння геополітичним простором. Важливим моментом тут є якісна перевага своїх етнічних груп за віковими, професійними, майновими та іншими ознаками над місцевим населенням країни, куди здійснюється експансія. Активна еміграція з Китаю призвела до поширення по всьому світу китайської діаспори. Китайські мігранти в інших країнах, як правило, концентруються в локальних районах розселення і мало піддаються асиміляції. Йде масштабна "повзуча" демографічна експансія Китаю (через своїх мігрантів) до Сибіру та Далекого Сходу Росії. Через економічно потужну китайську діаспору КНР прагне поширити свій гео економічний (а з ним і геополітичний) вплив у країнах Південно-Східної Азії. Демографічна експансія також тісно пов'язана з культурно-цивілізаційною, мовною, релігійною.

Усі ці види експансіоністської геостратегії тісно переплетені між собою і здійснюються державами у різноманітних сполученнях, враховуючи свої потенціальні можливості, національні інтереси, потенціал і стратегію інших геополітичних акторів, сучасну геополітичну ситуацію у світі та його регіонах, особливості об'єктів експансії (географічні, політичні, економічні, соціальні, релігійні, етнічні та ін.).

Нинішня експансія провідних держав світу має вже не один-два напрями дій, а являє собою багатовекторний процес нарощування геополітичного впливу, спрямованого на різні регіони і країни світу. Слід підкреслити фактично безперервний характер переважно мирної зовнішньої експансії як угруповань держав, так і окремих лідерів усередині угруповань. Експансіоністська стратегія окремих лідерів по відношенню один до одного має характер "взаємопроникнення", особливо це стосується економічної експансії.

Експансіоністська геостратегія може мати відкритий (явний) чи латентний (прихований) характер. Експансія може здійснюватися шляхом агресії або, найчастіше, шляхом поступового проникнення на, як правило, формально законних підставах (м'яка експансія). Геостратегія спрямовується на встановлення прямого або опосередкованого контролю над об'єктом експансії. Контроль над об'єктом експансії може бути тотальним, який є зазвичай прямим і повним контролем над територією об'єкта. Контроль буває суцільним чи несучільним з просторової точки зору, а також охоплювати окремі сфери життя об'єкта ек-

пансії. За інтенсивністю експансія може бути високої, середньої чи незначної міри. За тривалістю дії можна виокремити довго-, середньо- і короткострокові експансіоністські геостратегії.

Експансія держав і міждержавних союзів може здійснюватися в різних типах середовища — сухопутному, морському (океанічному), повітряному, космічному. З точки зору географічного поширення експансії можна виокремити такі різновиди геостратегії: встановлення контролю над всією територією іншої держави; регіонального контролю; локального (або місцевого) контролю. Крім того, можна виокремити лінійно-вузловий контроль різного ступеня інтенсивності над важливими транспортними комунікаціями і вузлами на території інших держав; точковий контроль над окремими стратегічно важливими населеними пунктами, промисловими підприємствами, військовими базами, родовищами корисних копалин на теренах іноземної держави.

Попри задекларовані високі гуманні цілі зовнішньої політики у сучасному світі переважає державний егоїзм, “закони джунглів”, де сильніші прагнуть отримати контроль над слабкішими і використовувати їхні ресурси для свого процві-

тання. Геостратегії багатьох держав світу різного рангу, навіть експансіонізм наймогутнішої у світі держави — США, часто є лише зовнішніми проявами рішень, прийнятих транснаціональними латентними владними структурами у своїх інтересах. Регулятивну функцію щодо обмеження експансіонізму в сучасному світі мають здійснювати міжнародні організації, насамперед реформована і дієздатна ООН.

Література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 256 с.
2. Плешаков К. Геополитика в свете глобальных перемен // Международная жизнь. — 1994. — № 10. — С. 30–39.
3. Сорокин К. Е. Геополитика современности и геостратегия России. — М.: РОССПЭН, 1996. — 168 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: Пер с англ. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. — 603 с.
5. Цымбурский В. Л. Геополитика как мировидение и род занятий // Полис. — 1994. — № 4. — С. 7–28.

Експансіоністська геостратегія держави спрямована на здобуття контролю над геопростором та його елементами. Вона має такі основні взаємопов'язані види: політична, воєнна, економічна (кредитно-фінансова, валютна, товарна, технологічна, комунікаційна), інформаційна, ідеологічна, цивілізаційна, культурна, релігійна, мовна, етнічна, демографічна. Експансіоністські геостратегії різняться за засобами, характером, інтенсивністю, типами середовища, географічними об'єктами експансії тощо.

Експансионистская геостратегия государства направлена на приобретение контроля над геопространством и его элементами. Она имеет такие основные взаимосвязанные виды: политическая, военная, экономическая (кредитно-финансовая, валютная, товарная, технологическая, коммуникационная), информационная, идеологическая, цивилизационная, культурная, религиозная, языковая, этническая, демографическая. Экспансионистские геостратегии различаются по средствам, характеру, интенсивности, типам среды, географическим объектам экспансии и т. п.

Expansionist geostrategy of state aims to gain control over geospace and its elements. Main interconnected types of the strategy are political, military, economic namely with such spheres as (credit and finance, currency, commodity, technology, communication), as well as information, ideology, civilization, culture, religions, languages, ethnic matters, demography. The expansionist geostrategies differ much by means, of its character, intensity, type of environment, geographic objects of expansion etc.

Надійшла 12 березня 2007 р.

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 68–73

Як відбувається процес становлення демократичної політичної культури в Україні? Що заважає українському народу успішно йти шляхом прогресу, увійти в європейську сім'ю цивілізованих країн? Що і від кого запозичити, як впроваджувати набутий досвід у життя? Які шляхи можна виокремити в розвитку політичної культури в сучасних умовах? Такі актуальні питання є предметом розгляду в цій статті.

Сьогодні українське суспільство перебуває на етапі трансформації своєї політичної системи. Йдеться про перехід від тоталітарно-авторитарного режиму до демократичного. Цей процес охоплює всі сфери суспільного життя, зумовлює необхідність відповідної політичної культури. Від політичної культури насамперед залежать характер і напрями політичного процесу, стабільність і демократизм політичного режиму.

Спробуємо проаналізувати, як відбувається процес становлення демократичної політичної культури в Україні.

Політична культура, вимірювана за критеріями Заходу, — це встановлений стан, який формується впродовж десятиліть і навіть століть, а не є таким, що створюється за кілька років. На це звертає увагу Б. Цимбалістий, який підкреслює, що “політична культура — це продукт історичного розвитку та досвіду народу. У випадку України цей досвід був гірким... Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури...” [7, 78].

Б. Цимбалістий виокремлює три особливості історії України, які мали важливий вплив на розвиток української політичної культури:

1. Довга багатовікова бездержавність, тобто відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути

нарівні у стосунках з іншими народами й почуватися вільним господарем на своїй землі.

2. Розчленування української території та включення окремих її частин у різні держави з окремими культурами, політичними системами, що призвело до психологічного, побутового і політичного відчуження між різними частинами українського народу.

3. Багатократна денационалізація провідної верстви України. У XVI–XVII ст. наша боярська і шляхетська верства спольщилася. У XVIII–XIX ст. нащадки козацьких старшин зросійщилися. У XX ст. пролетарська провідна верства була знищена або здебільшого пішла на службу інтересів советськоросійської імперії [7, 78].

Колишня тоталітарна система всіляко намагалася створити “нову суспільно-історичну спільноту — радянський народ”. Політична культура радянського періоду за своєю природою консервативна, ґрунтується на колективній відповідальності, обтяжена великою кількістю усіляких табу, законів і звичаїв і тому закрита для зовнішніх впливів. Для неї характерні такі риси, як замкнутість, зорієнтованість на себе, на власні локальні цінності, зразки, норми, тип.

Політична культура радянського періоду відзначалася стійкістю і постійністю відтворювання, що досягалося ефективною системою соціалізації через засоби тотального контролю за населен-

ням з боку правлячого класу: це насамперед монопольне право держави на освіту і вступ до комуністичної партії як єдина можливість зробити кар'єру. Для самозбереження й відтворення було створено механізм номенклатури, що проводила цілеспрямовану кадрову політику.

Характер політичної культури цього періоду криється у глибокому соціальному та культурному розриві між верхівкою суспільства і основною масою населення. Такий стан зумовлював соціокультурну динаміку відтворення суспільних відносин, яка характеризувалася пануванням руйнівних тенденцій з орієнтацією на задоволення мінімальних потреб. Усе це базувалося на матеріальній і духовній убогості окремої людини, яка була нездатна сама вирішувати проблеми. Таким чином, у радянський час концентрація економічної, політичної та ідеологічної влади в руках правлячого класу, який втілював у своїй особі державу, призвела до поглинення державою суспільства та індивіда.

Якісна характеристика радянської політичної культури повинна вбирати в себе і явище русифікації. Ліквідація всіх проявів окремоти українства (факти спілкування державнопартійної еліти російською мовою; руйнація української автокефальної і грекокатолицької церкви, поширення впливу московської православної церкви; винищення національносвідомої української інтелігенції і найкращої частини селянства; зменшення кількості періодичних україномовних видань; створення штучних умов для міграції населення) дає можливість визначити цей процес як акції “внутрішнього тероризму” (В. Чорновіл) [6, 913]. До ознак “внутрішнього тероризму” належить також феномен пристосування, коли люди задля виживання йдуть за течією та власною пасивністю підтримують існуючий політичний лад.

За таких умов про українське суспільство годі було й говорити. Цілком зрозуміло, що це не сприяло розвиткові політичної культури основної маси народу. Радянське суспільство було закритим від зовнішнього світу, і якщо якась інформація про політичне життя в інших країнах потрапляла на шпальти газет, то вона була настільки дозованою, що це створювало у свідомості людини вкрай перевернені уявлення про політичні процеси, що відбувалися в тій чи іншій державі. І лише наприкінці 80-х років розпочався бурхливий розвиток політичної культури українського народу.

Що ж заважає нині українському народу успішно просуватись шляхом прогресу, увійти в єв-

ропейську сім'ю цивілізованих країн? Передусім деякі особливості ментальності: максималізм, недисциплінованість, інертність, зайва мрійливість тощо. Ці та деякі інші риси призводять до виснаження, а іноді й небезпечного розладу приватного та суспільного життя, до кримінальних злочинів, бунтів, нігілізму тощо.

Відтак, усю політичну історію України можна уявити як картину постійного протиборства ліберальних і патріархальнотрадиційних цінностей: з одного боку, приватна ініціатива, потреба самоствердження індивіда у змаганні з рівними собі, свобода власності й працелюбність, максимальне обмеження ролі держави в суспільстві; з іншого — соборність, общинність, колективізм з одночасною схильністю до авторитаризму, потреба сильного лідера харизматичного типу [1, 48].

Конфліктна політична культура, сформована під впливом зазначених факторів, постійно давалася взнаки впродовж усієї української історії: різним політичним силам не вистачало толерантності, політичної етики, злагоди. Адже діалогове підґрунтя в культурі відбивається безпосередньо і в культурі політичного спілкування, між різними політичними силами, партіями, фракціями, соціальними групами тощо.

Необхідно обґрунтувати також регіональний менталітет, скажімо, мешканців Західної України, Півдня і Сходу України. На нього впливають і ще довго впливатимуть міжконфесійні проблеми. В Україні це передусім відмінності між прихильниками православ'я і греко-католиками. Наявність інших конфесій — іудаїзму, протестантизму тощо — або непорозуміння між прихильниками Київського і Московського патріархатів впливає на політичну культуру в Україні дещо менше. Загальновідомо, що греко-католики здебільше проживають у Західній Україні, а тому особливості віросповідання підкреслюють розбіжності між Сходом і Заходом України на рівні менталітету населення цих регіонів.

Пошук політичного консенсусу вважаємо винятковим і необхідним варіантом соціально-політичної стабілізації українського суспільства.

Консенсус, конструктивна більшість мають утворитися не завдяки звичайному діалогу політичних сил та ідеологій, коли фактично всетаки обстоюються і захищаються окремі суспільні цінності, а на певній системі загальної відповідальності за все, що відбувається в суспільстві. Не потрібно великої мудрості, аби бути деструктивною опозицією. Тільки з формуванням сильної конструктивної, державотворчої опозиції система

противаг у нашій державі стане дієвою, результативною [2, 407].

Взагалі існування опозиції є органічним явищем, необхідною складовою політичного устрою демократичної країни. Будучи повноправним інститутом політичної системи, опозиція є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, що виникли на політичному рівні, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин.

У незалежній Україні розв'язання завдань державотворення значною мірою залежить від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства загалом. За цих умов першорядного значення набуває формування політичної свідомості найширших мас, набуття ними досвіду й навичок політичної поведінки, політична соціалізація (насамперед молоді), поступове подолання існуючої фрагментарної політичної культури, елементів патріархальної та підданської політичної культури і становлення на цьому ґрунті громадянської, демократичної політичної культури. Демократична політична культура відзначається толерантним ставленням до різних політичних поглядів та існуванням опозиції, де найважливішою політичною цінністю є громадянські права і свободи.

Демократична політична культура — це культура громадянського суспільства. Саме у межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання та врахування інтересів найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму.

Перехід до демократичної політичної культури передбачає налагодження постійного зворотного зв'язку у системі “політика — громадська думка”. Громадська думка — це історично зумовлений, динамічний стан масової свідомості великих груп людей, який своїм змістом віддзеркалює співвідношення соціальних сил, що фактично діють у суспільстві. У демократично розвиненому суспільстві громадська думка набуває значення потужного важеля політичного балансу, стану досягнення політичної рівноваги [4, 114].

Складовими демократичної політичної культури є сформовані у процесі життєдіяльності багатьох поколінь політичні традиції, практики, ідеї, концепції, переконання про взаємовідносини між різними елементами системи. Те, що демократична політична культура вбирає в себе певні упо-

добання та настанови людей стосовно демократії загалом, дає можливість розглянути її як частину загальної культури, яка є певною системою досвіду попередніх поколінь, що допомагає відтворенню соціуму.

Іншими словами, демократична політична культура визначає правила гри в демократичній політичній сфері та надає відчуття компетентності і права брати участь у політичному процесі, тобто надає системотворчу структуру цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність, взаємодію інститутів і організацій, тобто цілісність політичної сфери. Зміни у структурі інтересів, що притаманні кожній групі, вибір форми реалізації власних інтересів визначають перетворення соціальної структури і суспільної свідомості. Внаслідок злагодженої взаємодії відбувається процес упорядкування, стабілізації певних структур, їх перетворення та ускладнення.

У сучасних демократичних перетвореннях з новою силою виявилися протиріччя між можливостями вільного життя і різним рівнем політичної культури суспільства. Недорозвиненість політичних відносин у минулому позначилася в наші дні на відповідному рівні політичної культури. Іноді це навіть гальмує демократичні перетворення, викликає міжнаціональні непорозуміння, заважає встановленню громадянської злагоди.

Однак діалектичний зв'язок політичної культури і політичних відносин дає змогу стверджувати, що формування демократичної політичної культури забезпечуватиметься розвитком політичних відносин. Створення належних умов для політичного життя, доступ до політичної інформації, гласність діяльності влади, демократичні свободи з одночасним встановленням свободи економічного життя закладають підвалини для формування демократичної політичної культури.

Сьогодні політична культура в Україні формується і розвивається на підставі осмислення наших реалій та під впливом діяльності численних політичних партій. Зауважимо, що останнє не стільки є досягненням, скільки свідченням слабкості розвитку політичного процесу в Україні. Зараз майже не існує країн, де б існувала така кількість партій, що майже не відрізняються одна від одної не те що назвами, а й політичними платформами. Так, партії відображають інтереси окремих груп, окремих діячів, але аж ніяк не суспільні інтереси. Деякі науковці вбачають у цьому інерцію формування соціального середовища посткомуністичної України, коли демократія фактично удержавлюється [3, 4].

Термін “формування” походить від латинського слова *forma*, тобто створення чого-небудь. У нашому випадку мається на увазі процес формування культури на ґрунті сучасного політичного досвіду українського народу, процес, що поєднує в собі стихійні і організовані чинники [5, 28]. Останні набирають сили, коли політичні суб’єкти усвідомлюють важливість формування й утвердження національної культури як гаранта незворотності суспільнополітичних змін і можуть реально впливати на цей процес.

Як зауважував О. Рудакевич, головними чинниками, що сприяють формуванню власної політичної культури, є такі [5, 29]:

- лібералізація і демократизація суспільних відносин, внаслідок чого створюються умови для політичної творчості еліти і широких верств населення;
- пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів і про сучасні досягнення світового співтовариства;
- підтримка різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення і поширення вітчизняного політичного досвіду;
- залучення науковців до розробки політичних технологій і програм;
- поширення джерельної бази формування новітньої політичної культури і створення умов для прояву позитивних тенденцій у політичному житті;
- законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розробка системи заходів їх повсюдного використання.

Одним із найбільш динамічних і насичених політико-культурних процесів, що розгорнувся у незалежній Україні, є творче запозичення світового досвіду суверенного й демократичного життя. В його розвитку зацікавлені як прогресивні сили українського суспільства, так і весь цивілізований світ.

На шляху політично-культурного запозичення в Україні постали такі головні питання: що і від кого запозичувати, як впроваджувати набутий досвід у життя?

Для сучасної України найактуальнішим є досвід цивілізованих народів з організації ефективної діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, їх взаємодії в рамках демократичного режиму, стосунків центру та регіонів, традицій місцевого самоврядування, забезпечення прав і свобод громадян, їхньої відповідальності перед суспільством і державою. Особливо цінним

для політичних суб’єктів України є зарубіжний досвід трансформації тоталітарних режимів у демократичні, переходу від заідеологізованого суспільства до плюралістичного, відродження національної культури і держави.

За роки суверенного існування України сформувалася певна система запозичення світового досвіду. Це цільові відрядження за кордон урядових і парламентських груп, делегацій партійних і громадських організацій, стажування студентів, аспірантів, докторантів і викладачів у політологічних центрах Європи й світу, участь політиків і науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, виставках, перебування в якості спостерігачів на виборах та інших політичних заходах.

Вельми цікавим і показовим є той факт, що західні демократії самі прагнуть потрапити в Україну, щоб тут принести користь своїми порадами, аналізами, практичною участю у розв’язанні політичних проблем. Отже, йдеться не лише про відповідну активність української сторони, а й міжнародного співтовариства, не лише про запозичення, а й про цілеспрямовану пропаганду, передавання політичного досвіду.

Які ж шляхи можна виокремити в розвитку політичної культури у сучасних умовах?

1. Для вірного сприйняття громадянами суспільного прогресу, створення наукових уявлень про політику потрібен високий культурний і освітній рівень країни, потрібне також підвищення життєвого рівня громадян, вільних від тоталітарної ідеології. Політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин. Вона тісно пов’язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою, мистецтвом. Як своєрідне соціальне явище політична культура є складовою духовної культури, що надає останній світоглядну орієнтацію. Ось чому незадовільний стан розвитку загальної культури, занедбаність пам’яток історії, сільських шкіл, клубів, музеїв, бібліотек, низька заробітна плата працівників культури та освіти негативно впливають на формування і політичної культури.

2. Одночасно з розвитком об’єктивної та незалежної політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, у створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення. Як відомо, роль ЗМІ в сучасному світі надзвичайно велика, адже марно мас-медіа називають четвертою владою. Вони не просто інформують населення про процеси, що відбуваю-

ються у країні й світі, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми, формують (прямо чи опосередковано) суспільну думку. За допомогою об'єктивного розгляду політичних подій ЗМІ формують політично компетентних громадян, які можуть правильно орієнтуватися у складних суперечливих політичних процесах, приймати відповідальні рішення.

3. Великою проблемою є створення умов для набуття громадянами політичних знань. В Україні формування цілісної системи політичної науки і освіти, що спирається на багатовікові традиції вітчизняної політичної думки, розпочалося водночас із здобуттям нею державної самостійності й початком реформування суспільства на принципах демократії та цивілізованості. На початковій стадії становлення цієї системи найсерйознішою проблемою було подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого, негативного ставлення до самої ідеї запровадження зазначеної системи. Ця проблема була пов'язана з існуванням стереотипів на кшталт кваліфікування певної частини гуманітарної інтелігенції як політично небезпечної, ототожнення політичної науки з попередньою заідеологізованою, заформалізованою, задогматизованою системою політичної освіти під патронатом однієї партії. За цих об'єктивно несприятливих умов, перешкод суб'єктивного характеру в Україні все ж сформувалась упродовж перших п'яти років державної самостійності розгалужена інфраструктура політичної науки і освіти. Політологія вивчається нині в усіх вищих закладах освіти України та в середніх спеціальних навчальних закладах [4, 509].

4. На розвиток політичної культури впливає також стан історичного знання. Ще в античні часи історію називали “магістра віта” — вчителькою життя. Це дуже важливий аспект уявлень людини про суспільство. Об'єктивні історичні дослідження, без ідеологічної догматики, звільняють людей від стереотипних оцінок інших народів і держав. Історія є надійним ґрунтом для пізнання перспектив розвитку суспільства, сприяє зміцненню почуття єдності світової цивілізації. Можна цілком погодитися з думкою Б. Цимбалістого, що “політична культура, як кожна культура, — це делікатний цвіт попереднього розвитку. Вона в'яне і вмирає, коли суспільство регресує до примітивного способу життя, коли обставини несприятливі” [7, 89].

5. Однією з необхідних граней виховання в нашому суспільстві політичної культури є утвер-

дження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму. До того ж, як з боку громадян, так і з боку влади у справжній, а не декларованій правовій державі панує культ права. Розвинене у політичному відношенні суспільство розуміє, що міцний соціальний порядок є важливішим від політичних амбіцій.

Порядок, лад не може бути “лівим” чи “правим”, він має бути порядком. Ладом, а не безперервним тасуванням рядків. У такому суспільстві, де стабільність ладу спирається на демократичні закони і підтримку суспільства, неможливі хаос, анархія і громадянська війна. Політична культура має розвиватися в напрямі виховання почуття єдності суспільства зі своєю гамою інтересів і відносин, що підтримують громадянську злагоду.

Таким чином, демократичну політичну культуру можна сформувати шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює належні умови для розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення.

Сучасна Україна, вже як незалежна держава, у черговий раз стала перед потребою реалізації принципу політичного і культурного плюралізму. Тому політична культура нового суспільства, яка формується в незалежній Україні, мусить бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

Література

1. Буцевицький В. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення // *Нова політика*. — 1999. — № 1.
2. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. ВНЗ. — К.: МАУП, 2003.
3. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // *Політична думка*. — 2000. — № 1.
4. *Політологічний енциклопедичний словник* / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.
5. Рудакевич О., Гурор М. Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури). — Тернопіль: Поліграфіст, 1998.
6. *Українська Гельсінська Група 1978–1982. Документи і матеріали*. — Торонто-Балтимор: Укр. вид-во “Смолооскіп” ім. В. Симоненка, 1983.
7. Цимбалістий Б. Політична культура українців // *Сучасність*. — 1994. — № 4.

Демократичну політичну культуру можна сформувати шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює належні умови розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення.

Політична культура не обмежується виключно сферою політичних відносин. Вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою і мистецтвом.

Великою проблемою є створення умов для набуття громадянами політичних знань. Тому з розвитком політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, у створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення.

Однією з необхідних граней виховання в нашому суспільстві політичної культури є утвердження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму.

Демократическую политическую культуру можно сформировать путем преобразования общества на действительно демократическое, которое предоставляет возможность каждому гражданину свободно участвовать в политической жизни, создает необходимые условия для развития культуры и образования, заботится о духовном и моральном состоянии населения.

Политическая культура не ограничивается исключительно сферой политических отношений. Она связана также и с другими аспектами духовной жизни общества: наукой, образованием, литературой и искусством.

Важной проблемой является создание условий для усвоения гражданами политических знаний. Поэтому с развитием политической науки следует активизировать участие политологов в государственно-экспертной работе, средствах массовой информации, в создании единой системы политического знания для всех слоев населения.

Одной из необходимых граней воспитания в нашем обществе политической культуры является утверждение в обществе уважения к праву и к правопорядку, искоренение правового нигилизма.

So, it is necessary to emphasize that the democratic political culture can be formed through transformation of society into really democratic one that provides a possibility to every citizen to participate freely in the political life, creates the decent conditions for culture and education development, and cares of spiritual and moral condition of the population.

The political culture is not limited only by the sphere of political relations. It is related to all aspects of spiritual life of the society — science, education, art. The major problem is creation of conditions necessary for citizens to get the political knowledge. That is why together with the development of the political science, it is necessary to initiate the participation of polytologists in the state and expertise work, means of mass media, in the process of creation of the unified system of political knowledge for all strata of population.

One of the necessary aspects of political culture education in our society is establishment of respect to the law and order, overcoming the law ignorance.

Надійшла 9 березня 2007 р.

А. А. НАЛЬОТОВ

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 74–83

Досліджуються основні проблеми, тенденції, що характеризують політичну ситуацію в Україні після парламентських виборів у 2006 р. Ставиться питання про необхідність політичного реформування системи державного апарату у руслі його іманентної кризи. Також розглядається питання глобальної деполітизації українського суспільства, необхідності здійснення системних цілеспрямованих реформ.

Досвід показує, що зміна політичного устрою, еволюція політичної культури і політичної свідомості, розподіл влади і відповідно політична ситуація є різнопорядковими діями, що автоматично детермінують одна одну.

Будь-яка наука є систематизованим знанням, що спрямоване на пізнання справжніх властивостей і зв'язків певних речей, величин, суб'єктів один з одним. У такий спосіб політологія передбачає знання та аналіз властивостей і відносин між певними суб'єктами у сфері політики [1, 93–94]. А оскільки політична ситуація вже містить всі ці необхідні компоненти — відповідно без її аналізу неможливий подальший поступальний процес політичної науки.

Аналізом політичної ситуації в Україні займалися численні політологічні та соціологічні служби, починаючи з утворення незалежної Української держави. І хоча внаслідок подій, які супроводжували президентські вибори-2004 і з'явилися нові ракурси, але після парламентських виборів-2006 її дослідження децю загальмувались. Більшість відомих організацій та установ чекають проходження конформістського періоду — періоду формування більшості у парламенті, обрання прем'єра та кристалізації політичної реформи. Звичайно, тривають дослідження громадської думки населення щодо його ставлення до певних державних інститутів, подаються інтерв'ю

з відомими політиками, наводяться прогнози численних політологів, асів своєї професії. Але у цій статті спробуємо визначити основні тенденції, дослідити той політичний простір, що сформувався в Україні до і після виборів.

Дослідження політичної ситуації активно обговорювалося ще за часів Л. Кучми. Наприклад, цим займався у ході “круглого столу” 2002 р. Інститут конкурентного суспільства, чимало конференцій і засідань проводив Міжнародний центр перспективних досліджень. Активно відстежують громадську думку, розвиток політичної сфери такі відомі організації, як Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (серія опитувань “Ваша думка” та ін.), Центр політико-правових реформ, Центр соціологічних і політологічних досліджень “Соціовимір”, “Софія” та багато інших політичних інститутів. Вони випустили такі відомі публікації, що відстежують зміни тенденцій політичної ситуації в Україні, як “100 днів нової влади. Погляд неурядових аналітичних центрів”, журнал “Національна безпека і оборона” (3-й номер 2005 р. цілком присвячений політичній ситуації в Україні, виборчому процесу і політичним партіям¹), “Парламент України: політична ситуація, напрями та етапи еволюції”

¹ Див.: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2005. — № 3(63). — С. 2–15.

та ін. Однак дослідження цієї проблеми не обмежується лише друкованими виданнями. Їй було присвячено чимало “круглих столів”, конференцій, дискусій, громадських слухань, презентацій, проєктів.

Наприклад, проєкт Центру Разумкова: “Активізація структур громадянського суспільства для вибору на користь демократії”, круглий стіл “Політичні партії України за рік до парламентських виборів” (20 квітня 2005 р.¹), фахова дискусія “Медіа напередодні виборів — висвітлення політичної ситуації в Україні” (22 вересня 2005 р.). Також у ході нашого дослідження спиратимемося на дані численних соціологічних досліджень: “Громадяни про владу та ситуацію в Україні”², “Ваша думка”³ та ін. Частково використовуватимуться праці [15; 16].

Серед розгляду політичної ситуації загалом майже всі аспекти теми були достатньо висвітлені у ЗМІ та політологічних службах, однак якщо вони стосувалися більш практичних моментів, то визначення основних її тенденцій виявилось найменш дослідженим.

Отже, спробуємо дослідити як політичну ситуацію в Україні до і після виборів, так і існуючі тенденції та варіації. Також спробуємо зробити певний прогноз щодо подальшого розвитку подій у країні.

Цікаво відповісти на запитання: “Чому саме так? Чому триває війна компроматів та боротьба за політичну владу? Коли нарешті завершиться боротьба між законодавчою та виконавчою владою?” Ці запитання поставали й поставатимуть перед українцями доти, доки існуватиме наш народ, український політикум та й людство загалом.

Завершилися парламентські вибори-2006. Насправді ж вони тривають усе наше життя. Сьогодні Україна продовжує будувати відкрите суспільство. Найважливіше завдання для правильного аналізу політичної ситуації в Україні — це зміна і трансформація політичних еліт нашої держави. Безумовно, що та еліта, яка існувала при Л. Кучмі і частково існує зараз, не була національ-

ною елітою у повному розумінні цього слова. Це була номенклатурна еліта, яка зайняла цю нішу завдячуючи різним умовам. З одного боку, завдяки використанню власного адміністративного ресурсу, з другого — економічному впливу на адміністративні ресурси, з третього боку — завдяки дуже глибокому тіншовому процесу, що мав місце в українській економіці. Мало того, баланси системи влади були такі, що ці конфлікти лише посилювалися, оскільки парламент до кінця не міг упоратися зі своїми функціями, бо не був структурованим політичним об’єднанням. Потрібні були партії, які могли б формувати програмну політику. Саме тому така своєрідна “часткова” зміна системи влади не змінить і майбутнє українського розвитку. Події, відомі всім як “Помаранчева революція”, — це лише перший крок, другого ж кроку ми досі не зробили. Так, до Верховної Ради України у березні 2006 р. пройшли лише найбільші, найпопулярніші партії, але система парламентської роботи поки що залишається старою, а нові методи ще мають пройти експериментальний період, як і вся парламентсько-президентська модель.

Але зараз ми маємо вперше в історії незалежної України справді сильні, авторитетні, сформовані на національній ідеї політичні партії. Та півроку тому ніхто не прогнозував ті показники, за якими переможці парламентських перегонів пройшли у Верховну Раду. Ніхто не зміг однозначно назвати відсотки тих політичних сил, що пройдуть у парламент. Це і завищення відсоткового рівня для БЮТу, і поразка Народного блоку Литвина. Як же змінилася ситуація за останні кілька місяців? Нагадаємо опитування таких провідних політологічних і соціологічних центрів, як Центр Разумкова, “Соціовимір”, “Софія”, які у вересні 2005 р. давали наступну картину. Відповідаючи на запитання: “Як Ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?”, лише кожен п’ятий з опитаних (21,0 %) відповів, що події розвиваються у правильному напрямі, протилежної думки дотримувалися значно більше громадян — 44,3%. Решта опитаних вагалися з відповіддю. Число респондентів, які вважали напрям розвитку подій правильним, порівняно з першими місяцями діяльності нової влади, знизилося більш ніж удвічі. Вперше після зміни влади оцінки розвитку ситуації зрівнялися з аналогічними оцінками під час діяльності колишньої влади.

Знизився рівень підтримки президента України, Верховної Ради та уряду України. Причому рівень повної підтримки діяльності Верховної

¹ Див.: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2005. — № 4. — С. 20–25.

² Див.: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Громадяни про владу та ситуацію в Україні. — 6–12 жовтня 2005 р. — С. 3–6.

³ Див.: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Ваша думка (серія опитувань за 2005–2006 рр.).

Ради і уряду знизився майже до показників, що спостерігалися за попередньої влади. Щодо підтримки діяльності окремих політиків, то варто зазначити, що значною мірою знизилася підтримка діяльності Юлії Тимошенко (21,4 %) і Віктора Ющенка (19,5 %). Підтримка їхніх дій перебувала на найнижчому рівні з часів зміни влади в Україні. Крім того, рівень повної підтримки їхньої діяльності перебував майже на одному рівні з рівнем повної підтримки Віктора Януковича. Суспільство неоднозначно, але все ж швидше позитивно поставилося до рішення Президента України про відставку уряду. Відносна більшість громадян (39,8 %) підтримала це рішення. Не підтримали його — 35,3 %¹. Решта громадян вагалися з відповіддю або відповіли, що це питання їх не цікавить. Населення приблизно однаково негативно оцінювало відданість національним інтересам як Юлії Тимошенко, так і Віктора Ющенка. Лише трохи більше третини опитаних вважали, що насамперед на захист національних інтересів спрямовані дії Віктора Ющенка (37,7 %) та Юлії Тимошенко (36,9 %)². Водночас захист власних інтересів та інтересів свого політичного оточення у діях Віктора Ющенка вбачали 43,1 % громадян, Юлії Тимошенко — 43,3 %. Що ж змінилося? Чому БЮТ досяг результатів, які ще у вересні та й перед виборами ніхто не прогнозував, хоча й давалися окремі приблизні прогнози. Як можна помітити, вересневий рівень недовіри до Юлії Володимирівни майже дорівнює сьгоднішньому, проте не був врахований один фактор. На відміну від команди НСНУ, що підходила з дещо розслабленою позицією перед виборами через її домінування на політичному Олімпі та переході Тимошенко в “опозицію”, БЮТ розпочав агресивну кампанію, що використовувала всі доступні та розроблені на сьогодні методи “маніпулювання людською свідомістю”.

У демократичному середовищі у громадян є два легальних механізми впливу на владу: вираження своєї волі на виборах і доведення до влади своїх побажань через ЗМІ. Саме повноцінне інформаційне середовище за правилами демократії має створювати підґрунтя для проведення демократичних виборів. За його відсутності вибори перетворюються у засіб маніпуляції суспільною думкою. Тим паче, що ситуація до виборів та й

після них дає приводи стверджувати, що сьогодні проблема реалізації права на інформацію, у тому числі у виборчому процесі, в Україні значною мірою не вирішена. Не припиняються спроби законодавчої і виконавчої влади як на державному, так і регіональному рівнях обмежити свободу діяльності ЗМІ і відповідно конституційного права громадян на отримання інформації. Яскравим прикладом слугують зміни до законів “Про вибори народних депутатів” і “Про телебачення і радіомовлення”, прийняті народними депутатами напередодні виборів-2006³.

Основним пріоритетом в аналізі політичної ситуації на сьогодні залишається питання формування коаліційної більшості у парламенті та кристалізація політичної реформи. Впродовж усього часу, що минув від парламентських виборів 26 березня 2006 р., в Україні триває активна дискусія щодо формування влади. Формат урядової коаліції, прізвище майбутнього прем’єр-міністра, а також принципи здійснення влади за умов введення в дію конституційної реформи є сьогодні топ-темами вітчизняного політикуму.

Якщо проаналізувати заяви українських політиків та експертів щодо перспектив формування парламентської більшості, то основними є такі сценарії розвитку подій у країні:

1. Формування парламентської більшості демократичною коаліцією у форматі БЮТ–НСНУ–СПУ, на користь якої послідовно виступали речники Блоку Тимошенко, Соціалістичної партії та “політичної” частини “Нашої України”.

2. Створення так званої “прагматичної”, або “великої”, коаліції, до якої могли б увійти Партія регіонів та “Наша Україна”. Цей варіант коаліції підтримували кілька лідерів “Нашої України” — Юрій Єхануров, Євген Червоненко, Олександр Третяков, радники президента Віра Ульянченко та Олександр Пасхавер, який вважав таке об’єднання “цілком можливим на основі економічних програм” [7].

Підтримували “велику” коаліцію також діячі, які колись мали значний вплив на прийняття державних рішень, — Леонід Кучма, Павло Лазаренко, Олександр Волков.

Тут значною мірою важливу роль відіграє опитування громадської думки.

¹ Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Громадяни про владу та ситуацію в Україні. — 26 верес. 2005 р. — С. 2–3.

² Центр соціологічних досліджень “Соціовимір” // Ваша думка. — 12 жовт. 2005 р. — С. 3.

³ Херсонське регіональне відділення Асоціації міжнародного співробітництва “Атлантична Рада України”. — Аналітичний звіт про стан соціальнополітичного і соціально-економічного розвитку Херсонської області та південного регіону. — Херсон, 2006. — С. 23–25.

Ілько Кучерів, директор Фонду “Демократичні ініціативи”, зазначив: “Але зараз дуже важливий момент, коли соціологія дуже потрібна владі і, фактично, соціологія повинна знайти своє нове місце в оновленій Україні. Так як опитування громадської думки, цифри, — це, фактично, дзеркало суспільства, що показує і суспільству, і владі, що відбувається в державі. І тому потрібно більше використовувати результати опитування громадської думки для того, щоб бачити, як громадяни ставляться до реформ, чи схвалюють вони дії уряду. Тому що це одна з форм дієвої демократії — обговорення цих цифр з журналістами, владою, експертами та бізнесменами”¹.

У цьому контексті показовими є результати всеукраїнського репрезентативного опитування, яке здійснили Фонд “Демократичні ініціативи” та Київський міжнародний інститут соціології з 28 квітня по 4 травня 2006 р.

Справді, об’єднання БЮТ, “Нашої України” і СПУ у парламенті для формування уряду підтримують 47,1 % респондентів. Цікаво, що серед тих, хто голосував 26 березня за “Нашу Україну”, демократичну коаліцію підтримали 86,6 % виборців, а об’єднання з Партією регіонів — лише 7,3 %, що в абсолютних цифрах дорівнює одному відсотку громадян України.

Об’єднання у форматі Партія регіонів + “Наша Україна” підтримує значно менша кількість опитаних, аніж демократичну коаліцію (38,5 %). Такий варіант розвитку подій підтримує переважно електорат Партії регіонів (83,9 % її виборців) і КПУ (56,4 %). Участь Партії регіонів у формуванні влади є для них символом “реваншу” Віктора Януковича після поразки на президентських виборах.

При виборі майбутнього прем’єра беззаперечними лідерами є Віктор Янукович (35,2 %) та Юлія Тимошенко (31,6 %).

Прихильники БЮТ, “Нашої України” та СПУ при виборі прем’єр-міністра були доволі однастайними: 64,2 % прихильників цих політичних сил вважають найкращим кандидатом на посаду саме Юлію Тимошенко.

Юрія Єханурова підтримують 12,5 %, Олександра Мороза — 11,4 % (найбільшу підтримку ці політики мають серед виборців “Нашої України” та СПУ відповідно).

Цікаво, що в той час, як виборці соціалістів все ж віддають перевагу Морозу як майбутньо-

му прем’єру (62,8 %), електорат “Нашої України” найбільше схильний бачити майбутнім главою уряду Юлію Тимошенко, а не Юрія Єханурова (36 і 32,8 % підтримки відповідно).

Не сприйняли українські виборці і позицію окремих політиків та експертів щодо необхідності призначення “технічного”, “компромісного” прем’єра.

Право політичної сили, яка у межах урядової коаліції набрала найбільше голосів, на очолення урядової коаліції виборці зрозуміли набагато раніше, ніж деякі політики. Принаймні, таку позицію завжди відстоював БЮТ.

Традиції кучмізму, коли прем’єр-міністр призначався непублічно, а його постать до призначення була здебільшого “темною конячкою” для народу, зараз відійшли у минуле. Однак не всі політики це усвідомлюють.

Не менш показовою є думка населення і з питань можливого референдуму про ставлення громадян до конституційної реформи. Свого часу Петро Порошенко, Анатолій Кінах, Роман Зварич підтримували ідею такого референдуму. Ідея перегляду політичної реформи не буде підтримана на референдумі.

Так, дві третини громадян України вважають, що Президент України повинен прийняти чинні зміни до Конституції і керувати державою у нових умовах. Така позиція домінує серед прихильників усіх без винятку політичних сил. І лише 16,2 % респондентів підтримують ідею скасування політичної реформи.

Як свідчать дані соціологів, тривале затягування з прийняттям політичного рішення про формування коаліції лише посилює негативні для цієї політичної сили тенденції громадської думки [6, 64].

Незрозуміла для суспільства історія з коаліційними перемовинами призвела до різкого зниження рейтингу “Нашої України”. Водночас цілком реальною є загроза послаблення суспільної підтримки майбутнього уряду та парламенту через загальну деморалізацію суспільства, яке втомилося від безкінечного коаліційного процесу.

Цього можна було б уникнути, якби Президент України (якому суспільна думка відводить активну роль у коаліційних переговорах) відразу після оголошення результатів виборів рішуче висловився на користь демократичної коаліції. Це цілком відповідало б суспільним очікуванням, підвищило б авторитет влади, і президента зокрема, і дало б змогу заощадити чимало часу для

¹ Див. коментарі експертів Фонду “Демократичні ініціативи” за 22 квітня 2006 р. у тижневику “Дзеркало тижня”.

розв'язання нагальних проблем життєдіяльності країни, насамперед соціально-економічних.

Обговоренню нових тенденцій політичної ситуації в Україні був присвячений круглий стіл “Ситуація після виборів в Україні: оцінки та прогнози”, що пройшов у Медіацентрі “Кандидат”. Соціальна наука в Україні вимагає теоретичного переосмислення, — переконували спів організатори круглого столу: Центр “Соціальний моніторинг”, Дослідницький комітет Соціологічної асоціації України і соціології політики, Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту [10]. Соціологи, політологи, соціальні психологи і представники ЗМІ обговорювали питання очікувань населення від “ нової влади”, перші кроки керівників держави, уявлення громадян про необхідність появи в українському політикумі “ нової сили”, перспективи “ партизації” сучасної політичної еліти України. Деякі провідні експерти бачили у формуванні більшості лише тимчасовий етап спокою¹.

У той час, як процес утворення коаліції добігає свого логічного чи алогічного фіналу, суспільство все ще тримають на порохівій бочці, не розкриваючи таємниці про колір і формат майбутнього уряду. Можливо, коаліція таки буде створена на основі Майдану, а можливо, шляхом так званого об'єднання Сходу і Заходу. У цій державі насправді можливе все, будь-яка ідея, якою б алогічною вона не здавалась.

По суті, кожна з політичних сил, за винятком комуністів, котрих те, що діється, стосується лише теоретично, має кілька переговорних центрів щодо формування державного і власного майбутнього. Тому у президента є лише два шляхи: перший — дати можливість реалізуватися помаранчевій коаліції, докласти певних зусиль для її ефективної роботи, а потім, максимум через півроку, замінити її коаліцією змішаною; другий шлях — усунувшись від рішення коаліційних питань, висловити свою пасивну й неформальну згоду на прем'єрство Тимошенко, а решту віддати “любим друзям”, які, як припускає президент, ніколи не знайдуть спільної мови з лідером БЮТ і завалять коаліцію, привівши ситуацію до логічного фіналу — дострокових виборів. Тут згадується Закон “Про вибори народних депутатів України”.

Якщо не зважати на все викладене вище, то впевнено констатувати можна одне: чітко у країні

працює лише група з підготовки програми дій помаранчевої коаліції. Якщо спочатку вона була створена лише для того, щоб увести в оману своїми діями самі знаєте якого прем'єра (адже кадрові питання обговорюватимуться в останню чергу), а точніше — жорсткими, а то й нездійсненними показниками економічного розвитку, то в останні тижні до роботи секції було залучено представників міністерств і відомств України. Шедевра очікувати не доводиться, але є боязка надія на те, що програмний документ подекуди матиме осмислений і стратегічний характер. Зрозуміло, і там не все гладко, оскільки ідеологічні різночитання, передусім із соціалістами, широко відомі. Інше питання: наскільки їх міксування буде компенсоване у кадровому плані?

Для кращого розуміння основних тенденцій існуючої на сьогодні політичної ситуації в Україні варто навести деякі судження експертів, у яких вони прогнозують погіршення ситуації після парламентських виборів-2006, пов'язуючи це із загостренням і дестабілізацією політичної ситуації у країні.

1. В. Полохало: “Вибори погіршать ситуацію, оскільки вони вже дестабілізували політичну та економічну ситуацію у країні, й ознак стабілізації поки що немає”.

В. Карасьов: “Швидше за все почнеться бійка в імовірній коаліції за посаду прем'єра. А тут не до законодавчого процесу. Причому “розбори” триватимуть до осені при нескоригованому бюджеті, що тріщить по усіх швах”; “А загалом позитив якийсь можливий лише або після повної перемоги Юлі, коли вона (можливо) почне працювати на користь держави (а не на свій інтерес). Або після остаточного витіснення її на маргінес політичної арени” [8].

2. Крім того, деякі експерти прогнозували погіршення керівної еліти як у центрі, так і у місцевій владі:

“Новий уряд у будь-якому разі буде гірший, аніж теперішній”;

“На місцях до влади здебільшого прийшли люди, у професійності яких є підстави сумніватися”;

“Конституційна реформа розвиває персональну відповідальність влади, містить чимало суперечливих моментів”;

“Вибори не відповіли на запити і очікування суспільства і лише оформили “пат” у середовищі еліт. Маємо сьогодні відкладене у часі розв'язання кризи і відповідно кризові сценарії розвитку на найближче майбутнє”;

¹ Центр політичних досліджень Львова. — Аналітичний звіт про соціальнополітичну ситуацію на Львівщині. — Л., 2005. — С. 34.

“Обрані за партійними списками місцеві ради піклуватимуться насамперед про свої політичні іміджі, дбаючи, аби перед вищими структурами своєї партії вони виглядали якомога краще. У сесійних залах сільських і міських рад депутати дебатуватимуть про “політику” (кажучи відверто, займатимуться політиканством), а місцеві громади потерпатимуть, бо господарство сіл і міст занепадатиме. Найгірше, що мешканцям (виборцям) і поскаржитись буде нікому, крім керівників партій чи сільських (міських) голів. Навряд чи Янукович, Тимошенко або Єхануров як голови партій особливо вникатимуть у такі місцеві проблеми”.

3. Експерти, які вважали, що вибори нічого не змінять, пояснювали свою точку зору тим, що після виборів ситуація у суспільстві не змінилася: “Загальна ситуація у країні визначається тим, що Україна не є правовою державою, а народ, який за Конституцією є єдиним джерелом права, не впливає на прийняття рішень жодним державним службовцем. Вибори до законодавчого органу, незалежно від їх результату, в принципі не можуть змінити систему суспільних взаємин в Україні, оскільки для цього потрібна насамперед реформа правоохоронних органів (тобто органів виконавчої влади) і судової гілки влади” [11]; “Якщо казати про економіку, справді, мало що зміниться, оскільки якоїсь чіткої програми у переможців немає (а коли на чолі уряду стане Ю. Тимошенко, то взагалі будемо ще кілька років “розкулачувати”)

4. Експерти, які на запитання про ймовірний напрямок зміни ситуації в Україні відповідали “важко сказати”, пояснювали свою непевну відповідь переважно двома причинами. По-перше, тим, що події можуть розвиватися у різних напрямках і тому мати різні наслідки: “Важко відповісти, доки не буде сформована парламентська більшість”; “Важко робити прогнози, якщо й досі не зрозуміло, що буде з коаліцією. Якщо “помаранчевим” вдасться подолати амбіції та нетерпимість одне до одного і буде утворена “коаліція Майдану”, то є шанс повільними кроками йти вперед. Якщо це не відбудеться, то у парламенті буде утворена коаліція на кшталт кумівської більшості, і це відкине країну на багато років назад”; “Якщо БЮТ не домовиться із “НУ” про проведення системних реформ в Україні, то ймовірний крок назад, тобто до повернення олігархічної влади”; “Майбутня загальна ситуація визначатиметься: а) складом коаліції депутатських фракцій; б) перспективами затвердження Програми діяльності уряду — затвердження Програми дозволя-

тиме уряду формувати власний курс упродовж року незалежно від парламенту; в) персональним складом уряду; г) ступенем узгодженості позицій та інтересів фракцій коаліції” [3].

По-друге, тим, що наслідки подій мають різноспрямований характер: одні — позитивні, інші — негативні: “Ситуація поліпшиться з точки зору демократичного тренду, але погіршиться з огляду на посилення нестабільності, який тренд буде міцнішим — побачимо не раніше, ніж через півроку”; “Вибори вивели країну на новий етап — етап стабільності і компромісів чи подальшого наростання анархії і нетерпимості. Але це стосується лише політичної ситуації. Економічні ж показники жодна з політичних сил суттєво покращити не може: часи не ті. Треба почекати вигідної міжнародної кон’юнктури і закінчення структурної перебудови народного господарства”; “Позитивом є можливість формування “помаранчевої” більшості. Але диктувати умови при цьому буде харизматична Юлія Тимошенко з її схильністю до популістських кроків. Ані сьогоднішня Банкова, ані позбавлені харизми партнери по коаліції не стануть ефективною противагою до її імпульсивних рішень. А відтак економічна ситуація в державі може погіршуватися”.

Цікавим можна назвати сьогоднішній розвиток партійної системи. Нинішній етап розвитку партійної системи можна визначити як реконфігураційний [5, 45]. Одним із наслідків “Помаранчевої революції” можна визначити реальний крах колишньої політичної конфігурації, принципову зміну ліній політичного поділу. Де-факто перемога В. Ющенка зруйнувала попередні політичні баланси, водночас і донині відсутні ознаки формування сталої системи політичних сил. Де-факто нова конфігурація перебуває на початку процесу становлення.

Саме тому формування величезного “політичного болота” сьогодні є головним наслідком президентських виборів у цій сфері. Також важливим результатом президентської кампанії-2004 і парламентської кампанії-2006 став занепад традиційних лівих партій, що формує позитивні передумови для виникнення в Україні сучасних лівих сил європейського типу. Водночас поки що неможливо достатньо впевнено прогнозувати майбутню роль і впливовість політичних сил різного спрямування.

Парламентські вибори-2006 повинні були завершити етап переформатування політичних сил і закласти підвалини функціонування нової, більш європейської політичної конфігурації, сприяти

переведенню публічної дискусії, що була розпочата влітку-восени 2004 р., у більш конструктивне русло. Їх провідним завданням мало стати підбиття підсумків процесу зміни політичних поколінь.

Помітний відхід з політичної арени так званих “кишенькових партій”. Вони довели свою неспроможність на парламентських виборах. Президентські ж вибори ще більшою мірою переконали у необхідності утворення партій, здатних ставати на чолі масових політичних рухів. Перебіг президентських виборів спричинив політичну активність великої кількості громадян, виявив їхню потребу у моральних засадах політичної боротьби. Результати виборів показали, що “провладність” партії не є гарантією успіху, і навпаки, що опозиція може досягати успіху, використовуючи аморальність влади.

Мають змінитися умови функціонування та подальшого розвитку політичних партій [9, 86]. По-перше, ситуація вимагатиме переходу партій від стану імітації участі в політичному процесі та виробленні політики до стану реальної політичної діяльності. Для абсолютної більшості українських партій такий перехід був неможливим за визначенням, тому вони вибори й програли. По-друге, на цей процес вплинула соціальна диференціація та нова структуризація суспільства, яка швидко розвиватиметься в умовах нормального функціонування ринкової економіки.

На порядку денному стоїть питання про формування не політико-ідеологічного, а більш глибокого — соціально-ціннісного принципу електорального поділу виборців. Електоральна поведінка значною мірою може бути описана за наступною схемою: форма власності — джерела прибутку — соціальні інтереси — цінності і пріоритети — ідеологічна орієнтація — політична позиція.

Сучасний етап розвитку партійної системи в Україні характеризується досить жвакими трансформаціями, передусім у середовищі лідерів партійних груп, які мають регіональну підтримку і особливо потужну мотивацію, аби залишитися у великій політиці.

Також можемо констатувати, що регіональні політичні групи до останнього часу були фактично збірними командами різних амбітних особистостей, аніж класичними осередками політичних партій у загальноприйнятому розумінні.

Питання ідеологічного підґрунтя діяльності, розбудови організаційних засад, включаючи місцеву бізнес-підтримку, роботи з піар-забезпеченням досі ніколи не отримували серйозних стимулів [12, 57–60].

Нині можна очікувати на те, що в українській політиці і надалі домінуватимуть особистості, а не ідеології. Саме тому перспективу матимуть партії політичних лідерів. На найближчу перспективу (1–2 роки) — це політичні сили, які об’єднуються навколо В. Ющенка, Ю. Тимошенко, В. Януковича, О. Мороза. Така конфігурація насправді може мати певну сталість, пов’язану із успішністю чи неуспішністю політичної долі партійних вождів.

Перехід від опозиційної до урядової діяльності об’єктивно підштовхує їх до центру, до зростання соціального, а не ідеологічного наголосу в партійній діяльності.

Зрозуміло, що на зміну етапу партійної роздільності сьогодні приходить етап консолідації провідних політичних сил і партійних симпатій виборців.

Сучасний політичний етап можна назвати ерою лобістів. Адже крім відстоювання електоральних інтересів на останніх виборах партії непогано себе проявили і у справі захисту бізнесу. Причому не бізнесу в широкому розумінні цього слова, а досить конкретного підприємства, групи підприємств чи галузі [4, 23].

Отже, перелічимо основні тенденції розвитку політичної ситуації в Україні:

- 1) подальша конкурентна боротьба між законодавчою та виконавчою гілками влади; триватиме розгортання тригранного конфлікту: президент — уряд — парламент;
- 2) подальша зміна і трансформація політичних еліт України, чи відновлення адміністративно-кумівської системи;
- 3) конкурентна боротьба між блоками на основі втілення національної ідеї як для мас, так і за патріотичними переконаннями та інтересами бізнесу;
- 4) домінування в українському політикумі особистостей, а не ідеологій; створення українського варіанта тріумвірату “Помпей — Крас — Цезар” з класичною перемогою останнього;
- 5) конфлікт між суб’єктами поступу і суб’єктами перешкод політичної реформи;
- 6) орієнтація громадськості на політичну силу, яка визначить конкретний зовнішньополітичний шлях і створить умови для його впровадження, щобудуть сприйняті суспільством; класичне тріо: НАТО—ЄС—СНД;
- 7) формування касти політиків, для яких тіньові маніпулятивні технології є основним засобом для відтворення влади і себе у владі;

- 8) вхід України в еру “сильних лобістів” приватного і державного капіталу;
- 9) подальший розвиток і вдосконалення системи маніпулятивних технологій всередині українського політикуму;
- 10) “пат” еліт, адже вибори не відповіли на основні питання у суспільстві; маємо відкладене вирішення кризових питань, як і кризовий сценарій у майбутньому;
- 11) використання інформаційного простору для прощтовхування власних інтересів як політичної сили, так і вузького кола її верхівки.

Отже, характер перетворень в Україні до 2005 р. означився тим, що підвалини нової політичної системи, її конституційно-нормативні параметри формувалися не на підставі фундаментальних національно-історичних традицій українського народу та його об'єктивно наявних соціально-культурних і геополітичних характеристик, а з використанням радянських адміністративних підходів і реально існуючої конфігурації, кон'юнктури політичних сил, уся стратегія яких полягала в переорієнтації суспільства на західні цінності вчорашнього дня та в утриманні влади за будь-яку ціну. Яскравою ілюстрацією цього можуть бути обставини прийняття Конституції України і відповідно сутність її головних положень.

У плані практично-політичному державницька незрілість владної еліти до виборів 2004 року, частково й зараз, виявила себе у неспроможності виробити послідовну, поетапну технологію державницького переходу, відокремити тактичні завдання (термінові) від стратегічних, перспективних [13, 45–56].

Щодо президентських виборів 2004 року, то у нас бракувало ані волі, мужності та вміння, ані здорового глузду, щоб, наприклад, скликати Спеціальні Конституційно-установчі Збори, захищені від прямої політичної навколорядної кон'юнктури, аби встановити скорочені терміни перебування при владі президента та Верховної Ради в перше десятиліття незалежності, аби вдатися до інших організаційних форм фіксації трансформаційного стану, водночас динамізації та деполітизації процесу соціально-політичного реформування.

Всупереч вражаючій і водночас суто уявній багатопартійності на тлі глибокої соціальної кризи, реальний опозиційний блок суспільно-політичного впливу так і не склався ані в суспільстві, ані у Верховній Раді. Замість змагання двох, принаймні, конкуруючих політичних блоків ми

мали боротьбу за владу між різними політичними партіями під патронатом державної адміністрації. Як відомо, без політичного розмежування немає і змагання інтересів, а отже, повномірною політичного компромісу як основи демократичного політичного процесу.

Самовизначення держави неможливе без самовизначення народу [14, 23–24]. В умовах помітних регіональних соціальних розбіжностей президент (і це довів досвід усіх чотирьох виборчих президентських кампаній, які поділили українське суспільство на дві частини — західну і східну) може виступати і виступає, принаймні на цьому проміжку історичного часу, фігурою швидше національного розколу, але аж ніяк не консолідації. За таких умов і сам президент постає фігурою слабкою, політично безпринципною, а вся тактика його полягає у безперервних політичних хитаннях.

Як свідчить аналіз об'єктивного стану України, існувала реальна нездатність колишнього та сучасного адміністративно-політичного керівництва адекватно оцінити внутрішню ситуацію, а отже, чітко сформулювати проблеми і виробити відповідну оптимальну технологію їх вирішення. Це означає, що можна очікувати продовження періоду суспільної еволюції через безсистемне експериментування методом спроб і помилок (на це вказують соціально-економічні потуги після президентських виборів 2004 року).

Навіть стосовно нової влади ми не можемо зараз чітко спрогнозувати перспективи подальшої політико-ідеологічної трансформації тих політичних сил, які сьогодні цю владу склали. Ми бачимо її обличчя, але ми також бачимо актуальні ідеологічні протиріччя. І як збігатимуться протилежні ідеологічні позиції соціалістів і правих лібералів в обличчі НСНУ і бютівців — це на сьогодні велике питання. Можна лише прогнозувати, що якщо не у найближчі місяці, то до осені соціалісти, швидше за все, або перейдуть в опозицію, або критикуватимуть окремі соціально-економічні рішення, або взагалі заберуть своїх людей з владних структур.

Висхідним принциповим питанням здійснення системних цілеспрямованих реформ, яких так потребує наше суспільство, є наявність підготовленого і соціально відповідального суб'єкта реформування, спроможного не лише виробити оптимальну стратегію перетворень, а й забезпечити суспільну підтримку, реалізувати її. Так, ідеться саме про глобальні і нагальні соціально-політичні трансформації в українському суспільстві, результатом яких має бути не тільки певна якість і

форма держави, а й новий тип суспільства. Україна не має великого запасу історичного часу, аби повільно, поколіннями, століттями формувати підґрунтя держави високого соціального ґатунку, як це відбувалося в класичних умовах країн Заходу.

Принциповим підґрунтям зрілого політичного реформування, розробки оптимальної соціально-політичної стратегії, хочеться вірити, стало очищення національного політичного простору і підготовка його для сприйняття технології демократичного розвитку. З цієї точки зору сьогодні в Україні існують три можливих варіанти розвитку соціально-політичних подій. Перший варіант, зумовлений збереженням беззастережного домінування в політичному процесі партій “помаранчевого табору”, насамперед “Нашої України”, полягає в повільному русі на хвилях конформізму у невизначене майбутнє. Другий варіант передбачає реальну можливість чергового соціального вибуху і стихійно-вольового тиску на владу, але з невизначеними соціальними наслідками. Третій варіант не виключає можливості зміни умов політичної кон’юнктури в бік утворення реальної партійно-парламентської системи з партійним відповідальним урядом, спроможним розпочати більш акцентований рух у напрямі створення умов демократичного розвитку суспільства і держави.

Столітній розвиток європейських демократій доводить, що влада ніколи свідомо й добровільно не йшла на поступки, якою б гуманною вона себе не вважала [2, 101]. Усі здобутки демократії є результатом боротьби громадян за свої життєві права. Друга політична істина виголошує, що влада не буває настільки народною, щоб перейматися загальними інтересами. Ілюзія народності влади в новій національній державі досить успішно підтримується державним істеблішментом, у тому числі партіями, близькими до парламентських структур. Подолання цих ілюзій потребує відмежування суспільства від влади і розмежування в самому суспільстві на значущі конкуруючі ідейно-політичні блоки.

Саме така суперечлива принципова проблема на повний зріст постала сьогодні в Україні — глобальна деполітизація суспільства через його акцентований політичний розкол, який привів до відкритої влади адресну політичну силу, яка не може постійно ховатися за спиною президента або в кулуарах парламентської багатопартійності, якої не стало.

Література

1. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина. — К., 2004.
2. Головатий М. Ф. Політична психологія. — К., 2001.
3. Головатий М. Ф. Соціологія політики. — К., 2003. — С. 56–57.
4. Канигин Ю. М. Пояс мира. — К., 2001.
5. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. — М., 2005.
6. Медведева В. К. Манипулятивные выборные технологии и право граждан на информацию. — М., 2004.
7. Мостова Ю. Коаліційний процес // Дзеркало тижня. — 2006. — 13 трав. — С. 7–8.
8. Політичні партії України за рік до парламентських виборів: Матеріали круглого столу, Київ, 20 квіт. 2005 р. — К., 2005. — С. 33–35.
9. Полуэктов В. Ф. Полевые и манипулятивные технологии. Настольная книга менеджера выборных кампаний. — М., 2005.
10. Ситуація після виборів в Україні: оцінки та прогнози: Матеріали круглого столу. — К., 2005. — С. 4–5.
11. Україна: Рік з новою Конституцією. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — К., 1997. — С. 8–14.
12. Шабров О. Ф. Политическая система: структура, типология, устойчивость. — Минск, 1993.
13. Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. — К., 1993.
14. Шаповал В. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. — К., 1995.
15. Parsons T. Politics and Structure: On the Concept of Political Power — N. Y. (перевид. 2001 р.).
16. Tomlinson J. Globalization and Culture. — Cambridge, 1999.

Визначено основні тенденції, досліджено політичний простір, який сформувався в Україні до і після парламентських виборів. Висхідним принциповим питанням здійснення системних цілеспрямованих реформ є наявність підготовленого і соціально відповідального суб'єкта реформування, спроможного виробити оптимальну стратегію перетворень і забезпечити суспільну підтримку, реалізувати її. Принциповим підґрунтям політичного реформування стало очищення національного політикуму і підготовка для сприйняття технології демократичного розвитку.

Определены основные тенденции, исследовано политическое пространство, которое сформировалось в Украине до и после парламентских выборов. Восходящим принципиальным вопросом осуществления системных целенаправленных реформ является наличие подготовленного и социально ответственного субъекта реформ, способного разработать оптимальную стратегию изменений и обеспечить общественную поддержку, реализовать ее. Принципиальным основанием политического реформирования стало очищение национального политикума и подготовка для восприятия технологии демократического развития.

The main centre of this article — tendencies, and political space, that form in Ukraine before and after the parliament elections. The main question of systematical purposeful reforms contains prepared and social responsible subject of reforms, which could construct optimal strategy of the changes, with society support, and made it. The principled earth of the political reforms remains the cleaning of the national political society and preparation for performance by technology of democracy exploit.

Надійшла 9 березня 2007 р.

ГЕОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 84–89

Стисло розглядається гіпотеза про підпорядкованість зовнішньої політики уряду Гетьмана Богдана Хмельницького впродовж усього часу його правління (1648–1657 рр.) певній геополітичній доктрині. Ця доктрина складалася з ресурсного, військово-стратегічного та економічного блоків і втілювалась у життя через проект “Руське князівство”, Чорноморський, Чорноморсько-балканський та Балтійсько-балканський проекти.

Вступ. Питання про геополітичну доктрину Гетьмана¹ Богдана Хмельницького та його уряду є ключовим для розуміння тогочасного становища України. Тому без знання геополітичної доктрини тогочасного українського уряду неможливо цілком зрозуміти суті всеохоплювальних політичних процесів, що відбувалися у тогочасному світі. А ці процеси, між іншим, були такими, що набагато років вперед визначили розклад політичних сил у Європі і спрямування її політичного розвитку.

У декого може викликати здивування сама постановка питання про геополітичну доктрину уряду Гетьмана Богдана Хмельницького, бо у свідомості наших сучасників і навіть дослідників минулого міцно засіла думка про безсистемність і хаотичність його дій аж до Московської угоди² 1654 р., яка, мовляв, усталила спрямованість української політики, позбавивши, власне, її мети, якої, наче б то, цією Московською угодою було досягнуто. Проте ця думка є хибною.

Натомість автор цієї статті дотримується думки, що від самого Великого повстання 1648 р. Гетьман Богдан Хмельницький послідовно впроваджував у життя певну геополітичну доктрину.

І хоч на шляху до її здійснення було багато перешкод, Гетьман долав їх, пробуваючи різні способи досягнення мети. Обсягу журнальної статті недостатньо, щоб неспростовно довести цю думку, але в ній, принаймні, можна показати, що вона має усі підстави існувати. Поки що як наукова гіпотеза.

Для того щоб розглянути питання про геополітичну доктрину уряду Гетьмана Богдана Хмельницького, безпосередньо слід спочатку розглянути тогочасне геополітичне становище України.

Геополітичне становище України після 1648 р.

Тогочасна українська держава охоплювала тоді межі колишніх Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств Речі Посполитої загальною площею близько 180 тис. кв. кілометрів і мала населення близько 2 млн осіб³ [7, 12–13].

Безпосередніми сусідами тогочасної української держави були Річ Посполита, Московське царство і дві держави, які перебували у залежності від Турецького цесарства: Молдавське, або, як його тоді називали, Волоське князівство і Кримське царство⁴.

¹ Написання з великої літери відповідає статусу глави держави.

² Термін, запропонований автором замість терміна “Переяславська угода”, оскільки угода, про яку йдеться, укладалася у Москві у березні 1654 р. Українське посольство змусило московського Царя Олексія Романова писемно засвідчити згоду з вимогами України.

³ Тут і далі цифрові дані подані за розрахунками автора.

⁴ Терміни, вжиті автором замість термінів “Османська імперія” та “Кримське ханство” з огляду на те, що в офіційній тогочасній документації Гетьман Богдан Хмельницький звертався до глав цих держав не інакше, як “Цісар” і “Цар” відповідно [11, 104–105].

У Речі Посполитій з її 7-мільйонним населенням панівною церквою була католицька, хоча власне католиків у ній було не більше половини. Решта були здебільше православними, які склали переважну більшість 3-мільйонного населення Руського, Подільського, Волинського, Белзького і Берестейського воєводств. Багато православних жили також у межах Литовсько-руського великого князівства. На всі ці терени, власне, й поширювалась духовна влада Митрополита київського, зверхником якого був Патріарх царгородський, престол котрого знаходився у столиці тодішнього Турецького цесарства. Крім того, у Речі Посполитій була порівняно невелика кількість греко-католиків і християн-євангелістів. Останні жили здебільше у межах Литовсько-руського великого князівства.

У Московському царстві з його 5-мільйонним населенням панувала православна церква, духовним зверхником якої був Патріарх московський, влада котрого, проте, була значно обмежена владою світською. У Поволжі жила деяка кількість населення, що сповідувало Іслам.

Ісламською державою було Кримське царство з його 2-мільйонним, як вважав дослідник того краю Евлія Челебі [8, 90], населенням, хоча, як свідчить сам Евлія Челебі, близько 1 млн осіб у Кримському царстві склали сім'ї полонених українців. Значна частина їх, очевидно, були православними, що, власне, й пояснює існування у Кримському царстві значної кількості православних церков [8, 274–277]. Ці церкви були підпорядковані Патріархові царгородському.

Сусідом України було й Молдавське князівство з його 1-мільйонним переважно православним населенням, духовним зверхником якого був Митрополит яський. Яська митрополія, як і Київська, підпорядковувалася Патріархові царгородському. Мовою державних актів у Молдавському князівстві була, доречі, тогочасна книжна українська мова [2, 126].

На початку українсько-польських війн середини XVII ст. відносини між Річчю Посполитою і Московським царством визначалися Поляновською угодою 1634 р., що кваліфікувалася як “вічний мир” [1, 120]. За військовою потужністю Московське царство значно поступалося Речі Посполитій, а тому московський уряд уникав можливих загострень стосунків з нею. Однією з умов Поляновської угоди, була умова про взаємну військову допомогу проти ворогів, за якою Московське царство мало б допомогти Речі Посполитій у її війні проти України [1, 121].

Уряд Кримського царства, як, власне, й Турецького цесарства, ворожо ставився до Московського царства, причиною чого було їх зазіхання на його терени з ісламським населенням, а також те, що воно взяло під свою владу у XVI ст. під час остаточного розпаду Золотої Орду.

Відносини Молдавського князівства і Кримського царства, як держав, підлеглих Турецькому цесарству, з Річчю Посполитою визначалися умовами Хотинської угоди 1621 р. [9, 47–48] і були в цілому мирними. Хоча у відносинах останньої з Кримським царством іноді виникало напруження, основними причинами якого були затримки виплати урядом Речі Посполитої данини Кримському царству, а також військові зіткнення з Військом Запорозьким, яке до 1648 р. уряд Кримського царства вважав частиною Речі Посполитої. Власне цим напруженням і скористався уряд Гетьмана Богдана Хмельницького, уклавши у березні 1648 р. союзницьку Бахчисарайську угоду з Кримським царством [9, 81–82], яка мала вирішальне значення для отримання перших перемог українського війська на початку українсько-польських війн середини XVII ст.

Основні проблеми, розв’язувані урядом Гетьмана Богдана Хмельницького, і способи їх розв’язання

Щоб зрозуміти суть геополітичної доктрини уряду Гетьмана Богдана Хмельницького, слід розглянути основні проблеми, які постали перед ним від початку його правління.

Найбільшою проблемою тогочасної української держави була мала чисельність її населення порівнянно з населенням ворожої їй Речі Посполитої. Наявність такої великої різниці між демографічними ресурсами двох держав робила неможливим тривале існування української держави, оскільки уряд Речі Посполитої мав намір за всяку ціну повернути втрачені у 1648 р. українські терени. Цю проблему можна було розв’язати шляхом відторгнення від Речі Посполитої і приєднання до української держави воєводств, заселених українцями. Це могло дати українській державі додатково 3 млн осіб населення та одночасно на таку ж кількість зменшити населення Речі Посполитої. Таким чином 2 млн населення української держави проти 7 млн Речі Посполитої могли перетворитися на 5 млн населення української держави проти 4 млн Речі Посполитої. Як бачимо, головна проблема тогочасної української держави була геополітичною (проблема ресурсів), а тому розв’язатися ця проблема могла також

лише із застосуванням геополітичних підходів (перерозподіл ресурсів за рахунок перерозподілу суміжних територій).

Ще однією для тогочасної української держави була проблема забезпечення українського війська, при його значному просуванні у межі Польського королівства, від можливих флангово-тилових ударів з боку Молдавського князівства (“проблема лівого крила”) та Литовсько-руського великого князівства (“проблема правого крила”). Наявність цієї проблеми змушувала уряд тримати значні відділки війська на північному і південно-західному напрямках, що значно зменшувало успішність військових виправ проти, власне, Польського королівства, війни з яким не припинялися. Ця проблема була суто геополітичною (військово-стратегічного спрямування), оскільки вона витікає з особливостей географічного розташування театру військових дій (захід України) і конфігурації кордону української держави з Річчю Посполитою та Молдавським князівством.

Ці геополітичні проблеми український уряд розв’язував у рамках проекту, який умовно можна назвати **“Руське князівство”**. Суть його полягала в об’єднанні в одній державі всіх земель, на які поширювалася духовна влада Митрополита київського. Те, що такий проект був, не викликає ніяких сумнівів, бо йому присвячено достатньо наукових праць (див., наприклад, [3, 11, 129; 5, 133]), і його здійснення було спрямоване на виконання, умовно кажучи, ресурсної частини тогочасної української геополітичної доктрини і частково військово-стратегічної частини.

Але це була не вся геополітична доктрина. До її складу входила значна економічна частина.

Теренами тогочасної української держави пролягали такі головні міжнародні торговельні шляхи [10, 4–5]:

- з Криму через Київ до Московського царства і до Прибалтики;
- з Білгорода-Дністровського через Брацлав і Вінницю до Польщі;
- з Польщі через Київ до Московського царства.

Зрозуміло, що після початку війни України проти Речі Посполитої шлях з Польщі через Київ до Московського царства занепав, як і шлях з Білгорода-Дністровського через Брацлав і Вінницю до Польщі та шлях з Києва до Прибалтики, який також проходив теренами Речі Посполитої. Залишився відносно благополучним лише шлях з Криму через Київ до Московського цар-

ства, який, проте, давав порівняно низький обсяг товарообігу. Українська держава опинилася у скрутному становищі, з якого уряду конче потрібно було знайти якийсь вихід. Українському уряду, таким чином, треба було зосередитися на творенні та втіленні в життя певної економічної частини геополітичної доктрини, яка б розв’язала розглядувану проблему тодішньої української держави.

Втілення економічної частини доктрини почалося відразу після перших перемог українського війська над польським у 1648 р.

Чорноморський проект (1648–1650 рр.). Під час правління уряду Гетьмана Богдана Хмельницького державні доходи України перевищували державні видатки приблизно на 1 млн польських золотих [2, 123], що приблизно дорівнювало доходам Військового скарбу від внутрішньої та зовнішньої торгівлі [2, 114]. Тому український уряд був життєво зацікавлений у їх розвитку, бо без них він не міг би створити необхідного запасу коштів. Нарощування доходів від внутрішньої торгівлі мало обмеження, спричинені станом господарства у країні. Тому збільшення доходів Військового скарбу саме від зовнішньої торгівлі ставали головним напрямком діяльності українського уряду.

Як вже згадувалося вище, головні міжнародні торговельні шляхи, що проходили теренами української держави, занепали після початку у 1648 р. українсько-польських воєн. При цьому Річ Посполита зберегла за собою роль посередника у чорноморсько-балтійській торгівлі за рахунок шляхів, які проходили через Молдавське та Семигородське князівства, оминаючи при цьому українську державу. Єдине, що міг вдіяти у цьому становищі український уряд, то це поживити товарообіг шляхом, що вів з Криму через Київ до Московського царства. Але це зробити було не просто, бо існував більш зручний обхідний шлях через Азов, що на Дону, де на відміну від Дніпра не було порогів і він був судноплавним майже до своїх витоків. Тому єдиним розв’язанням проблеми конкуренції могла бути угода українського уряду з турецьким про пільги для українських купців.

І таку угоду було укладено. Щойно відгрімилі бої під Жовтими Водами та Корсунем, як український уряд спорядив посольство до Туреччини, яке у Царгороді у липні 1648 р. уклало з турецьким урядом вигідну торговельну угоду [2, 85–89], яка надавала українським купцям безприкладні привілеї у чорноморській торгівлі в обмін

на послуги українського уряду щодо підтримки спокою на Чорному морі, йдеться здебільше про боротьбу з морським розбійництвом. Швидкість, з якою цю угоду було укладено, свідчить, по-перше, про те, що переговори стосовно цієї угоди почалися порівняно давно, може одразу після укладення у березні 1648 р. Бахчисарайської угоди між Україною та Кримським царством, по-друге, про те, що Гетьман Богдан Хмельницький спирався у цих переговорах на своє лобі у тодішньому турецькому уряді.

Проте реалізувати цей проект не вдалося, бо у серпні 1648 р. у Царгороді стався державний переворот, наслідком якого була загибель Цісаря Ібрагіма Отамана і приведення до влади його сина Мегмеда [2, 89]. Новий турецький уряд не виявив зацікавленості у реалізації угоди з Україною. Та й сам український уряд не виявив наполегливості в її реалізації, бо на початку 1649 р. захопився реалізацією проекту “Руське князівство”. Переговори з турецьким урядом було поновлено лише у вересні 1650 р. паралельно з початком реалізації “Балканського проекту”, про який йтиметься далі. Вони завершилися укладенням військового союзу між Україною і Турецьким царством [4, 132–37], який, проте, так і не набув чинності. Причини цього тепер не зовсім зрозумілі, а тому цей період потребує додаткових, у тому числі джерелознавчих, досліджень. Подальша реалізація цієї частини української геополітичної доктрини розвивалася вже у рамках “Чорноморсько-балканського проекту”.

Чорноморсько-балканський проект (1650–1654 рр.). Проблеми з реалізацією “Чорноморського проекту” підштовхнули український уряд рівнобіжно з ним приступити до розробки й реалізації іншого геополітичного проекту, який я умовно називаю “Балканським проектом”. Суть його полягала у створенні союзу з Молдавським князівством, що, доречі, не могло здійснитися без угод з турецьким урядом, оскільки Молдавське князівство було державою, залежною від Турецького царства.

Реалізація цього проекту давала Україні змогу стати учасницею балтійсько-чорноморської посередницької торгівлі, відкриваючи їй доступ до головного міжнародного торговельного шляху з Царгороду через Молдавське князівство та Польське королівство до Прибалтики. Крім того, цей проект надавав перспективи “узаконення” існування української держави шляхом споріднення родини Гетьмана Богдана Хмельницького з молдавською князівською родиною (шлюб гетьмани-

ча Тимофія Хмельницького і князівни Розанди Лупулівни). Реалізація цього проекту також давала змогу розв’язати згадану вище геополітичну “проблему лівого крила”. Власне, ще у 1648 р. у Варшаві з’явилися чутки про цей геополітичний проект українського уряду. З приводу згаданого вище урядового перевороту у Царгороді у серпні 1648 р. там говорили, що переворот, мовляв, був влаштований українським урядом, бо Цісар Ібрагім Отаман відмовився задовольнити певні вимоги Гетьмана Богдана Хмельницького і, зокрема, вимогу про вчинення його, Гетьмана, Князем молдавським [3, 59].

Проте явні заходи з реалізації “Балканського проекту” український уряд розпочав лише у 1650 р. рівнобіжно з поновленням реалізації “Чорноморського проекту”. Надалі обидва проекти розвивалися одночасно, а тому можна вважати, що “Чорноморський проект” перетворився у “Чорноморсько-балканський”. Першим заходом до його реалізації був похід у вересні 1650 р. українсько-кримського війська, очолюваного Гетьманом Богданом Хмельницьким, на Молдавське князівство. Приводом до походу послужило те, що, будучи у дружніх стосунках з польським урядом, Князь молдавський Василь Лупул викупив з кримської неволі, куди вони потрапили після Корсунської битви 1648 р. як подарунок Гетьмана Богдана Хмельницького його кримським союзникам, запеклих ворогів української держави — Гетьмана великого коронного Миколу Потоцького і Гетьмана польного коронного Мартина Калиновського — і перепустив їх до Польщі через Молдавське князівство. Звичайно згода на викуп була недружнім щодо України вчинком і кримського уряду, але Гетьман Богдан Хмельницький вирішив до часу не зважати на це, змусивши, проте, кримське військо взяти участь у каральній виправі проти Молдавського князівства. Похід, як відомо, закінчився повним розгромом збройних сил князівства й укладенням українсько-молдавської угоди, за якою Князь Василь Лупул зобов’язувався розірвати дружні стосунки з польським урядом, бути у нерозривній дружбі з Україною і запорукою цього мало стати віддання його доньки Розанди за гетьманича Тимофія Хмельниченка [4, 88–93].

Але ці зобов’язання певний час були лише заявними. Аж у 1652 р., знову під загрозою українського вторгнення у межі Молдавського князівства, Князь Василь Лупул таки віддав доньку за гетьманича. Проте підсилення Князя за рахунок союзу з українською державою переля-

кало сусідні Семигородське і Валаське князівства і вони, у порозумінні з урядом Речі Посполитої, влаштували наступного 1653 р. державний переворот, унаслідок якого у Молдавському князівстві до влади було приведено Степана Георгіцу. Під час цих подій у Сучаві загинув гетьманич Тимофій Хмельниченко, який прийшов на допомогу тестеві [4, 593–595]. Таким чином у Молдавії до влади повернулися пропольські сили і реалізація “Чорноморсько-балканського проекту” знову зайшла у безвихідь.

Проте після укладення у березні 1654 р. Московської угоди між Україною і Московським царством уряд останнього виявив бажання спробувати привернути під свою владу православні князівства на Балканах. Спочатку український уряд думав скористатися цим для поновлення “Чорноморсько-балканського проекту”, але українська старшина досить швидко “зміркувала небезпечні сторони московського протекторату. Гетьман рішучо прохолов до планів московської експансії на Балканах, і вже не сприяв, а бойкотував зносини Царя з дунайськими воєводами, зміркувавши, що, знайшовши собі міцних союзників або підданців на Дунаю, доперва Москва візьме його в лещата. Ідея слов'янської експансії швидко вивітрилася, стрівшись з реальними перспективами московської автократичності й нетолерантності [5, 905].

Балтійсько-балканський проект (1654–1657 рр.). Початком цього геополітичного проекту може вважатися приїзд 8 липня 1654 р. до Білої Церкви, де тоді стояв з військом Гетьман Богдан Хмельницький, першого шведського посла в Україну Данила Грека. Цим посольством було розпочато переговори, які завершилися лише у жовтні 1657 р. укладенням Корсунської українсько-шведської угоди. У третьому пункті цієї угоди зазначено, що Король шведський “границі і території володінь України визнає і проголошує, що вони простягаються не лише до Вісли, а й до границь Пруссії (тобто до України має відійти Білорусь. — С. К.), і обіцяє спільними силами здобувати й до України віддавати... воєводства Берестейське та Новгородцьке” [6, 65], а в шостому пункті угоди зазначено, що “обидві сторони подбають, щоб обоюсторонні зносини і торгівельні операції не переривалися між Пруссією і Україною” [6, 65], а у восьмому пункті угоди уточнювалось, що “обидві сторони можуть вести всяку торгівлю, сухопутну і морську, не платячи цла і мита” [6, 66]. Таким чином, зауважимо, що в умовах цієї угоди

цілком знайшла своє відображення геополітична доктрина Гетьмана Богдана Хмельницького.

Другим партнером України в реалізації проекту було на цей раз Семигородське князівство, від якого тоді Молдавське і Валаське князівства дуже залежали. Угоду про військовий союз між Україною і Семигородським князівством було укладено у вересні 1656 р. у семигородському місті Альба-Юлії [5, 1306–1309].

Висновки. Діяльність уряду Гетьмана Богдана Хмельницького підпорядковувалася геополітичній доктрині, яка складалася з трьох основних частин: ресурсної, військово-стратегічної та економічної.

Ресурсна частина пропонувала шлях до встановлення рівноваги між демографічним ресурсом української держави та Речі Посполитої у рамках проекту “Руське князівство”.

Військово-стратегічна частина зводилася до розв’язання “проблем лівого та правого крил українського війська” і частково втілювалася у рамках проекту “Руське князівство”, а частково — у рамках “Чорноморсько-балканського проекту” та “Балтійсько-балканського проекту”.

Економічна частина ґрунтувалася на намірі перетворити українську державу на потужного посередника у балтійсько-чорноморській торгівлі. На здійснення цієї частини української геополітичної доктрини були спрямовані як проект “Руське князівство і “Балтійсько-балканський проект”.

Таким чином, проект “Руське князівство” був генеральним проектом уряду Гетьмана Богдана Хмельницького, оскільки він спрямовувався на здійснення його геополітичної доктрини, а решта проектів були локальними і у певних періодах, коли здійснення генерального проекту з якихось причин призупинялося, бралися на озброєння задля розв’язання певних локальних геополітичних проблем України, які також знайшли відбиття в геополітичній доктрині тогочасного українського уряду.

Література

1. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России. — К.: Час, 1993. — 604 с.
2. Гвоздик-Прицак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке. — К.: Обереги, 1999. — 216 с.

3. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 8. — Ч. 3. — К.: Наук. думка, 1995. — 288 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 9-1. — К.: Наук. думка, 1996. — 876 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 9-2. — К.: Наук. думка, 1997. — 760 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 10. — К.: Наук. думка, 1998. — 394 с.
7. Коваленко С., Пугач О. Опис козацької України 1649-го року. — К.: ВЦ "Просвіта", 2004. — 152 с.
8. Крисаченко В. Історія України. Кримське ханство. — К.: Твім інтер, 2000. — 336 с.
9. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–76 рр.). — К.: ВД "Альтернативи", 1999. — 352 с.
10. Україна: Історичний атлас. — К.: Мапа, 1998. — 32 с.
11. Універсали Богдана Хмельницького. — К.: ВД "Альтернативи", 1998. — 416 с.

In clause the idea is stated a work of the government of Hetman Bohdan Khmelnytskyi it has been subordinated to the geopolitic doctrine, which consisted of three basic parts: resort, military-strategic and economic.

The project "Princedom Rus" was the general project of the government of Hetman Bohdan Khmelnytskyi, directed on realization of its geopolitic doctrine. Except for it were carried out "The Black Sea project", "The Black Sea-Balkan project" and "The Baltic-Balkan project".

Надійшла 12 березня 2007 р.

ПОЛІТИЧНА СУБКУЛЬТУРА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 90–94

Розглянуто основні аспекти феномена політичної субкультури. На підставі класичних концепцій політичної культури, результатів деяких сучасних досліджень західних і вітчизняних учених визначено сутність, фактори формування, наведені типології політичних субкультур. Приділяючи особливу увагу виокремленню підкультур у політичній культурі суспільства, автор подає схему розв'язання цієї проблеми.

Останні президентські та парламентські вибори в Україні вкотре актуалізували проблему політико-культурної неоднорідності нашого суспільства. У публічному дискурсі знову відроджуються теми “розколу України”, “протистояння “сходу” та “заходу”. Необхідно, відмежовуючись від популістських гасел і політичних стереотипів, визначити сутність феномена політичної субкультури, який ховається за ними.

Проблема політичної субкультури в контексті загального дослідження політичної культури знаходить своє відображення в монографіях, підручниках, словниках, статтях. Актуальними на сьогодні є порівняльні дослідження субкультур відомих західних учених Г. Алмонда, В. Розенбаума, Л. Пая, їхніх колег і послідовників [3; 5; 11–13]. Класичною є праця польського соціолога Є. Вятра “Соціологія політичних відносин”, що розглядає багато важливих політико-культурних проблем [2]. Його починання сьогодні продовжують В. Яблонські, К. Дзюбка та ін. Праці українських учених Л. Нагорної, Н. Ротар, В. Бурдяк, Н. Хоми та багатьох інших присвячені дослідженню різних видів субкультур у сучасній Україні [1; 7–9].

Вибір теми цієї статті зумовлений тим, що об'єктивне дослідження проблем, пов'язаних з неоднорідністю політичної культури, на нашу думку, є неможливим без розробки цілісної самостійної

концептуальної моделі політичної субкультури. Тому спробуємо проаналізувати сутність політичної субкультури та охарактеризувати основні її виміри. Для розв'язання зазначеної проблеми звернемося до класичної концепції політичної культури Г. Алмонда, інших західних дослідників. Також спробуємо з'ясувати фактори та умови формування політичної субкультури, визначити її зміст. Розглянемо проблеми типологізації та виокремимо політичні субкультури.

Політична культура набула свого концептуального оформлення у працях Г. Алмонда. Визначаючи політичну культуру як конкретну модель орієнтації на політичні дії, американський вчений робить два важливих зауваження. Одне з них полягає у тому, що політична культура не тотожна загальній культурі, проте певним чином вона співвідноситься з нею. Вона є особливою її частиною, що володіє певною автономією. Друге зауваження вказує на те, що зразки політичних орієнтацій можуть поширюватись (як правило, так і буває) за межі політичних систем [11, 35]. Саме ця остання теза дала змогу сформулювати термін “політична субкультура”, який позначає неоднорідність політичної культури у рамках певної держави-нації. Такого ж погляду на цю проблему дотримується американський політолог В. Розенбаум. Він пише про те, що у кожному суспільстві існує декілька

субкультур, які відрізняються від загальної політичної культури [13, 153].

Політична субкультура є терміном та явищем, яке вивчається в межах концепції політичної культури. А тому для неї також є справедливою загальноновизнана у західній та вітчизняній політичній науці теза про те, що правильне розуміння політичної культури можливе лише за умови розгляду її як частини більш широкої загальної культури. Культура є сукупністю духовних цінностей і норм, притаманних великій соціальній групі, спільноті, народу або нації. Кожен з цих суб'єктів, як правило, формує свою субкультуру (молодіжна, людей похилого віку, національних меншин або корінної нації, різних соціальних верств). Так, наприклад, у культурологічному словнику знаходимо тлумачення субкультури як частини загальної культури, системи цінностей, традицій, звичаїв, притаманних великій соціальній групі: "Субкультура — частина загальної культури нації, яка в окремих аспектах відрізняється чи протистоїть цілому, але у головних рисах узгоджується з культурою нації, продовжує її" [4, 819]. Відзначимо, що спочатку термін "субкультура" з'явився тільки стосовно молодіжної культури, передусім тієї її частини, яка соціологами вважалася девіантною. У такому значенні цей термін використовували Т. Парсонс у 1954 р. та С. Ейзенштадт у 1956 р. [4].

Розглянувши загальне розуміння субкультури, звернемося до з'ясування політичного аспекту цього поняття. Вище вже зазначалося, що політична субкультура є частиною загальної політичної культури суспільства, проте має певну автономію. Виходячи з цього В. Розенбаум пише про політичну субкультуру як "сукупність індивідуумів всередині політичної системи, політичні орієнтації яких значно відрізняються від культурних орієнтацій, домінуючих у суспільстві" [13, 151]. Відзначимо, що в питанні про сутність і зміст предмету цього дослідження, на відміну від аналогічного питання щодо загальної політичної культури, серед іноземних і вітчизняних учених спостерігається завидна єдність. За базове в цій статті ми обрали визначення політичної субкультури, дане співавторами політологічного енциклопедичного словника — В. Копиловим та А. Кузнецовим. Учені розуміють під цим терміном "підсистему політичних орієнтацій і моделей політичної поведінки, характерних для певних груп, які відрізняються у своїй системній цілісності від орієнтацій та моделей, притаманних як окремим групам, так і суспільству в цілому" [8, 641].

Погоджуючись з тим, що політична культура є частиною загальної культури, ми, таким чином,

поширюємо на неї риси та особливості, характерні для останньої. Як справедливо відзначає польський соціолог і політолог Є. Вятр, "введення елемента культури в соціологію політичних відносин ... означає визнання різноманітності зразків політичної поведінки, що залежать від історії окремих суспільств" [2, 240]. Безумовно, що така різноманітність охоплює весь зміст політичної культури, а не лише моделі політичної поведінки. Ця аксіома є вихідною при розгляді проблеми політичної субкультури. Отже, ми ставимо питання про причини, фактори та умови формування політичних субкультур.

Неоднорідність політичної культури, наявність в її змісті декількох субкультур, безперечно, не є якимось унікальним явищем. Будь-який сучасний соціум є складною системою взаємовідносин різних соціальних груп, що є носіями певних політичних інтересів і мають способи та можливості їх вираження. А така різноманітність і є базою для формування політичних субкультур. Але варто наголосити на тому, що учасники групи повинні бути поєднані специфічним спільним досвідом відтворення політичного життя (системою цінностей і норм), щоб сформувати певну підкультуру. Таким чином, на нашу думку, одним з найвідоміших та історично першим фактором формування субкультур є соціальна диференціація. Ця неоднорідність певною мірою характерна для будь-якої країни, незалежно від її єдності на інших основах.

Ще одним незмінним фактором формування політичних субкультур є структурно-функціональна неоднорідність політичної системи. При цьому розрізняється політична культура тієї групи осіб, які приймають політичні рішення, і груп осіб, які лише спостерігають за політичними процесами або беруть у них участь певною мірою.

Політичні субкультури можуть формуватися не лише в межах соціально-політичних верств. Підґрунтям для політико-культурної неоднорідності є також існування в багатонаціональній державі національних меншин. Останні, маючи своєрідний менталітет, культуру, мову, традиції, формують специфічну систему цінностей, яка може відрізнитись від політичної культури корінної нації чи суспільства загалом.

Ідеологічна конкуренція в суспільстві також може сприяти формуванню відповідних політичних субкультур.

Релігійна ідентичність, якщо вона тісно пов'язана з політичними орієнтаціями, може стати базою для формування своєрідної субкультури.

Носіями своєї політичної субкультури можуть бути різні вікові та статеві групи.

Дуже цікавою та неоднозначною основою для формування специфічної політичної культури є регіональні відмінності у країні, пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку держави, особливостями клімату, наявністю природних ресурсів, економічною спеціалізацією.

Як бачимо, широка гамма чинників, яка визначає конфігурацію політичної культури певного суспільства, є основою для класифікації політичних субкультур. Підсумовуючи викладене, наведемо поширену в науковій та навчальній літературі узагальнену типологію чинників [7, 233]:

1) *соціоекономічні або станові* (зумовлені існуванням у суспільстві різних груп, які мають певний економічний статус: робітнича, підприємницька, традиційно-аграрна);

2) *національно-етнічні або етнолінгвістичні* (пов'язані з мовними, етнічними особливостями певних соціальних груп, їх національним характером; відіграють особливо помітну роль у багатонаціональних державах, що історично формувалися шляхом поступової інтеграції (добровільної або примусової) інших територій: субкультура корінного етносу або національних меншин);

3) *релігійні* (коли політичні гасла та цілі маскуються релігійними цінностями або коли релігія є основним елементом загальної культури певної групи людей: фундаменталізм є не стільки релігійна, скільки політична ідеологія);

4) *вікові або генераційні* (в них відображена специфіка політичної соціалізації генерації та їх оцінка сучасної політичної ситуації, історичного минулого. Особливо помітна генераційна різниця у суспільствах, які переживають період реформування: політична субкультура молоді та старшого покоління);

5) *регіональні* (пов'язані з різною роллю територій в історичному розвитку країни: розбіжності субкультур Півночі та Півдня США або Італії, Східної та Західної України. Говорячи про специфіку цього виду субкультури, згадаємо українського політолога Н. Ротар, яка відзначає, що “в Україні відмінності політичних орієнтацій на рівні регіональних субкультур тісно пов'язані з відмінностями на рівні генераційних субкультур” [9, 111]. Це зауваження свідчить про універсальний характер регіональної субкультури. Так, населення, що проживає на певній території, за своїм складом теж може бути неоднорідним за багатьма параметрами).

Таким чином, регіональна політична субкультура може об'єднувати всі або більшість з наве-

дених вище видів субкультур. Проте це можливо лише в тому випадку, коли різні соціальні групи, хоча й вони належать до різних субкультур, об'єднані спільною ідентичністю та системою цінностей. Субкультури набувають ще більшого значення, як відзначає В. Розенбаум, тоді, коли їх носії компактно проживають на певній території та вирізняються домінуванням певної соціальної характеристики — раси, релігії, соціального статусу, сфери занять та ін. Ці обставини, на думку американського вченого, посилюють зв'язок всередині груп і надають їх членам усвідомлення групової приналежності [13, 152].

Також у рамках національної політичної культури, враховуючи відмінності в орієнтаціях правлячої групи і суспільства загалом, розрізняють відповідно *елітарну* та *масову* субкультури [12, 220]. Остання, у свою чергу, може складатися з різних субкультур, що і є предметом нашого дослідження.

Деякі вчені розрізняють політичні субкультури не лише за територіальним (регіональним) або суб'єктним виміром (станові). Фактором, який може розшарувати політичну культуру нації, є історична ситуація. Так, російський вчений Ю. Пивоваров наголошує на тому, що “в результаті петровських перетворень Московська Русь ніби розпалася на два світи, два типи “цивілізації” [6, 266]. У результаті відбулося відокремлення старої, кореневої культури від культури “цивілізованої”, викликані реформами Петра I. Цей та інші схожі приклади дають привід для виокремлення “традиційних” і “модернізованих” субкультур, які, існуючи в одному часу та об'єднані спільним простором, належать до різних (часто суперечливих) історичних етапів.

Виокремлення субкультур також можливе не лише на рівні політичної культури соціальних груп, суспільства загалом, держави або нації. Суб'єктом (носієм) політичної субкультури можуть бути спільноти й вищого порядку. Наприклад, коли ми говоримо про “європейську культуру”, ми розуміємо під цим систему традицій, норм, цінностей та орієнтацій, що є спільною для держав (націй, суспільств) відповідної частини світу. Водночас при цьому неозброєним оком видно і специфічні особливості, що відрізняють політичну культуру одних держав від інших. Це дає підставу виокремити в загальноєвропейському політико-культурному просторі субкультури, які можуть охоплювати великі регіони — центральноевропейський, східно- або західноевропейський та ін. Так, наприклад, західні вчені К. Островські

та Г. Тюні вважають, що можна виокремити три такі політичні культури Європи [5, 27].

Неповторність економічних, соціальних, географічних умов, в яких живе і розвивається певна спільнота, формує відповідно самобутню політико-культурну конфігурацію. Ця обставина, як бачимо, є основою для створення широкого кола типологій політичних культур та їх підсистем — субкультур. Кожний вчений, що займається цією проблемою, розробляє власні критерії класифікації, користується специфічним набором методів. Проте, якщо говорити про виокремлення у політичній культурі суспільства певних субкультур, то схема такого процесу, на наш погляд, є певною мірою універсальною. Вона може поділятися на кілька етапів.

Перший етап. Необхідною умовою для досліджень політичних субкультур є, безумовно, визнання та констатація факту неоднорідності політичної культури певного суспільства. Як ми переконалися раніше, цей момент не повинен викликати якісь утруднення. Ще раз наголосимо: субкультури існують в політичній культурі всіх країн. Приймаючи цей постулат, треба визначити коло та рівень досліджень і відповідно сформулювати гіпотезу про наявність у тієї чи іншої соціальної групи своєї системи цінностей.

Другий етап. Необхідно дослідити політичну культуру більш широкої спільноти, ніж та, що була обрана на початку. Тобто виокремлення субкультури (як *підсистеми* цінностей норм, установок, моделей поведінки) можливе лише у співставленні її із загальною політичною культурою (як *системи* цінностей норм, установок, моделей поведінки). Наприклад, досліджуючи субкультуру русинів, необхідно визначити зміст політичної культури всього населення Закарпаття. Культура останнього, у свою чергу, може бути субкультурою для Західного регіону загалом. Як відзначає російський дослідник М. Фарукшин, “політична культура суспільства не є сумою політичних субкультур. Кожна політична субкультура включає в себе і те спільне, що характеризує домінуючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відрізняє дану субкультуру” [10]. Тому, з огляду на це, корисним буде виокремлення “ядра” — базових цінностей певної політичної культури.

Третій етап логічно впливає з другого — визначення змісту конкретної субкультури.

Четвертий етап — порівняння змісту загальної політичної культури зі змістом субкультури. Результатом цієї процедури на *н’ятому етапі* буде підтвердження або спростування гіпотези про

існування субкультури (регіону, групи) в політичній культурі певного суспільства. Виокремлення субкультури значно полегшується, як вже зазначалося, компаративним аналізом культури на рівні її базових цінностей. Як вважає американський політолог Р. Далтон, субкультури розвиваються тоді, коли у країні наявні розбіжності у політичних установках, які зберігаються впродовж тривалого часу [3, 104]. Така позиція може слугувати найпростішою (але не єдиною) умовою і критерієм, які дають можливість впевнено говорити про існування певної підкультури.

Запропонована схема, безумовно, не є єдиною можливою. Вона також не спрощує складності досліджуваного нами феномена та його особливостей: розмитість кордонів політичних культур, одночасна належність соціальних груп до кількох субкультур та ін. Наведення цього варіанта було продиктовано логікою та лідерством порівняльних досліджень, які часто використовуються для дослідження політичних культур.

Наслідком дослідження політичних субкультур, їх взаємозв’язку між собою та із загальною політичною культурою, може бути характеристика останньої з використанням таких термінів, як “фрагментарність” (“сегментарність”) і “гомогенність”. Перший з них позначає наявність в політичній культурі суспільства субкультур, що можуть різко суперечити одна одній. Для країни з подібним типом політичної культури характерні “конфлікти цінностей”, “розколи” або “розломи” у масовій свідомості. Політична культура, охарактеризована за допомогою другого терміна, є достатньо однорідною за своїм змістом, серед її носіїв спостерігається згода щодо найважливіших проблем розвитку суспільства, певні рішення приймаються на консенсусній основі. Зрозуміло, що вивчення подібних проблем та явищ є дуже актуальним для таких країн, як Україна, політичні системи яких перебувають на етапі свого становлення або активного реформування і потребують підтримки культурної підсистеми суспільства.

Підсумовуючи, зазначимо, що політична субкультура є унікальним предметом дослідження. Вивчення політичної культури на локальних рівнях дає змогу найбільш глибоко та адекватно відобразити її зміст. Також дослідження спільнот, що проживають на обмеженій території з невеликою чисельністю населення, дають змогу вести спостереження *in situ* за процесом політико-культурного розвитку (народження, трансформація, відмирання певних цінностей). Відзначимо і те, що зміст субкультур у своїй сукупності

складає неповторну суміш — сутність політичної культури суспільства. Характер взаємозв'язку субкультур (конфліктний або консенсусний) може справляти вирішальний вплив на розвиток усієї політичної культури певної спільноти.

Тут ми розглянули лише основні аспекти досліджуваного явища. Поставлені проблеми є предметом подальших ґрунтовних досліджень: критерії виокремлення субкультур та безпосереднє складення політикокультурних мап регіонів певних країн, пошук надсегментних орієнтацій у системах з конфліктною взаємодією субкультур тощо. Цікавою тенденцією, яка також заслуговує на окрему увагу дослідників, є процеси, що відбуваються у невеликих культурних спільнотах під впливом модернізації та глобалізації. Надмірна урбанізація, зміцнення політичних центрів, що контролюють ЗМІ та перерозподіляють ресурси, викликають протест на периферії і, як наслідок, ведуть до посилення локальних ідентичностей.

Література

1. Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Політична культура, ідеологія, психологія: Навч. посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці: Рута, 2000.
2. Вятр Е. Социология политических отношений. — М.: Прогресс, 1979.
3. Далтон Р. Политическая культура и политическая социализация // Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон.

Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учеб. пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. — М.: Аспект Пресс, 2002.

4. Культура и культурология: Словарь / Сост. и ред. А. И. Кравченко. — М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2003.

5. Островски К., Тюни Г. Три политические культуры в Европе // Социс. — 1998. — № 2. — С. 27.

6. Пивоваров Ю. С. Две политические субкультуры пореформенной России: проблема взаимодействия // Ретроспективная и сравнительная политология. Публикации и исследования. — Вып. 1. — М.: Наука. Глав. ред. восточной лит., 1991.

7. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти I–IV рівнів акредитації. — 2-ге вид., виправл. і допов. — К.: Каравела; Л.: Новий Світ-2000, 2001.

8. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.

9. Ротар Н. Регіональні субкультури та проблема консолідації демократії в Україні // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки: Матеріали Міжнар. наук. конф., Чернівці, 18–19 верес. 2000 р. — Чернівці: БУКРЕК, 2000.

10. Фарухшин М. Х. Политическая культура общества // Социально-политические науки. — 1991. — № 4. — С. 110.

11. Almond G. Political development: essays in heuristic theory. — Boston: Little, Brown, 1970.

12. International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. by David L. Sills. — London: CollierMacmillan publ., 1972.

13. Rosenbaum W. Political Culture. — N. Y.: Praeger, 1975.

Аналізується феномен політичної субкультури як частини загальної культури суспільства, підсистеми політичної культури. Визначено основні умови і фактори, що формують субкультури. Наведено узагальнену класифікацію політичних субкультур. Наголошується на тому, що регіональна політична субкультура може поєднувати у собі кілька типів субкультур. Розглянуто процес, методіку і значення пошуку субкультур у політичній культурі суспільства.

Анализируется феномен политической субкультуры как составляющей общей культуры общества, подсистемы политической культуры. Определены основные условия и факторы, формирующие субкультуры. Приведена обобщающая классификация политических субкультур. Отмечается, что региональная политическая субкультура может объединять в себе несколько типов субкультур. Рассмотрены процесс, методика и значение поиска субкультур в политической культуре общества.

The author of article analyzes a phenomenon of political subculture as making general culture of a society, subsystem of political culture. The basic conditions and the factors forming subcultures are certain. Generalizing classification of political subcultures is brought. It is marked, that the regional political subculture can unite in itself some types of subcultures. Process, a technique and value of search of subcultures in political culture of a society are considered.

Надійшла 2 березня 2007 р.

О. С. ДМИТРЕНКО

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 95–99

Оцінюється роль громадської думки в політичному управлінні та прийнятті політичних рішень. На основі двох протилежних типів взаємодії громадської думки і різних видів влади — патерналізму і соціального партнерства — зроблена спроба визначити рівень розвитку демократії в Україні.

Після розпаду СРСР розпочався процес творення нової політичної системи в Україні. Цей процес у нашому суспільстві відбувається складно і суперечливо, що вимагає пошуку нових шляхів його оптимізації. Досвід сучасних демократичних політичних систем свідчить, що однією з фундаментальних основ, на яких побудовані ці системи, є суверенна громадська думка.

Сьогодні в Україні беззаперечно існують свобода слова і плюралізм думок. Проте чи справді, що тільки саме існування громадської думки є показником демократичності політичної системи? Звичайно, ні. В основі сучасних демократичних систем лежить принцип залучення громадської думки до процесу державного управління та прийняття політичних рішень.

У вітчизняній науковій літературі проблема місця і ролі громадської думки в державному управлінні розроблена ще недостатньо. Серед українських дослідників, чії праці присвячені цій проблемі, можна виокремити В. Л. Осовського, А. А. Ручку та ін. Фундаментальні праці випустили російські та зарубіжні вчені — Б. А. Грушин, О. І. Іванов, В. Б. Житенев, Р. А. Сафаров, Ф. Х. Мухаметшинін, Р. Кульчер, С. Квятковський та ін.

Проаналізуємо вплив громадської думки на процес управління в розвинених демократичних країнах і на цій підставі оцінимо стан і перспективи розвитку демократії в Україні.

Система відносин владних структур, органів державного управління і громадської думки є одним із найважливіших показників суспільного розвитку і демократії. Відомо, що чим активніше і повніше влада дозволяє масам брати участь у суспільно-політичних процесах, тим вона більш демократична та ефективніша. Для того щоб оцінити реальну практику взаємодії громадської думки та різних видів влади, російський вчений О. Іванов пропонує уявити крайні, або протилежні, типи такої взаємодії. Російський дослідник виокремлює два типи таких відносин: патерналістський і заснований на принципах соціального партнерства [3, 38].

Перший тип взаємовідносин притаманний тоталітарним і авторитарним режимам. При патерналізмі суб'єкт влади ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який "по-батьківськи" піклується про своїх підлеглих, а ті, у свою чергу, зобов'язані відповідати йому "синівською" відданістю і слухняністю [10, 250]. Тут органи влади підкоряють собі майже цілком громадську думку. Оскільки найважливішою рисою доктрини патерналізму є декларування спільних наріжних інтересів правлячих і підлеглих, то існує лише одна загальнонародна громадська думка, яка цілком збігається за змістом з офіційною державною політикою та ідеологією. Ніякої іншої думки немає і не може бути. Якщо ж вона з'являється з якихось причин серед певних верств населення,

то її або пригноблюють, або підкоряють офіційній, загальноприйнятій думці. Нормою практичної взаємодії владних структур і громадської думки є її ігнорування владою при прийнятті управлінських рішень, або в кращому разі — імітація врахування і використання громадської думки. Подібний стиль сприйняття громадської думки авторитарними і тоталітарними режимами призводить до того, що сама громадська думка стає одногосою та унітарною.

Інший тип взаємовідносин характерний для суспільних систем, що побудовані на принципах демократії. Тут владні структури і органи державного управління проголошують ідеологію соціального партнерства, за якою громадська думка має можливість виражати себе у різних формах. Більше того, демократичні режими створюють систему політичних, економічних, правових та інших гарантій вільного і реального функціонування громадської думки. Сама громадська думка в таких умовах стає плюралістичною: не тільки суспільство загалом, а й усі групи, верстви, спільноти отримують право вільно висловлювати своє ставлення до подій, що відбуваються у світі, власній країні, її окремих регіонах [3, 39]. Система соціального партнерства між владою і громадською думкою за сучасних умов має такі риси: вона дає можливість вирішувати суперечливі питання не шляхом страйків і на барикадах, а за столом переговорів, шляхом компромісу і взаємного погодження, урівноваження інтересів різних соціальних груп населення. Нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування у процесах управління на всіх його стадіях. При цьому врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень носить не випадковий характер, а здійснюється цілеспрямовано і систематично.

Досить тривалий час у нашій країні існував патерналістський тип взаємовідносин владних структур і громадської думки. З переходом України на демократичні засади поступово змінюються і взаємини між громадською думкою та владою, влада все активніше намагається апелювати до громадської думки, прислухатися до неї, використовувати її у своїй управлінській діяльності. Звичайно, Україна нині перебуває ще на шляху до побудови демократичного суспільства, що ґрунтується на принципах соціального партнерства, проте, використовуючи громадську думку як чинник існування демократичного режиму, можна спробувати оцінити стан розвитку демократії в політичному житті нашої країни. Для здійснення

цього завдання пропонуємо обрати критерії, на підставі аналізу яких можна зробити певні висновки. Оберемо такі основні критерії:

1) участь громадської думки у державних справах як різновид прямої демократії;

2) врахування громадської думки представницькими органами у процесі прийняття політичних рішень.

Громадську думку досить часто визначають як різновид безпосередньої демократії. Безпосередня участь громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень відбувається під час проведення виборів і референдумів. На думку відомої західної дослідниці К. Давіша, “процес демократизації починається з проведення перших демократичних виборів, а потім закріплюється гарантіями політичних свобод і громадянських прав” [8, 7]. Однак, аналізуючи проведені у минулому в Україні вибори, відзначимо, що вони не відповідали демократичним стандартам. Наприклад, опитування громадської думки свідчать, що у 2002 р. “повністю демократичними” вибори вважали лише 6 % опитуваних; “абсолютно недемократичними” — 28 %; “частково демократичними” — 51 % [1, 11]. Тому не дивно, що лише 22 % опитаних визначили проведення виборів як прояв “демократичної політичної системи”, а 58 % вважали, що вибори в Україні лише створюють видимість демократії [1, 11].

Практика проведення референдумів в Україні також не набула популярності. За роки незалежності було проведено лише два загальнонаціональних референдуму і жодного місцевого. Наприклад, у демократично показовій Швейцарії місцеві та загальнодержавні референдуми проводяться досить часто. У середньому тільки загальнонаціональні референдуми відбуваються тричі на рік. Що ж до місцевих референдумів, то, наприклад, у кантоні Во впродовж року їх проводиться близько десятка, а то і більше [7, 89]. Цікавим є досвід проведення референдумів і в США. Тут упродовж 25 років не було проведено жодного загальнонаціонального референдуму, але на рівні штатів референдуми проводяться досить часто. Усі штати, за винятком штату Делавар, передбачають внесення поправок до конституцій штатів шляхом винесення якогось питання на всенародне голосування, а в 31 із 50 штатів допускають деякі інші типи і механізми референдуму [6, 21].

Окрім референдуму, в законодавстві та практиці зарубіжних країн є також інші форми прямої демократії, за допомогою яких громадська думка може залучатися до політичного управління. Так,

наприклад, народне вето (його ще можна назвати референдумом, що відміняє прийняте рішення) — голосування виборців з метою ліквідації вже діючого закону або будь-якого іншого акта (Італія). У нашій державі немає практики відхилення прийнятих владними органами законодавчих актів. Значна більшість населення вважає, що громадяни нічого не можуть зробити проти рішення, яке утискає їхні законні права. Можна навести деякі дані соціологічних опитувань, що проводилися Інститутом соціології НАН України з 1994 по 2003 р. Громадянам пропонувалося таке запитання: Якби уряд України ухвалив рішення, яке утискає ваші законні права та інтереси, чи змогли б Ви щось зробити проти такого рішення? У 2003 р. 70,7 % громадян відповіли, що вони не можуть якось вплинути на прийняте урядом рішення, навіть якщо воно суперечить їхнім законним інтересам, і лише 5,6 % вважали, що зможуть це зробити [11, 19]. Невтішні результати були отримані і при опитуванні громадян щодо їхніх можливостей відхилити аналогічне рішення, прийняте місцевою владою. Хоча відсоток тих, хто вважає, що здатний щось зробити, дещо зріс — 12,3 %, однак більшість опитаних відповіли на це питання негативно — 56,4 % [11, 23].

Зустрічається, хоча і рідко, така форма змішаної демократії, як народний вибір. Виборцям дозволяється самостійно обрати із декількох запропонованих законів чи інших актів якийсь один варіант, що є, на їхню думку, кращим (Швейцарія). Конституції Іспанії (1978) та Австрії (1920) передбачають таку форму участі, як народна ініціатива — надане законом певній кількості виборців право запропонувати парламенту (або будь-якій представницькій установі) прийняти, змінити або відмінити конституцію, закон чи будь-який інший акт.

При прийнятті політичних рішень органи державного управління повинні враховувати громадську думку, оскільки вона слугує джерелом важливої соціально-політичної інформації. Для того щоб отримати наукову інформацію, треба проводити постійний облік громадської думки. Реєстрації має підлягати вся сукупність відомостей, незалежно від того, чи є вони позитивні або негативні, висловлені більшістю чи меншістю, врегульовані чи не врегульовані законодавчо та ін. Облік громадської думки повинен проводитись послідовно і систематично. Важливим моментом є також те, що між обліком і використанням не повинно бути великих часових інтервалів, інакше може відбутися процес небажаної “емансипації” громадської думки від її носія.

Механізм використання даних громадської думки, що надійшли до суб'єктів управління для прийняття політичного рішення, простий лише на перший погляд. У більшості випадків результати досліджень громадської думки ототожнюються з формулою комплексного прийняття рішень з практикою, яка більш притаманна безпосередній демократії (голосування, референдум). Досить часто можна почути запитання: “Чи врахував уряд цей факт у своїх політичних рішеннях?” або “Які можна навести конкретні приклади постанов, що спираються на результати опитувань громадської думки?” При цьому досить часто забувають або зовсім не звертають увагу на той факт, що справа тут не в простому використанні різних даних, оскільки політичне рішення не є сумою врахованих фактів [4, 98]. К. Кульчар зазначав: “якщо політична діяльність, пов'язана з виробленням цілей розвитку суспільства, не може тільки спиратися на наукові знання і має реалізовуватись з урахуванням громадської думки, то з цього ніяк не випливає, що рішення приймається просто відповідно до існуючої громадської думки, до побажань широкої (неспеціалізованої) громадськості” [5, 80].

Таким чином, знання, які надає громадська думка органам управління для прийняття політичних рішень, можна кваліфікувати як первинну, початкову інформацію. Без систематизації, логічної обробки вона містить фрагментарні, описові відомості про сприйняття і бачення соціальними спільнотами тих чи інших процесів, явищ політичного життя. Наукове ж знання, на якому ґрунтується справді наукове управління, — це результат систематизації розрізнених даних з виявленням закономірних зв'язків між фактами і подіями [2, 125]. Лише після такої обробки отриманих даних громадська думка може надати органам управління інформацію, що має якості наукового знання.

Якою ж мірою державна влада в Україні спирається на громадську думку? Дати точну і повну відповідь на це запитання досить складно, оскільки тривалий час не проводились широкі опитування представників державної влади із зазначеної проблеми. Певне уявлення можна скласти на підставі опитування лише групи народних депутатів другої сесії Верховної Ради України. Зі ста опитаних 61 % народних депутатів відзначили, що для успішної депутатської діяльності їм бракує інформації про стан громадської думки. Водночас на запитання про те, що передусім сприяє покращенню законопроектів у Верховній Раді, тільки 20 % народних депутатів визнали

важливість проведення репрезентативних опитувань населення стосовно якогось законопроекту. Більшість опитаних народних депутатів України (62 %) вважають, що їхні особисті позиції з багатьох питань збігаються з думкою виборців. У тих випадках, коли позиція виборців не збігається з думкою депутатів, такі розбіжності пояснюються таким чином:

1) думки виборців часто носять односторонній характер, оскільки вони не володіють достатньо повною і достовірною інформацією (53 %);

2) думки виборців не враховують можливостей і наслідків їх реалізації (41 %);

3) у позиціях виборців переважають емоції (24 %);

4) певні питання належать до сфери компетенції спеціалістів (11 %) [9, 45–46].

Усе це, очевидно, не сприяє покращенню взаєморозуміння між депутатами та виборцями, що виражається у досить низькій довірі громадян до владних структур.

Досвід розвинених країн свідчить, що участь громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень має забезпечуватись низкою демократичних гарантій: юридичними, політичними і суспільними.

Під юридичними гарантіями мається на увазі наявність правових норм, що встановлюють обов'язковість використання громадської думки органами державної влади. Передусім державні органи повинні своєчасно знайомити посадові особи з інформацією, отриманою в результаті виявлення громадської думки. Включення у сферу контролю Верховної Ради та її постійних комісій стану обліку та використання громадської думки можна розглядати як умову, що забезпечує своєчасну і повну її реалізацію органами державного управління. Предметом їх контролюючої діяльності насамперед можуть бути листи громадян і накази виборців.

Носієм політичної гарантії є політичні партії. Статус політичних партій зобов'язує їх забезпечувати взаємодію державних органів і громадської думки.

Сутність суспільної гарантії зводиться до того, що громадська думка сама впливає на державні органи з метою реалізації ними пропозицій, вимог, зауважень громадян. Це означає, що вся робота з обліку і використання громадської думки має здійснюватись в умовах гласності і публічності.

Таким чином, використовуючи громадську думку як критерій розвитку демократії, можна дійти таких висновків:

- існуючі в Україні інститути прямої демократії не дають можливості громадянам цілком здійснювати свої управлінські функції;
- відзначається слабка взаємодія представників влади з громадською думкою, що виражається в низькій інформованості владних структур про стан громадської думки, а тому її не враховують при прийнятті політичних рішень.

Звідси випливає, що українське суспільство перебуває у своєму розвитку ще далеко від моделі “соціального партнерства”, а отже, не може бути й мови про наявність в Україні демократичної політичної системи.

Зміна політичної влади в Україні дає сьогодні нам надію на створення нового бачення щодо місця і ролі громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень. Важливим є створення законодавчої бази, яка б гарантувала обов'язкове систематичне вивчення громадської думки та зобов'язувала владні структури приймати рішення з урахуванням волі та інтересів громадян.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямку є вивчення та аналіз взаємостосунків між новою політичною владою і населенням країни, тобто громадською думкою.

Література

1. *Вибори-002* в оцінках громадян та експертів. — К.: Стило, 2002. — 210 с.
2. *Житенев В. Б.* Общественное мнение в социальном управлении. — Новосибирск, 1987. — 167 с.
3. *Иванов О. И.* Общественное мнение и власть // Соц.-полит. журн. — 1993. — № 7. — С. 37–41.
4. *Квятковский С.* Изучение общественного мнения и политика // Актуальные проблемы изучения и формирования общественного мнения, его использование в управлении социальными процессами. — М., 1987. — 178 с.
5. *Кульчар К.* Необходимы глубокие теоретические исследования // Проблемы мира и социализма. — 1979. — № 2. — С. 77–82.
6. *Лоурен Ле Дюк.* Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці / Пер. з англ. Р. Ткачук. — Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. — 160 с.
7. *Матвеева Т.* Референдум — образ жизни швейцарцев // Междунар. жизнь. — 1995. — № 5. — С. 86–91.
8. *Миллер А. И.* Работа над ошибками Карен Давиша о роли выборов в посткоммунистических обществах // Выборы в посткоммунистических обществах. — М.: ИНИОН РАН, 2000. — 184 с.

9. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия / Под ред. А. А. Ручки. — К., 1993. — 136 с.

10. Політичний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.

11. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / За ред. Н. В. Паніної. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. — 98 с.

Суттєвим кроком до побудови демократичної політичної системи є формування інституту громадської думки, який може постійно та активно брати участь у політичних процесах і прийнятті політичних рішень. Формування такого інституту в Україні вже розпочато. Це складний і довготривалий процес, який необхідний для побудови основ демократичного суспільства.

Существенным шагом к построению демократической политической системы является формирование института общественного мнения, который может постоянно и активно принимать участие в политических процессах и принятии политических решений. Формирование такого института в Украине уже начато. Это сложный и длительный процесс, который необходим для построения основ демократического общества.

The essential step to construction of democratic political system is formation of institute of public opinion, which constantly and actively can take participation in political processes and acceptance of the political decisions. The formation of such institute in Ukraine is already begun. It is difficult and long process, which is necessary for passing for construction of bases of a democratic society.

Надійшла 9 березня 2007 р.

Є. В. МИРОНЕНКО

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: УМОВИ РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 100–104

Здійснено політологічний аналіз змісту поняття парламентаризму і теорії його застосування у дослідженнях західних та українських учених. Спираючись на теоретичні дослідження парламентаризму таких учених, як Ю. Шемшученко, В. Шаповал, Б. Кістяківський, А. Мішин, Р. Дарендорф, автор виокремлює парламентаризм як складову державного будівництва і визначає умови його становлення та існування в сучасних процесах Української держави.

Останнім часом серед усіх політичних явищ практично жодне не викликає до себе такої прискіпливої уваги, таких суперечливих оцінок і суджень, як парламентаризм.

Зважаючи на активну діяльність Верховної Ради України V скликання, зокрема на доленосні рішення під час “Помаранчевої революції”, що стали початком перетворень суспільно-політичного життя України, зміни підходів до державного будівництва та посилення ролі громадянського суспільства в його здійсненні, поняття парламентаризму в нашій країні набуває більш якісного та ключового характеру як основа розвитку демократичної держави.

Чому дослідження зазначеної проблематики свідчить про важливість цієї теми для України?

По-перше, Україна після тривалого перебування в межах Радянського Союзу, де функціонувала централізована форма правління, що мала своє продовження в період президентства Л. Д. Кучми, на сучасному етапі має унікальний шанс розвинути і затвердити демократичні інституції.

По-друге, тема розподілу влади та її відповідальності є, мабуть, найголовнішою в нашій країні останнім часом. Тому непрості питання, що виникли у процесі роботи, можна поділити на кілька груп.

До першої групи належать загальнотеоретичні питання. Вони потребують відповідей віднос-

но сутності парламентаризму, його соціального призначення, відмінностей від таких близьких понять, як парламентська форма, парламентська демократія. До другої групи належать такі питання, які стосуються парламентаризму в Україні. Вони невід’ємно пов’язані з проблемою формування демократичних інститутів, історичної обумовленості їх появи в Україні, зіставлення західних традицій і вітчизняних інституцій, можливості проведення прямих паралелей з минулим та входження парламентаризму в нову політичну систему.

Відповіді на ці питання дають змогу прогнозувати можливий розвиток демократії в Україні, напрямок цього розвитку, особливості форм, яких вона набуде в нашій країні. З огляду на це можна простежити, як змінюється роль парламентських інститутів, парламентської демократії, наскільки вона співвідноситься з наявною сьогодні тенденцією до зосередження реального управління в руках виконавчої влади, посиленням авторитарних методів управління, відчуженням людей від державної влади, з формалізацією публічної політики, девальвацією виборчих начал. У зв’язку з цим спробуємо проаналізувати сутність парламентаризму, його соціальне призначення та умови розвитку в Україні. Оскільки наша країна декларує відданість демократичним цінностям і підтримку розвитку парламентаризму, то маємо можливість

докладно розглянути розвиток парламентських процесів у державі.

Парламентаризм — це широке за змістом поняття, яке охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової гілок влади, і систему взаємодії держави і суспільства [6, 463].

У досить розгорнутому визначенні поняття парламентаризму зазначається, що парламентаризм — це система представницьких органів влади, за якої чітко розподілені функції законодавчих і виконавчих органів і в якій вирішальну роль відіграє парламент як постійно діючий представницький орган влади [6, 463].

У двох підходах (широкому і вузькому) пропонує нам розглянути визначення парламентаризму політологічний словник за редакцією М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Зокрема, у широкому значенні парламентаризм — це система державної влади, за якої вельми суттєва роль належить народному представництву (парламенту), у вузькому значенні — це система владних відносин, за якої чітко розподілено функції законодавчих і виконавчих органів і в якій провідну роль відіграє парламент як постійно діючий представницький, законодавчий і контролюючий орган влади [7, 563].

Проте сутність парламентаризму сучасні науковці трактують по-різному, хоча не втрачають при цьому змісту його призначення. Так, відомий український вчений Ю. Шемшученко розглядає парламентаризм як систему організації державної влади, що базується на активній ролі парламенту в її здійсненні. Парламент і парламентаризм, на думку науковця, є невід'ємними атрибутами демократичної і правової держави, показниками розвитку громадянського суспільства [13]. Цікавою також є пропозиція Ю. Шемшученка визначати парламентаризм як систему організації і функціонування державної влади з особливою роллю парламенту. При цьому наголошується, що місце парламенту серед інших державних органів і його діяльність “визначають характер і зміст парламентаризму” [11, 15].

А. Мішин розглядає парламентаризм як систему державного управління суспільством, що характеризується поділом законодавчої і виконавчої діяльності, за привілейованого становища парламенту. В. Шаповал у своїх дослідженнях зазначав, що парламентаризм треба сприймати передусім як парламент в дії, тобто насамперед його функціональні характеристики. До них необхідно

додати ще й структурно-організаційні чинники. Можна погодитися з такою оцінкою українським ученим парламентаризму, за якою це поняття відображає, з одного боку, місце парламенту в механізмі поділу влад і в цьому значенні наближене до поняття політичного режиму, а з іншого — визначає принципи устрою парламенту.

Цікавим, безумовно, є підхід до розуміння парламентаризму в умовах перехідного суспільства, який пропонує відомий науковець М. О. С'єдін. У своєму дослідженні учений пропонує розглядати парламент як у правовому, так і в політичному аспектах. У першому випадку йдеться про роль парламенту, який визначається конституційно-правовими нормами, у другому — про фактичну його участь у політичному процесі, що інколи не передбачено нормами конституції. Такий підхід відображає ускладнення суспільного життя, що не може регулюватись тільки за допомогою законів та адміністративними методами з боку держави. Така ситуація є наслідком посилення ролі громадянського суспільства. А коли його “агентами впливу” на державу є партії, то держава для таких цілей змушена звертатись по допомогу до парламенту, рекрутуючи в якості “агентів впливу” парламентаріїв [10, 10].

Максимально наближають поняття парламентаризму до самого парламенту також автори енциклопедичного довідника з державного права ФРН, які стверджують: “Під парламентаризмом необхідно розуміти форму представництва народу, коріння якої знаходяться у середньовіччі у вигляді обраних чи скликаних зборів” [12, 24]. Парламентаризм треба сприймати як парламент в дії, тобто насамперед як його функціональні характеристики. До них необхідно додати ще й структурно-організаційні характеристики парламенту. Можна значною мірою погодитися з оцінкою парламентаризму, за якою це поняття відображає, з одного боку, місце парламенту в механізмі поділу влад і в цьому значенні наближене до поняття політичного режиму, а з іншого — принципи устрою парламенту [12, 24]. Саме з урахуванням цього і на основі функціональних і структурно-організаційних характеристик парламенту можливе визначення парламентаризму.

І хоча існує класична інтерпретація, яка характеризує парламентаризм як розподіл влад на законодавчу, виконавчу і судову, варто коректніше підходити до такого визначення. На думку автора, доцільніше використовувати словосполучення “поділ влади”. Так, відомий німецький філософ і політолог Р. Дарендорф зазначав, що

поділ влади — “це розмежування функцій єдиної державної влади, розмежування повноважень між відповідними державними органами, забезпечення їх балансу і взаємного стримування” [4, 36].

Парламентаризм як елемент політичної структури держави зазвичай розглядають під кутом зору організації вищих органів державної влади і ототожнюють з парламентарною (парламентською) республікою чи монархією. Проте це не може ставити під сумнів значущість парламентів і парламентаризму за умов президентської чи змішаної республіки. Окрім того, в рамках таких визначень існує чимало більш конкретних моделей, сутність яких також виявляється за допомогою епітета “парламентська” — чи то як допоміжного прикметника, чи то як базового елемента певної форми правління [1].

Характеризуючи поняття і сутність парламенту й парламентаризму, необхідно звернутися до питання змісту відповідних конституційних дефініцій. Дефініція, що міститься у ст. 75 Конституції України, є чи не найвдалішою. Вона акцентує увагу на місці Верховної Ради України у державному механізмі. Ця дефініція позначає головну функцію парламенту, його “закодоване” у понятті законодавчої влади призначення. Важливим є і те, що згадана дефініція є чіткою, короткою та юридично коректною. Водночас виконуються вимоги юридичної техніки, які об’єктивно існують щодо викладення саме конституційного тексту [3].

Концептуально невдалими є ті конституційні дефініції, які визначають парламент як “вищий представницький орган” (Грузія, Казахстан і Узбекистан). Подібне визначення може сприйматися як натяк на існування субординованої системи представницьких органів, де саме парламент “вінчає” цю систему. Такий підхід до визначення парламенту є анахронізмом, він може розглядатися як своєрідний рецидив регламентації організації державної влади, побудованої на принципах системи рад [12, 12].

Не є вдалими конституційні визначення парламенту як “вищого представницького і законодавчого органу” (Молдова і Таджикистан). У зв’язку з цим може виникати непорозуміння з приводу того, чи існують в державі інші, “нижчі” законодавчі органи. Такий підхід також може бути трактований теорією радянського державного владарювання, за якою всі ради визнавалися органами державної влади. Неприйнятним є також підхід, за яким парламент визнається “найвищим органом державної влади”. Подібне формулювання містила ст. 97 Конституції УРСР 1978 року [12, 14].

Зазначимо, що у деяких країнах термін “народне представництво” набув офіційного значення. Наприклад, у Великобританії закони про парламентські вибори мають назву законів про народне представництво. Нерідко сам парламент прямо чи опосередковано у політичних і наукових колах називають органом народного представництва. Можна, наприклад, навести відповідні за змістом слова видатного теоретика права Б. О. Кістяківського: “Найважливіша функція влади — законодавство — у правовій державі цілковито підпорядкована народному представництву” [2, 250].

На думку українського вченого В. Шаповала, при визначенні парламенту як представницького органу державної влади необхідно відмовитись від уживаного іноді терміна “представницька влада”. Цей термін є хибним з огляду на конституційно прийнятий принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Такий поділ відображає функціональне призначення органів, які реалізують ту чи іншу “гілку” влади. Термін “представницька влада” може відображати лише спосіб формування відповідних органів — виборність [12, 18]. У разі його прийняття концептуально не виправдано будуть поєднані в одне ціле орган державної влади (парламент) і органи місцевого самоврядування (ради). У ст. 5 Конституції таке поєднання заперечується: “Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування” [3].

Авторитетний український вчений Ю. С. Шемшученко стверджує, що виборність українського парламенту народом свідчить, що саме він є єдиним органом народного представництва. Отримуючи на виборах “представницький мандат”, депутати мають виражати ті суспільні інтереси, які забезпечують виконання головної, а саме законодавчої, функції у Верховній Раді. Невміння чи небажання правильно відобразити інтереси суспільства легко деформують зміст не тільки законодавчої, а й інших функцій парламенту [13, 17].

На думку багатьох українських дослідників, зокрема В. Шаповала, про початок історії парламентаризму в Україні треба говорити у зв’язку з власне українським державотворенням. Насамперед процес формування ідеології парламентаризму відбився у змісті програмних документів українських політичних партій, утворених на початку ХХ ст., а також у запропонованих ними конституційних проектах.

Однак становлення і розвиток парламентаризму в Україні здійснювалися у руслі загальносвітових процесів. При цьому зазначимо, що ідея

парламентаризму в історичній ретроспективі не розвивалася по суцільній висхідній лінії. Це зумовлено тим, що Україна існувала як самостійна держава тільки невеликі проміжки часу. Усі інші часи, а це кілька останніх століть, в Україні були тільки фрагменти парламенту, які санкціонувалися спочатку польсько-литовською державою, а потім — царською Росією і Радянським Союзом [13, 18].

Наслідком започаткування практики парламентаризму стало утворення і діяльність тогочасних установ представницького характеру, які здійснювали державно-владні функції. Найвідомішою є Українська Центральна Рада (УЦР) — своєрідний протопарламент, первісно створена як громадсько-політичне об'єднання, яке з часом трансформувалось у “представницький орган” [9]. Українська Центральна Рада розвивалася складним еволюційним шляхом, тому різні сучасні автори визначають її по-різному. Зокрема, А. Й. Рогожин і В. Д. Гончаренко називають УЦР “ліберально-демократичною установою парламентського типу” [8].

Великий досвід і розвиток започаткованих традицій, хоч і не повною мірою, мав український парламент під час перебування у складі СРСР, проте більш ширше вони розкрилися після набуття Україною незалежності.

У сучасній Україні розвиток парламентаризму прямо пропорційно залежить від розвитку демократії в нашій країні. Оскільки парламентаризм розуміється як система організації державної влади, що базується на активній ролі парламенту в її здійсненні, то парламент і парламентаризм є невід'ємними атрибутами демократичної і правової держави, показниками розвитку громадянського суспільства. Тому в сучасних умовах для розвитку парламентаризму в Україні важливо чітко розмежувати гілки влади, їх контроль та відповідальність за результат діяльності.

Важливо чітко побудувати структуру парламентської коаліції та закріпити на законодавчому рівні інститут опозиції як орган контролю за урядовою діяльністю. У більшості демократичних держав світу можливість здійснення суспільного контролю за діяльністю уряду, як і дієвість інститутів парламентського контролю, індивідуальної та колективної політичної відповідальності уряду, впливає зі свободи діяльності ЗМІ та демонополізованості інформаційного простору. Опозиція завжди може піддати критиці діяльність уряду, довівши свою позицію до громадськості через ЗМІ, тому більшість у парламенті буде

змушена враховувати відповідну критику, щоб не втратити підтримку виборців. Результати такого “врахування” втілюються, зокрема, у звільненні з посад окремих членів уряду, діяльність яких є незадовільною, у розпаді парламентської коаліції та, як наслідок, у відставці уряду, зміні пріоритетів урядового курсу.

У процесі свого становлення парламентаризм суттєво видозмінився, здобувши нові якості та придбавши якісно нові функції. Водночас він зберігає універсальну форму і при всіх відмінностях виконує близькі за характером завдання, що характеризує його значення в різні періоди історії та різними системами.

Український парламентаризм має велике історичне підґрунтя, що дає змогу говорити про традиції розвитку парламентаризму в Україні, і всі витікаючі з цього характеристики, а саме утвердження в Україні демократичних інститутів, системи розподілу влад (влади), наявність представництва громадян в органах влади. Проте значимо, що, хоча критерії, які використовуються для визначення рівня парламентаризму, не зовсім обґрунтовані, передчасно вважати Україну належною до групи країн, що мають стійкі парламентські системи. Але шлях, пройдений нашою країною, безсумнівно, засвідчує про напрям її розвитку. Не має достатніх передумов говорити про кризу, а тим більше про “кризу парламентаризму” в нашій країні. Пропонується справедливе твердження, що парламенту України необхідно переглянути сутність свого призначення на новому етапі демократичного переходу.

Внутрішній потенціал парламентаризму ще не розвинений повною мірою в Україні. Йдеться насамперед про його роль в інтеграції населення і управлінських прошарків у загальну мережу правил і звичок, консолідації суспільства, врегулювання конфліктів між політичними акторами, зміцнення політичних систем шляхом мобілізації населення на підтримку нових інститутів. Для цього необхідно дуже багато зробити у напрямку формування в суспільстві політичної культури, щоб населення ставилося до представницьких органів з довірою та розуміло свою відповідальність за якість влади.

Розвиток парламентаризму в Україні буде проходити на різних рівнях:

- 1) на макрорівні, який являє собою ідеалізацію всієї політичної системи, підготовка всіх її інститутів для сприйняття парламентаризму;
- 2) має завершитись становлення парламенту, щоб він не був відторгнутий самою системою;

3) серйозні зміни мають відбутися в суспільній підсвідомості, політичній і правовій культурі суспільства, коли населення зможе побачити за всіма недоліками парламентаризму необхідність його функціонування в політичній системі як найважливішого каналу впливу на дії влади.

На думку дослідниці з питань українського парламентаризму А. Погорелової, в Україні гостро відчувається потреба в якісній владі, тобто в міцній та єдиній владі. Адже поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову — це поділ суто функціональний, професійний. І нав'язані суспільству думки, дискусії щодо того, яка влада важливіша, є не лише продуктивними, а й хибними за своєю сутністю [5].

Слушну думку висловив учений Ю. Шемшученко, коли зазначив, що рівень розвитку парламентаризму віддзеркалює рівень цивілізованості і демократії у суспільстві.

Література

1. Древаль Ю. Парламентаризм "приглушений" чи раціональний? // Віче. — 2003. — № 9. — С. 50.
2. Кістяківський Б. Вибране. — К.: Абрис, 1996.

3. Конституція України. — К.: Юрінком, 1996.
4. Павленко Р. М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід. — К.: Видав. дім "КМ Академія", 2002.
5. Погорелова А. Культура парламентаризму — культура демократії // Віче. — 2003. — № 4. — С. 17.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.
7. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005.
8. Рогожин А. Й., Гончаренко В. Д. Центральна Рада і її правові акти // Вісн. Академії правових наук України. — 1993. — № 1. — С. 42.
9. Рум'янцев В. Центральна Рада: становлення українського парламентаризму // Вісн. Академії правових наук України. — 1997. — № 4. — С. 71.
10. Съедин Н. А. Особенности становления и развития парламентаризма в России и Украине (сравнительный политологический анализ): Автореф. ... канд. політ. наук. — М., 2002.
11. Український парламентаризм: минуле і сучасне / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Парламентське вид-во, 1999.
12. Шаповал В. М. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні: Навч. посіб. / В. М. Шаповал, В. І. Борденюк, Г. С. Журавльова. — К.: УАДУ, 2000.
13. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади розвитку українського парламентаризму // Право України. — 1998. — № 1. — С. 17.

Здійснено політологічний аналіз змісту поняття парламентаризму, теорії його застосування в дослідженнях західних та українських учених. Розглянуто особливості становлення інституту парламентаризму в Україні, а також його розвиток у сучасному політичному процесі. Визначено проблемні питання, що гальмують розвиток парламентаризму. Сформульовано пропозиції щодо більш якісного та ефективного розвитку парламентаризму в Україні.

Выполнен политологический анализ сути понятия парламентаризма, теории его использования в исследованиях западных и украинских ученых. Рассмотрены особенности становления института парламентаризма в Украине, а также его развитие в современном политическом процессе. Определены проблемные вопросы, которые тормозят развитие парламентаризма. Сформулированы предложения, которые касаются более качественного и эффективного развития парламентаризма в Украине.

By this article was committed political analysis of content the notion parliamentaryism, theory of its use in the investigations of western and Ukrainian scientists. Were analyzed the peculiarities position of institute parliamentaryism in Ukraine and also its development in modern political process. Were determined problematical questions which brake on the development of the parliamentaryism. Were formulated the proposals talking about more qualitative and effectively development of the parliamentaryism in Ukraine.

Надійшла 9 березня 2007 р.

ЕТНОКРАТІЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ: ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 105–109

Зроблена спроба дослідження проблеми етнократії, особливо важливої для нас сьогодні. Розглянуто соціальні основи етнократії, яка віддзеркалює вузькі інтереси певних політичних кіл. Подано теоретичне осмислення соціально-політичної суті етнократії, що супроводжується аналізом її рис у різних сферах соціального життя. Велика увага приділяється ідеології етнократії, спрямованої на фальсифікацію історії для ідеалізації своєї нації.

*“Можна обдурювати частину народу весь час,
можна обдурювати весь народ якийсь час,
але не можна обдурювати весь час весь народ”*

А. Лінкольн

У сучасному світі з'явилося поняття етнократії, досить небезпечного явища, яке має тенденцію поширення у суспільно-політичному житті.

Етнократія — порівняно новий феномен для сучасної соціальної думки, а також для політичної соціології. Про це свідчить той факт, що у відомих словниках англійської (Webster), німецької (Brockhaus), французької (Larousse) та інших мов терміна етнократії немає, хоча і в російськомовних словниках, виданих за часів СРСР, його теж немає, оскільки наукові уявлення про суспільство формувалися під впливом російської культури. Цей термін поки що тільки починає вивчатися.

Він рідко зустрічається і у фахових виданнях, наприклад у довідниках зі спеціальних наук. Про те, що термін “етнократія” — досить нове явище для сучасних соціальних наук, свідчить той факт, що такі досить відомі довідкові видання, як “Радянський енциклопедичний словник” (М., 1983–1989), енциклопедичний словник “Політологія” (М., 1993), “Російська соціологічна енциклопедія” (М., 1998), “Універсальний соціологічний словник” (М., 1999), “Політологічний словник” (К., 2005), не використовують і не пояснюють суть і зміст цього терміна. По суті, цей термін не

використовується і у навчальних посібниках. У літературі 80–90-х років, що розглядала проблему етнонаціональної проблематики, етнополітика як предмет дослідження не була актуальною. Основна увага приділялась соціально-культурному контексту національних відносин та етнічних проблем, хоча окремі аспекти все ж таки розглядалися при аналізі проблем етнополітики (праці Ч. Мак Келві, Р. Левайна, Д. Кемпбелла). Ця проблема висвітлювалась і в працях російських дослідників — А. В. Дмитрієва (“Конфліктологія”, М., 2000), Л. М. Дробіжевої (“Демократизація і образи націоналізму в Російській Федерації 90-х років”, М., 1996), А. Г. Здравомислова (“Соціологія конфлікту”, М., 1997), В. Н. Іванова (“Російський федералізм: становлення та розвиток”, М., 2000), М. О. Мнацаканяна (“Нації: Психологія, самосвідомість, націоналізм”, М., 1999), В. А. Тишкова (“Етнологія і політика”, М., 2001), В. Філіппова (“Нульовий варіант” в етнополітиці — шлях до громадянської рівності в суспільстві”, 1997) та ін.

Своєрідним є підхід до вивчення етнополітичних термінів авторів “Міжнародної енциклопедії соціальних наук” видавництва Макміллан. Тут термін “етнократія” не аналізується. Про етнічні

проблеми, етнополітику йдеться досить невизначено. Здебільше автори акцентують на тому, що етнократія пов'язана з расою, національністю чи культурою, що для розуміння етнополітичних процесів потрібно вивчати конфлікт, групу, а не етнос. Це пояснюється тим, що в колі науковців, які вивчають етнічні аспекти політики і влади, зберігається традиційний культурологічний підхід до вивчення етнічних проблем.

У сучасній суспільно-політичній сфері все ж таки з'явилась наукова праця Ж. Т. Тощенка "Етнократія: історія і сучасність (соціологічні нариси)" [5], яка досить ґрунтовно висвітлює проблему етнократії, актуальну в наш час.

Факт появи спеціальної монографії з етнократії свідчить про нові можливості вітчизняних суспільних наук з політології та соціології. Автор теоретично осмислює соціально-політичну суть етнократії, яка широко аналізується в усіх суспільних сферах, переважно в сучасній Росії. З огляду на це у дослідженні значне місце посідають проблеми етнотериторіальних домагань етнократії, пов'язані не тільки з абстрактними претензіями, а й з реальною територіальною експансією, як впливає з аналізу Ж. Т. Тощенка міжнародного і вітчизняного досвіду. Особливу увагу автор приділяє проблемам Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаху [5, 432].

У недалекому минулому подібне важко було навіть уявити. Пояснюється це тим, що етнополітичний характер пострадянського суспільства мав можливість більше відповідати нормам футурології, а не соціології, заснованій на аналізі реальних фактів. Нині вже накопичений досвід трансформації системи, що склалася в нашій країні, з'явився також достатній матеріал, що відбиває зміни в етнократії, які осмислюються автором на широкому світовому фоні схожих процесів. Дослідження загалом може розглядатись і як історико-соціологічне.

"Тлумачний словник суспільствознавчих термінів" за редакцією Н. Е. Яценка подає таке визначення етнократії [7, 327]:

1. Влада, панування еліти якого-небудь етносу (нації) над іншими народами.

2. Моноетнічна політична влада, спрямована на створення етнічно "чистих" територій як "найкращого" способу руху народів до "демократії".

3. Домінування колективних інтересів і прав етносу над індивідуальними інтересами і правами особистості.

"Малий етнополітичний словник" за редакцією О. В. Антонюка, В. І. Волобуєва, М. Ф. Головатого

трактує це поняття так [2, 288]: **Етнократія** (від грецьк. *Ethnos* – народ, *kratos* – сила, влада) – це форма політичної влади, за якої здійснюється управління економічними, політичними, соціальними і духовними процесами на основі монополії національних (етнічних) інтересів домінуючої етнічної групи на протидію інтересам інших націй і народів.

Етнократія – термін, безумовно, сучасний, але прояви її фіксуються ще з давніх часів. Під час переходу суспільства від первіснообщинного ладу до рабовласницького на території всієї планети виникали, по суті, однакові структурно-організовані моделі перших держав. У Центральній Європі, Центральній Азії, в Індії, Китаї та Латинській Америці з'являлися перші прояви організованої людської культури. Всі вони відображали одну й ту саму модель суспільства, яка ґрунтувалася на принципі кастової етнократії. Вона допускала беззаперечне панування одного етносу над всіма іншими на території конкретної держави [1]. Також зародки етнократії спостерігаємо ще в епоху Навуходоносора, коли в VII ст. до н. е. євреїв вигнали з Палестини. Такого типу явища свідчили про "етнократичні задатки" державної політики минулого. Але реально етнократія, пов'язана з масовою національною самосвідомістю, пробудилася й отримала певне поширення вже у наш час. Це здебільше було пов'язано з формуванням націй і національних держав.

Вибух етнократії в сучасному суспільстві супроводжується небезпечними формами націоналізму, який, по суті, є альтернативною "концепцією етнополітичної інтеграції", в якій Ж. Т. Тощенко справедливо бачить "основи прогресивного розвитку громадянського суспільства" [5, 188]. Автор дає критичну оцінку етнократії. Ця політична спрямованість дуже важлива, оскільки тлумачення цього поняття може призвести до певної його ідеалізації. Бо ж як інакше можна зрозуміти тих авторів, які, визнаючи небезпечність етнократії для розвитку прав особистості, одночасно вбачають у ній "домінування колективних інтересів і прав етносу" або, що звучить вже зовсім парадоксально, трактують прагнення етнократії до створення "етнічно чистих територій... як найкращий шлях руху народів до демократії" [6, 50].

Етнократія, органічно пов'язана з політичним сепаратизмом, часто виражає вузькі інтереси певних політичних кіл, що не збігаються "з масовим народним прагненням" [6, 79]. Етнократична політика провокується шовіністично налаштованими екстремістами для досягнення ними своєї

політичної мети. Таку мету ставлять елітні групи в усіх сферах соціального життя.

Аналіз практики проявів етнократії в минулому і на сучасному етапі, засвідчив, що зарубіжні країни, як і наша держава, мають багато спільних рис щодо таких режимів, які зароджувались і розвивались з кінця 80-х років у нашій країні.

1. Ніде і ніколи етнократія не зароджувалася “знизу” і стихійно. Спочатку зазвичай з’являлись етнічні еліти, які цілеспрямовано створювали ґрунт для зародження етнократії. Для досягнення цієї мети такі еліти використовували кризовий стан суспільства, застосовуючи вже відомі засоби.

2. У суспільство широко впроваджувалась думка про національну обмеженість “свого” етносу і його прагнення до національного відродження. Щоб уникнути безпосереднього конфлікту з центральною владою, використовувався такий засіб, як перенесення провини політичних режимів в обмеженні етносів, що зійшли з історичної арени, на “панівний етнос”.

3. Прагнення етносу до національного відродження подавалось як ідея отримання власної державності або отримання суверенітету, навіть ціною сепаратизму. Наприклад, у Російській Федерації в 90-ті роки через цю ідею цілісність країни опинилася на краю прірви. Сьогодні ця ідея застаріла, оскільки етнократія не виправдала надій “своїх” етносів і до того ж була втиснута федеральним центром у рамки федерального законодавства. Проте там, де є етнократія, база для її реанімації зберігається. Відомо, що ця база цілком ґрунтується на деформованій суспільній свідомості.

4. Націоналістична ідеологія — загальна риса етнократії. Перелічимо деякі складові цієї ідеології. По суті, за своїм змістом вони примітивні і розраховані на міфологізацію свідомості за допомогою міфів про історичне минуле, про ворожість “панівного” народу, про культурну самодостатність, про релігію як головний чинник самозбереження етносу та ін. Наприклад, у нинішніх республіках СНД, а також на теренах Російської Федерації сповна використовується такий засіб, як гіпертрофоване до перебільшення звеличування досягнень “своїх” етносів і приниження інших. Для прикладу наведемо такі сентенції: “Московська Русь стала могутньою Росією завдяки запозиченню досвіду державного будівництва у найбільш передової країни середньовіччя Золотої Орди”; “російська мова стала великою тому, що збагатилася запозиченнями з тюркських мов”; “на

відміну від інших народів Росії кавказькі етноси зберегли у недоторканості свою етнічність і свої звичаї, тільки вони в Росії зберегли дух свободи і справедливості” та ін. Героїзація міжетнічних конфліктів у минулому, перебільшення винятковості етносів, маніпуляція релігійними почуттями, пріоритетне навчання мов “своїх” етносів — усе це прояви шовінізму, які досить часто приховуються під поняттям націоналізму. Внаслідок цього виникла ідея етнічної державності: Тува — держава тувинців, Татарстан — держава татар, а не всіх громадян, які через історичні обставини живуть на території тієї або іншої республіки. Природно, що ідея власної державності відводить титульному етносу роль провідного.

5. Амбіційні цілі, що в достатній кількості народжувалися з кінця 80-х років, і гасла місцевих еліт типу “республіка у змозі стати такою, що досягне успіху, якщо їй дадуть самостійність і не втручатимуться в її справи” та ін.

6. Етнократія завжди використовує образ месії, вождя, який поєднує в собі надлюдину і людину-бога, котра знає і розуміє державні цілі і завдання, непосильні для пересічного громадянина. Він ніби концентрує в собі розуміння суті і таємних помислів свого народу, які тільки він може виразити найбільш чітко та яскраво. Цей образ реалізується як в реальному харизматичному, так і в історичному, політичному і суспільному діячів. Цей діяч — носій національної гідності, який поєднує в собі всі можливі досягнення, які тільки доступні етнічному уявленню.

7. Характерно, що перший етап становлення етнократичних режимів, з одного боку, зазвичай вирізняється ейфорією “мас” та їх перебільшеними очікуваннями, а з іншого — безмежною владою цих режимів на “своїх” територіях, що спираються на ентузіазм і надії цих “мас”.

Проте ситуація змінюється: ейфорія вичерпалася, очікування не справдилися.

8. Етнократія укріплювала свою значущість за допомогою територіальних претензій до інших державних утворень або до інших народів. Для доведення свого права на володіння чужою територією використовуються історичні джерела про далеке минуле і політичні звинувачення радянської влади в несправедливості прийнятих нею територіальних рішень. Галасливі заклики до розширення території, повернення до “історичних меж” приносять славу “справжнього патріота свого народу”, а заклики до тверезого сприйняття сьогодення реалій — репутацію “зрадника”. Офіційні лідери у таких випадках зазвичай від-

мовчуються, а це заохочує перших і заспокоює інших. Унаслідок такого розвитку подій ідея щодо територіальних претензій швидко впроваджується у підсвідомість мас, а в результаті створюються ворожі відносини між сусідніми народами. Етнократіям це вигідно: вони підвищують “імідж” захисників інтересів “своїх” етносів.

У зв'язку з цим необхідно невідкладно скоригувати федеральний закон про реабілітовані народи в тій його частині, де йдеться про територіальну реабілітацію. У лихоманці початку 90-х років законодавча норма про право повернення реабілітантів на колишнє місце проживання носила формальний характер, оскільки не передбачала можливостей її політичної реалізації. Саме через це з'явилися “гарячі” місця, серед яких — осетино-інгушський конфлікт у 1992 р., який тліє до цього часу. Територіальні претензії — це довгостроковий чинник міжетнічних відносин.

9. Етнократія має яскраво виражену економічну складову. Часто вона виступає як захисник “своїх” природних багатств або великого індустріального потенціалу: так стають “історичним надбанням татарського народу” нафта у надрах Татарстану, ненців — газ Ямалу, башкир — нафтохімія Башкирії. Але здебільше місцеві етноси виявлялися обдуреними, бо оголошені “їхнім” надбанням багатства спочатку були привласнені “своїми” господарями, а потім їх перепродали “олігархам” інших держав.

10. Неоднозначне і тонке питання — міграційні потоки в державних національних утвореннях. Аналіз показує, що етнократія стимулює притік людських ресурсів з інших територій, зокрема з колишніх республік СРСР, особливо населення титульних націй і відтік людей за національною належністю. Якщо перше можна вважати “природним правом” на “збирання свого народу”, то друге суперечить державному конституційному праву і моралі, не кажучи вже про безліч людських сімей, яких складні обставини змушують покидати обжиті місця. Будь-яке зрушення в показниках руху населення в етнонаціональному розрізі — важливий орієнтир для обґрунтування відповідної політики і ухвалення політичних рішень. Етнічна дискримінація — це важливий чинник, який визначає зміну місця проживання. Ідея належить національним і націоналістичним партіям і рухам, які, як правило, завжди претендують на політичну владу. Саме ці етнополітичні сили (часто вони є придворною гвардією етнократії) висувають ідеї про “чистоту нації” і виняткові права “титульних народів”, про пріоритет “рідної

мови”, етнічної культури та етнічних вірувань. Ці партії і рухи зазвичай галасливі та агресивні. Тому їх вплив на суспільну свідомість достатньо впливовий. По суті, радикалістські націоналістичні рухи створюють відомі в політиці і науці групи тиску, які відстоюють у своїй діяльності не стільки національні, скільки групові і корпоративні інтереси.

11. Характерна риса етнократії — підтримка “своїх” конфесій, забезпечення їх привілейованого становища. Зрозуміло, лише політичні шарлатани “затискають” інші конфесії, але це робиться для того, щоб вони ставали другорядними порівняно з “історичною”. Про це свідчить гіркий досвід Чечні. Правлячі елітні групи в Чечні нещодавно експлуатували релігійний чинник, навіть проголосили свого часу Чечню Ісламською республікою. Добре відомо, що релігійні служби, як правило, прагнуть монополії у суспільній свідомості, а це є досить небезпечним явищем.

12. Етнократія завжди і скрізь використовує соціокультурний чинник. Дбаючи про рідну мову, національну літературу, національне мистецтво, національну школу, вона підсилює свою популярність в середовищі інтелігенції, але при цьому стає її заручником, бо її вимоги щодо вирівнювання становища мови, мистецтва неминуче переходять у вимоги щодо пріоритетності останніх (так здебільше відбувається, наприклад, у Татарстані) або винятковості (створення переваг для національної інтелігенції в Якутії або Туві). Так культурна політика виявляється політизуванням культури.

13. Чітко спостерігається клановість у здійсненні владних повноважень, пожвавлення і відродження амбіцій і претензій різних племен і родоплемінних утворень. Приклади кланової етнократії характерні, по суті, для всіх середніх і нечисленних народів, вона становить основу (іноді ретельно приховувану) протистояння різних етнополітичних груп. Про це свідчить реальне життя в Калмикії, Бурятії, Туві, Хакасії, Адигеї та в інших колишніх республіках СРСР.

Зауважимо, що етнократія навіть у прихованому вигляді є небезпечною формою політичного управління. Це форма мімікрії та фальсифікації як державних, так і етнічних інтересів. Етнократія — це форма владарювання, за якою приховані політичні амбіції, бажання особистої та групової наживи.

Таким чином, етнократія — це не влада етносу, це влада невеликої етнічної групи, яка захопила владу в країні.

Тільки спираючись на матеріали глибоких конкретних досліджень, можна відповісти на питання, наскільки етнократія прийнятна чи неприйнятна в сучасному суспільстві. Прихований характер процесів етнократії свідчить про їх складність і нагальну необхідність їх ретельного вивчення.

Література

1. Авдеев В. Б. Кастовая этнократия. — www.ru.sograd.xromo.com

2. Малий етнополітичний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К.: МАУП, 2005.

3. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005.

4. Политология: Энцикл. слов. — М., 1993.

5. Тощенко Ж. Т. Этнократия: история и современность (социологические очерки). — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2003.

6. Филиппов В. "Нулевой вариант" в этнополитике — путь к гражданскому равенству в обществе // Федерализм. — 1997. — № 2. — С. 46.

7. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. — СПб., 1999.

Засади етнократії виявляються в суспільстві не відкрито, а камуфлюються під соціально-політичні, культурно-освітні процеси суспільного життя, що не завжди віддзеркалює сутність етнократії як антидемократичної, антигуманної політичної ідеології. Етнократія ставить амбіційні політичні цілі, які зводяться до того, щоб "свій народ" домінував над іншими народами. Етнократія — це не влада етносу, це влада окремої етнічної групи, яка захотіла владу в країні.

Основы этнократии проявляются в обществе не открыто, а камуфлируются под социально-политические, культурные процессы общественной жизни, что не всегда отображает сущность этнократии как антидемократической, антигуманной политической идеологии. Этнократия ставит амбициозные политические цели, которые сводятся к тому, чтобы "свой народ" доминировал над другими народами. Этнократия — это не власть этноса, это власть отдельной этнической группы, которая захватила власть в стране.

Because of the basics of the ethnocracy which becomes a part of the society didn't open yet, which also camouflage under the spectrum of social-political, cultural aspects of social life, and also represent the essence of ethnocracy as the antidemocratic, antihumanism of political ideology. Ethnocracy puts ambitious political goals, which remove for stepping forward "the one's own nation" as dominant concerning the other nations. The essence of ethnocracy does not lay in capturing of the individual ethnic group.

Надійшла 2 березня 2007 р.

ПРО СПЕЦИФІКУ ІНТЕГРУВАННЯ В ЗАГАЛЬНОКРАЇНОВИЙ КОНТЕКСТ МЕНШИНСЬКИХ НАРОДІВ-ЕТНОСІВ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 110–113

Розглядаються проблеми специфіки інтегрування меншинських народів-етносів у загальнокраїновий контекст. Дано визначення інтеграції та етнічної інтеграції. Розглядаються причини і шляхи інтеграції в економічній, соціальній, політичній сферах.

У сучасному українському суспільстві, що трансформується, спонтанно здійснюється протікання / перетікання багатьох різноманітних процесів — соціально-політичних, реформаційних, економікоінтеграційних, культурно-консолідаційних, етнорелігійних, етнокультурних, етносоціальних, етнодержавотворчих, етнополітичних тощо. У поліетнічній країні найсуттєвішими є соціальні процеси, що корелюються навколо доленосного завдання етнополітичного населення усього різноєрархізованого суспільства. Ці процеси і визначають поточну та перспективну долю багатонародної спільноти країни. Сама ж інтеграційна доля країни залежить від характеру і “тональності” трьох факторів: держави; титульного народу — етносу країни; інтеграційного потенціалу субтитульних меншинських народів-етносів (за підсумками Всеукраїнського перепису населення у грудні 2001 р., в Україні проживає 135 народів як етноспільностей).

Інтеграція як політична категорія — це процес зближення чи об’єднання соціальних інституцій певних територій, держав і упорядкування та узгодження їх діяльності в багатьох сферах. З цього визначення можна сформувати категорію “етнічна інтеграція” як одну із сторін процесу розвитку людського суспільства, пов’язану з об’єднанням раніше різнорідних частин [4, 515].

Етнічна інтеграція для України означає внутрішню консолідацію етносів, завдяки якій від-

бувається становлення єдиної політичної нації, поліпшуються взаємозв’язки і взаємодія між окремими елементами етносу, зростає загальний рівень політичної культури громадян України.

Причини інтеграції можуть бути різними:

1) економічна (посилення економічно-господарських зв’язків між регіонами, рівномірний розвиток промисловості всіх регіонів держави, залучення до ринку праці, господарської сфери представників етнічних меншин);

2) мовно-культурна (надання прав кожній національній меншині вільно використовувати свою мову, надання можливостей для розвитку своєї культури, підтримка просвітницьких культурних рухів у своїй державі, відродження культурних пам’яток інших неукраїнських народів-етносів);

3) територіальна (міграція окремих груп у райони, які відрізняються від попереднього місця проживання, повернення на історичну батьківщину раніше депортованих представників корінних народів і національних меншин).

За своєю сутністю інтеграція національних меншин в український контекст передбачає не злиття етносів у єдину етногрупу, а залучення їх до економічної, соціальної, політичної сфер, до активного прийняття і використання їх форм суспільного життя, які не вичерпали своїх можливостей у суспільному процесі, встановлення різних форм співробітництва та впровадження у свідомість національних меншин єдиної полі-

тичної ідеї (головного фактора інтеграції) — об'єднання поліетнічного українського суспільства на основі загальнонаціональних інтересів, ідеї поліпшення добробуту, вирішення соціальних, економічних, культурних проблем, ідеї міжнаціональної злагоди і громадянського миру, спільної відповідальності за своє майбутнє і майбутнє свого народу.

На нашу думку, процес інтеграції в єдиний етносоціум починається із соціалізації людини, тобто процесу засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Для того щоб у майбутньому інтеграційні процеси у суспільстві прискорилися, вже зараз треба “великим політикам” думати, вкладати інвестиції в регіони компактного проживання національних меншин, адже швидка зміна поколінь і не піклування про них або повне ігнорування етнічного фактора з боку держави та невирішеність економічної кризи можуть призвести до посилення сепаратистських настроїв, девальвації національних цінностей, ксенофобії, до проблем культурного характеру можуть додатися економічні проблеми, адже більшість національних меншин є свідомими платниками податків, тобто разом із представниками титульної нації наповнюють державний і місцеві бюджети, а отже, мають право на фінансування етнокультурного розвитку у загальному порядку.

Політична соціалізація як один із засобів інтеграції народів етносів в український простір має йти як прихованим, так і відкритим шляхом (через вивчення у школах і вищих закладах освіти соціально-гуманітарних дисциплін, залучення і вивчення культур). На цей процес впливають такі чинники, як війни, політичні та економічні кризи. В умовах криз людина (громадянин) втрачає орієнтири, цінності, а тому думками та ідеями таких людей легко управляти, однак це порушує інтеграцію і призводить до дезінтеграції та підвищення рівня конфліктності у суспільстві.

Саме через процес соціалізації формуються загальнолюдські цінності, настанови, ідеї. До основних ідей, що можуть об'єднати поліетнічну країну, належить ідея блага нації. Ця ідея повинна виходити не з минулого (українського), а з перспектив майбутнього, консолідуватися навколо ідей, спроможних забезпечити нормальне майбутнє.

Інтегруюча ідея має спиратися на історичне минуле, досвід і загальноприйняті гуманістичні цінності. Лише за допомогою неї можна сформулювати єдину політичну націю в поліетнічному суспільстві з патріотичними настроями, що несе їх у

собі етнонаціональна еліта, яка є головним носієм політичних ідей.

Посилення міжкультурної взаємодії етносів є одним із ключових чинників громадянського миру і консолідації етносів. Вона може розпочатися із підтримки громадських організацій, науково-культурних товариств, політичних партій, де відбувається формування політичної етнонаціональної еліти. Нині, за даними Державного комітету України у справах національностей та міграції, діє понад 785 громадських організацій національних меншин, 32 з яких є загальнодержавними, а решта — регіональними. Майже всі національні меншини мають свої громадські організації та науково-культурні товариства, які діють на території України і сприяють відродженню та пропагуванню національних культур, вивченню різних мов (наприклад, діють школи при посольствах, недільні школи, школи з викладанням предметів національною мовою (азербайджанська, німецька, вірменська, єврейська), виходять газети, журнали (“Єврейські вісті”, “Елліни України”) і книги мовою національних меншин, працюють театри (єврейські театри “Штерн”, “Мазелтов”) та художні колективи, фольклорно-етнографічні ансамблі). Найбільше громадських організацій та національно-культурних товариств мають російська, єврейська, німецька, польська, грецька меншини (“Русское собрание”, “Єврейська рада України”, Культурно-просвітнє товариство поляків України, Федерація грецьких товариств в Україні, “Форумо ромен Україна-тар”). Для утвердження норм і цінностей міжнаціонального спілкування утворено Всеукраїнський союз громадських організацій “Міжнаціональний форум України” (керівник О. Свистунов, лютий 2000 р.), до нього увійшло понад 100 національно-культурних організацій, також створена Асоціація національно-культурних об'єднань України (голова О. Фельдман), яка займається не тільки культурно-просвітницькою діяльністю, а й політичною: розробляє пропозиції до законів “Про національні меншини в Україні”, “Про концепцію національної політики в Україні” та інші державні документи. Видається газета національних меншин України — “Моя Родина” [1].

Посилення діяльності громадських організацій етносів сприяє культурному розвитку українського народу, адже дух, здобутки кожного етносу збагачують культуру України, закладають підвалини до тіснішого міжетнічного спілкування, взаємодії, співпраці. Саме лідери громадських організацій і культурних товариств своєю патріо-

тичною діяльністю охоплюють всі сфери життя, у свою чергу, етнічна, побутова, культурна, економічна, освітянська і політична різнобарвність сприяє політичній інтерпретації. Стали виникати політичні партії, які беруть участь у виборах до місцевих рад, до Верховної Ради України, але, на жаль, через недосконале виборче законодавство та невключення у списки виборців багатьох представників національних меншин у місцевих радах та у Верховній Раді України майже немає партій і блоків (а тим паче представників) національних меншин (“Партія мусульман України”, партія “Союз”, “Адамет”, “Партія міжнаціональної злагоди”, “Кримськотатарський національний рух”, “Кримськотатарський меджліс”), хоча в парламентах минулих скликань було багато вихідців з тих чи інших меншин (В. Янукович, Ю. Звягільський, Ю. Тимошенко, С. Тигітко, Є. Червоненко та ін.).

Велике значення в інтеграційному процесі відіграє політична культура національних меншин і титульного народу. Інтеграція проходить через формування надетнічної політичної культури для нової політичної спільноти, адже, за Гердером, культура — це продукт діяльності людей і одночасно її стимул.

Культура національних меншин може стати надбанням загальної культури держави, оскільки вона свідчить про рівень розвитку етнічної спільноти, її відкритість стосовно інших культур.

Моніторинг міжетнічної ситуації, здійснений у 2002 р. Державним комітетом України у справах національностей та міграції, свідчить, що у нас спостерігається безконфліктний інтегративний тип розвитку міжнаціональної взаємодії. Україна у своєму активі має низку законів: “Закон про національні меншини України”, “Про біженців”, “Про громадянство країни”, “Про правовий статус іноземців”, які регулюють діяльність і життя національних меншин, ними держава намагається підтримати атмосферу толерантності, усунення чинників міжнаціональної напруженості і конфліктів.

Усі законодавчі акти спрямовані на створення (інтеграцію всіх національних меншин) етнічної політичної нації (декілька етнічних груп становлять одну націю), на формування її через закономірний природний процес, коли всі національні меншини усвідомлюють необхідність впровадження культурної чи історичної ідеї державного об’єднання, консолідації в єдину національну спільність історично сформованих регіональних

співтовариств. При цьому зазначимо, що для консолідації етносів необхідно пом’якшити етнічну специфіку регіонів як чинника розвитку регіонального сепаратизму (наприклад, кримська ситуація). За наявності у різних регіонів специфічних інтересів присутність у деяких з них компактних і чисельних політичних етногруп надає етнічним політичним відносинам в Україні виразного регіонального характеру [5].

Стосовно розвитку єдиної державної політичної нації професор І. М. Варзар зазначає: “Титульний народ-етнос має об’єктивне право рекомендувати всім народам-співвітчизникам... свою форму держави і державного правління, модель громадянського суспільства, свою мову (в якості інструмента офіційного спілкування), деякі ознаки своєї моделі культурологічного освоєння світу, політичної поведінки, етноісторичної ментальності... Але саме “рекомендувати”, а не “нав’язувати”, тим більше — не “диктувати”. У підсумку, на протязі довгого періоду співробітництва народів у даній країні — навкруги і на базі титульного народу — виникає єдиної державної політичної нації” [2, 301].

У періоди посилення інтеграційних процесів спостерігаються занепад впливу етнічних чинників на політичний розвиток, ослаблення націоналізму, етнічний плюралізм, розвиток громадянського суспільства до рівня впливової сили, пріоритет прав людини. У розвиненому громадянському суспільстві етнічні меншини не відіграють суттєвої ролі у солідаризації суспільства, етнічні питання вирішуються на рівні суспільних інтересів, що дає змогу етносу уникнути політичної мобілізації і зберігатися на рівні суб’єкта історичного процесу. У перехідних суспільствах етнос стає дійовою особою політичних відносин, а етнічність — фактом політичної лояльності [3, 12].

Нині Україна ще не має чіткого плану дій щодо здійснення політики міжнаціональних відносин, де були б повністю враховані інтереси і потреби національних меншин, вирішення яких зменшує наявне напруження в міжнаціональних відносинах. Тому розв’язання чисельних проблем і законодавче закріплення прав і свобод сприятимуть подальшому безконфліктному інтеграційному поступу народів-етносів в український контекст. Як стверджує І. М. Варзар, “Перед титульним народом-етносом країни в багатонародному суспільстві стоїть титанічне завдання — створити навколо себе рівноправну атмосферу існування” [2, 302].

Література

1. Багмет М. Міжкультурна взаємодія громадських об'єднань етнospільнот України // Політичний менеджмент. — 2004. — № 2. — С. 68–77.

2. Варзар І. М. Із контекстів минулих літ: Вибране в концептуальних і мемуарних вимірах. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К.: ФАДА, ЛТД, 2003.

3. Коч С. В. Етнічність у сучасному політичному процесі: Автореф. ... канд. політ. наук. — Одеса, 2000. — 19 с.

4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра; Генеза, 1996.

5. Степико М. Т. Українська нація: проблеми становлення // Політичний менеджмент. — 2004. — № 1.

Розглянуто специфіку інтеграції меншинських народів-етносів в загальнокраїновий контекст, дано визначення етнічної інтеграції, яка передбачає не злиття етносів в єдину етно-групу, а залучення їх до різних сфер життя. Визначено шляхи інтеграції, основними з яких є політична соціалізація, політична культура і між-культурна взаємодія. Завдання титульного народу-етносу в процесі інтеграції — забезпечення рівноправного існування народів-етносів.

Рассматривается специфика интеграции меншинских народов-этносов в общеукраинский контекст, дано определение этнической интеграции, которая предусматривает не слияние этносов в единую этно-группу, а привлечение их в разные сферы жизни. Определены пути интеграции, основными из которых являются политическая социализация, политическая культура и межкультурное взаимодействие. Задача титульного народа-этноса в процессе интеграции — обеспечение равноправного существования народов-этносов.

The article deals with peculiarity of the ethnical groups' integration into the whole-Ukrainian context and gives determination of such phenomenon as ethnical integration which doesn't mean ethnical fusion but the nations' encouraging to take part in different fields of life activity. It also determines some major ways of integration such as political socialization, political culture and political cooperation. The aim of the title ethnical nation in the process of integration is to provide "equal" conditions of the ethnical nations' existence.

Надійшла 9 березня 2007 р.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 114–118

Рассматриваются проблемы взаимоотношений государства и общества, общества и личности. Особенное значение для отечественной общественно-политической практики имеет гражданское и национальное возрождение в связи с образованием независимого государства. Большое внимание уделяется выбору приоритетов при формировании типа гражданского общества.

31 августа 1991 г. народ Азербайджана утвердил свое суверенное право на построение независимого государства. Общие черты новой государственности были обозначены в “Конституционном акте о государственной независимости Азербайджанской Республики” от 18 октября 1991 г. Этот Конституционный акт в первых своих строках определил преемственность с “Декларацией о независимости”, принятой 28 мая 1918 г. Национальным собранием Азербайджана. Уже тем самым Конституционный акт дистанцировался от Конституции Азербайджанской Советской Социалистической Республики, первые строки которой утверждали руководящую роль Коммунистической партии СССР. В свою очередь, Конституция Азербайджана 1995 г., опираясь на Конституционный акт, определила Республику Азербайджан как демократическое, правовое, светское государство, обеспечивающее верховенство законов. Свободное и независимое решение своей судьбы, определение своей формы управления являются суверенными правами азербайджанского народа. Осуществление государственной власти в политической системе Азербайджана по своей форме соответствует параметрам республики, основанной на президентском управлении. Глава I Конституции АР объявила источником власти народ Азербайджана, который осуществляет это суве-

ренное право путем всенародного голосования. Все это вписывается в идею демократического реформирования общества и государства. Народ может стать источником власти, если люди, образующие его, имеют право на жизнь (ст. 27), право на свободу (ст. 28), право на собственность (ст. 29), право на личную неприкосновенность (ст. 32), право на защиту чести и достоинства (ст. 46), право на свободу мысли и слова (ст. 47), право на свободу собрания и т. п. [1].

В последнее время проблема взаимоотношений гражданского общества и политической системы вызывает все больший интерес исследователей.

Например, проблемы формирования гражданского общества в условиях трансформации, перспективы и реалии гражданского общества рассматривали в своих трудах Р. Гасанов, Э. Кулиев, Р. Бадалов, Н. Мехти.

Попытаемся в этой статье изучить взаимосвязь гражданского общества с политической системой Азербайджана, в котором особую роль играют неправительственные организации (НПО).

Формирование гражданского общества и социального, демократического, правового государства происходит параллельно, на этот процесс влияют политическая реформа, обновление политико-правовой базы с учетом международных

документов, опыта определенных стран. Граждане, общественные организации, политические институты стремятся эффективнее использовать международные инструменты и механизмы для защиты достоинства и свободы каждого человека [9, 194].

Гражданское общество включает в себя целую совокупность социальных организационных образований и отношений, которые формируются и функционируют независимо от государства. К ним относятся добровольно созданные гражданами самоуправляющиеся общности людей — семьи, общественные организации, кооперативы, ассоциации, хозяйствующие структуры и корпорации, партии, профессиональные, творческие, этнические и другие объединения [2].

В Азербайджане еще до установления советской власти действовали некоторые элементы гражданского общества: выходили газеты и журналы, функционировали службы социальной помощи бедным, общественно-студенческие движения, политические партии и т. д. Однако после установления советской власти в Азербайджане ситуация изменилась: местные партийные и государственные лидеры, действуя по указке из центра, стали добиваться участия масс в общественной жизни только через организации, спонсируемые партией, — советы, профсоюзы и комсомол. Таким образом режим пытался удержать контроль над массами [11]. Сама идеология тоталитаризма подразумевает полный государственный контроль и вмешательство во все сферы общественной жизни, в дела институтов гражданского общества и частную жизнь людей, что автоматически исключает возможность возникновения свободы ассоциации, свободы слова и др. Возникновение и развитие в таких условиях гражданского общества в современном его понимании, а следовательно, и правового государства, невозможно по определению.

В 90-х годах прошлого века дискуссии по поводу построения гражданского общества охватили практически все страны мира, поставив под сомнение существование любых тиранических режимов в рамках национальных государств [6]. Гражданское общество, как справедливо подметил Томас Каротерс, превратилось в “ключевой элемент” эпохи, наступившей по окончании “холодной войны” [12]. Совершенно естественно, что эти процессы не обошли стороной и Азербайджан, устремившийся к возрождению демократических традиций, заложенных еще в начале прошлого столетия [6].

Следует отметить, что всего за несколько лет периода независимости в стране появились политические партии, постепенно развиваются профсоюзы, в четвертую власть превращаются СМИ, раскрепощенная инициатива людей направляется на решение разнообразных задач путем объединения усилий в рамках соответствующих организаций — молодежных, женских, экологических и др.

В Азербайджане, как и во всех новых независимых государствах, накануне и после распада СССР формировалась многопартийная система. Следует заметить, что “новые политические движения тех лет были не столько политическими партиями, союзами или ассоциациями интересов, сколько политическими кампаниями, ориентированными не на переговоры, а на уличные демонстрации и массовые митинги” [10], а несколько позже партии в конечном счете вписались в сложившуюся в Азербайджане общественно-политическую систему, где и заняли свое место. В 2002 г. в Министерстве юстиции было официально зарегистрировано 42 партии, представляющие широкий спектр идеологических направлений: правые и правоцентристы, либералы, националистическое, социалистическое и коммунистическое направления.

В демократических странах, как правило, правые партии опираются на средний класс и консервативные религиозные круги, тогда как левые партии стремятся заручиться поддержкой широких масс трудящихся и передовой интеллигенции. Однако сегодня в Азербайджане общество еще не расслоилось в социальном отношении до такой степени, чтобы появились крупные общественные силы, заинтересованные в создании крепких партийных структур. Правые партии пока не имеют поддержку у крупных собственников и бизнесменов, а средние слои находятся пока еще в зачаточном состоянии. Левые партии не имеют поддержку у трудящихся, которые находятся в тяжелом материально-финансовом состоянии. Как “правые”, так и “левые” партии одинаково стараются дистанцироваться от духовенства и клерикальных кругов, но в своих программных документах они выступают в защиту мусульманских ценностей [3].

Сообщество неправительственных, неполитических, некоммерческих объединений — это сегодня, возможно, наиболее динамично развивающийся сектор гражданского общества. В этой среде приобретаются навыки самостоятельной социально значимой деятельности, включая на-

хождение финансовых источников и самоорганизации для выполнения конкретной работы, а также навыки демократического контроля над властью и непосредственного участия в законодательном процессе, по крайней мере, в сфере, касающейся работы НПО.

Согласно Мировому банку, *неправительственные организации* — это многочисленные группы и учреждения, которые полностью или в значительной мере не зависят от правительства и преследуют прежде всего гуманные, но не чисто коммерческие цели. Это частные агентства в индустриальных странах, которые поддерживают международное развитие; местные группы, организованные на местах или по национальному признаку; группы в сельских районах. Неправительственные организации включают благотворительные и религиозные ассоциации, которые мобилизуют частные фонды для развития, распределяют продовольствие, оказывают семейные запланированные услуги и содействуют развитию общества. Они также включают независимые кооперативы, ассоциации, сообщества по потреблению воды, женские группы и пасторальные (животноводческие) ассоциации. Это также группы граждан, которые занимаются вопросами распространения информации в обществе и содействуют развитию политики [8].

Считается, что НПО могут быть вовлечены в социальную политику, но не в ту сферу, которая является прерогативой профессиональных политиков. Заметим, что организации, возникшие на общественном подъеме конца 80-х — начала 90-х годов в Азербайджане, были сильно политизированы, поэтому власть стремилась ограничить поле их деятельности. Сказывалось также отсутствие законодательной базы, регулирующей взаимоотношения двух секторов — государства и НПО [3].

Формы, масштабы и цели деятельности этих новых организаций во многом определялись историческими традициями азербайджанского народа, уровнем понимания населением гражданских прав, а главное — политической структурой общества. Нужно признать, что влияние третьего сектора на положение в азербайджанском обществе до сих пор остается на довольно низком уровне, однако достижения его нельзя недооценивать. Местные НПО уже осуществляют анализ республиканского законодательства, налаживают связи с частным сектором, приобретают позитивный опыт из общения с зарубежными организациями, занимаются просвещением в области прав

человека. Однако масштабы их деятельности все еще находятся на низком уровне в силу многих внутренних и внешних причин. Во-первых, местные НПО пока еще не способны представлять интересы отдельных социальных групп и не представляют собой реальную социально-политическую силу. Во-вторых, они испытывают серьезные трудности с финансированием и подбором квалифицированных специалистов. В-третьих, неразрешенность карабахского конфликта лишает граждан веры в международные структуры и в идею о правах человека в целом, в результате чего люди довольно пассивно реагируют на общественные начинания [7].

В разных странах государство и общественные организации взаимодействуют по-разному. В недемократических государствах общественные объединения либо жестко контролируются государственной властью, либо их деятельность вообще запрещена.

Неправительственные организации в Центральной и Восточной Европе/СНГ не только содействуют решению насущных социальных вопросов, где государство было не в состоянии сделать это, но все больше служат ценными ресурсами и источниками экспертизы для правительства. Поскольку многие страны начинают внедрять децентрализацию, местные органы власти приобретают ценный опыт в экспертизах и новых ресурсах в неправительственных организациях. В некоторых ситуациях НПО настолько эффективно включились в процесс социального обеспечения, что некоторые местные органы власти выдвинули идею заключить договор с местными неправительственными организациями для обеспечения этих услуг [13].

С целью создания приемлемых условий для развития НПО в Азербайджане в 2005 г. Национальный Форум НПО подготовил пакет предложений и представил его комиссии по социальной политике. Предложения касаются законов о “Неправительственных организациях (фондах, общественных объединениях)”, “Государственной регистрации и реестра юридических лиц”, “Налоговом кодексе”, “Социальном страховании”. Предложения подготовлены при поддержке Программы развития ООН. Проект поправок и дополнений в “Закон о деятельности неправительственных организаций” будет вынесен на обсуждение на весенней сессии Милли Меджлиса [5].

Одной из важнейших задач государства считается деятельность, направленная на установление

определенного порядка. Главным инструментом обеспечения порядка в демократическом обществе являются правовые нормы, законы. Отношения между субъектами внутри государства регулируются законами, но еще в большей степени неписанными правилами каждодневной жизни. Однако каким бы демократичным политический режим не был, гражданские институты не освобождаются от необходимости в определенных условиях и рамках подчиняться постановлениям центральной власти. Игнорирование их может привести ко всеобщему хаосу. Еще одна особенность взаимоотношений гражданского общества с государством состоит в том, что впервые оно ставит под контроль само государство путем создания правового поля взаимоотношений государство — гражданское общество. Последнее берет под свою защиту естественное право каждого на частную жизнь — сферу семейных отношений, досуга, домашнего хозяйства, дружеских связей и т. д. Переход части управленческих функций от государства к гражданскому обществу сопровождается заменой этатистского превосходства более гармоничной формой социального взаимодействия.

Недавно рабочая группа неправительственных организаций Азербайджана разработала первый вариант Государственной программы по развитию НПО. Идея создания подобной программы вынашивалась “третьим сектором” давно. В проекте Государственной программы четко обозначены проблемы “третьего сектора”: слабая законодательная база деятельности неправительственных организаций, сложность и запутанность процесса их регистрации, финансовая несамостоятельность, отсутствие взаимодействия с правительством, давление со стороны государственных органов, которые зачастую воспринимают НПО как оппозицию. В документе определяются также шаги, которые правительство должно предпринять для развития и укрепления “третьего сектора”. В частности, предусмотрено, что в финансировании проектов НПО должно участвовать и правительство. Это весьма важное положение, если учесть, что “ахиллесовой пятой” практически всех неправительственных организаций является их слабая материальная база, т. е. крайняя ограниченность финансовых возможностей. По этой причине многое из того, что могут сделать НПО, главным образом в сфере образования, здравоохранения, культуры, охраны окружающей среды, гендерной политики, остается нереализованным. В этом контексте представляется важным вклю-

чение в первый вариант проекта Государственной программы по развитию НПО пункта, предусматривающего привлечение неправительственных организаций к выполнению определенных заказов правительства [13].

Для развития “третьего сектора” в госпрограмме предлагается создать институт НПО, целью которого станет расширение возможностей неправительственных организаций. Следует отметить, что госпрограмма разработана в рекордно короткие сроки — за два месяца. Это объясняется тем, что у НПО, работающих в сфере законодательства, имеются серьезные наработки ряда положений предполагаемой программы по развитию общественного сектора [4].

Гражданское общество способствует демократизации государственных органов. Под его влиянием происходит разделение властей, формируются политические партии, другие объединения граждан, существует легальная оппозиция, свобода слова, средств массовой информации, мнений, политический плюрализм, вводится равенство различных форм собственности, частное предпринимательство, равные экономические возможности граждан и т. д. [2].

Государство должно проявлять заинтересованность в стимулировании формирования гражданского общества: в обеспечении правовых условий гражданской самодеятельности, поощрении низовой активности, развитии самоуправления, содействии партийному строительству и организации настоящих профсоюзов, укреплению авторитета закона. Осуществление преобразований сверху ставит формирование гражданского общества в прямую зависимость от верхнего эшелона власти и под его контроль.

Процесс формирования гражданского общества у нас полон внутренней противоречивости, что приводит к конфликтам и даже тупиковым ситуациям. В условиях, когда законы выполняются далеко не на должном уровне, а государственная политика все еще не способствует выполнению четкой программы преобразований, можно утверждать, что в Азербайджане сегодня тенденции развития гражданских институтов противостоят тенденции замедления этого естественного процесса.

Проблемы, связанные с демократизацией и утверждением гражданского общества в Азербайджане, могут быть разрешены не в условиях конфронтации, а в условиях взаимного доверия и продуктивного сотрудничества как “верхов”, так и “низов”.

Литература

1. Бадалов Р., Мехти Н. Политические институты Азербайджана: дихотомия текста и реальности. — [www.idea.int/europe_cis/upload/rahman-niyaz_rus_edi.pdf](http://www.idea.int/europe_cis/upload/rahman-niyaz-rus_edi.pdf)
2. Васильев А. В. Теория права и государства: Курс лекций. — М.: Изд-во РАГС, 2001. — 184 с.
3. Гасанов Р. М. Формирование гражданского общества в условиях трансформации. — Баку, 2003. — 271 с.
4. Государственная программа для "третьего сектора". — <http://www.pressclubs.org/>
5. Изменения в "Законе о деятельности неправительственных организаций". — www.azregionaldevelopment.org/
6. Кулиев Э. Перспективы и реалии гражданского общества в Азербайджане. — www.waytoquran.net
7. Кулиев Э. Роль НПО в формировании гражданского общества в Азербайджане. — www.demaz.org
8. Масляковская Е. Роль неправительственных организаций в развитии сотрудничества (Мировой банк, 1999). — www.undp.org
9. Политическая система современной Украины: особенности становления, тенденции развития / Под ред. Ф. М. Рудича: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — К.: Парламентське вид-во, 2002.
10. Саква Р. Режимная система и гражданская система в России // Политические исследования. — 1997. — № 1. — С. 61–82.
11. Байкара Хüseyn. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. — Bakı, 1992.
12. Carothers T. Civil Society, Foreign Policy // Winter. — 1999. — № 117. — P. 18.
13. NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia, 2001. — www.usaid.gov

Розглянуто взаємовідносини сучасних інститутів громадянського суспільства з політичною системою Азербайджану. Проаналізовані основні етапи розвитку громадянського суспільства і його взаємодію з політичною системою Азербайджану. Вивчено взаємозв'язок громадянського суспільства з політичною системою Азербайджану, в якому особливу роль грають недержавні організації.

Рассмотрены взаимоотношения современных институтов гражданского общества с политической системой Азербайджана. Проанализированы основные этапы развития гражданского общества и его взаимодействие с политической системой Азербайджана. Изучена взаимосвязь гражданского общества с политической системой Азербайджана, в котором особую роль играют НПО.

Mutual relations of modern institutes civil society with political system of Azerbaijan are considered. The analysis of the basic stages of development civil society and its interaction with political system of Azerbaijan is made. It is studied interrelation of a civil society with political system of Azerbaijan in which a special role plays NGO.

Надійшла 12 березня 2007 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Авсієвич А. В.** — доктор філософії в галузі права, старш. викл. кафедри юридичних дисциплін Хмельницького інституту МАУП — 140
- **Берестецька Л. М.** — доцент Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 13
- **Бойко С. С.** — старш. викл. Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 105
- **Гольцов А. Г.** — канд. геогр. наук, заст. зав. кафедри міжнародних відносин Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 62
- **Гуменюк А. Ф.** — заст. зав. кафедри економіки та менеджменту Хмельницького інституту МАУП — 9
- **Дмитренко О. С.** — викладач Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 95
- **Дозорова О. Ю.** — докторант Харківського інституту МАУП — 24
- **Загоруй Г. В.** — аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 110
- **Золін А. О.** — аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 90
- **Івашенко Ю. Ю.** — викладач Харківського інституту МАУП — 32
- **Карнаух А. А.** — канд. політ. наук, старш. викл. кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 68
- **Коваленко С. С.** — канд. техн. наук, декан факультету дистанційного навчання Телеуніверситету МАУП, старш. наук. співроб. відділу геополітики і геостратегії НДІ українознавства Міністерства освіти і науки України — 84
- **Кондракова С. П.** — доцент кафедри правоохоронної діяльності Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 119
- **Кошелева В. С.** — аспірант Української інженерно-педагогічної академії, м. Харків — 43
- **Кривов В. Г.** — старш. викл. кафедри юридичних дисциплін Хмельницького інституту МАУП — 150
- **Кругляк Б. С.** — д-р екон. наук, проф. кафедри обліку та аудиту Хмельницького національного університету — 9
- **Кубрак П. М.** — канд. юрид. наук, доц., проф. кафедри правоохоронної діяльності Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 144
- **Купратий В. І.** — канд. екон. наук, зав. кафедри економіки та менеджменту Хмельницького інституту МАУП — 28
- **Мироненко Є. В.** — аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 100
- **Моїсеєнко Н. В.** — докторант Харківського інституту МАУП — 24
- **Нальотов А. А.** — аспірант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 74
- **Насонова Н. О.** — докторант Харківського інституту МАУП — 32
- **Низенко Е. І.** — канд. юрид. наук, проф. Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 127
- **Олійник А. П.** — старш. викл. кафедри економіки і менеджменту Хмельницького інституту МАУП — 58
- **Пелих О. Л.** — магістр права, викл. кафедри правоохоронної діяльності Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 158
- **Прилуцький Р. Б.** — канд. юрид. наук, зав. кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 133
- **Рябченко І. М.** — д-р техн. наук, проф., директор Харківського інституту МАУП — 24
- **Свиноус І. В.** — канд. екон. наук, доцент кафедри обліку та аудиту Хмельницького національного університету — 53

- **Семаков Г. С.** — канд. юрид. наук, проф., зав. кафедри правоохоронної діяльності Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 124
- **Тіунов В. М.** — канд. техн. наук, доцент Харківського інституту МАУП — 32
- **Тупкало В. М.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 47
- **Турська М. В.** — студентка IV курсу Інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ — 162
- **Утвенко В. В.** — канд. іст. наук, заст. зав. кафедри організації самоврядування Українського Військово-козацького інституту МАУП, м. Київ — 38
- **Філіпов М. І.** — канд. екон. наук, доц., проф. кафедри управління бізнесом Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 5
- **Штефан Л. В.** — канд. пед. наук, доцент Харківського інституту МАУП — 43
- **Щепкіна С. П.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 17
- **Юсіфов Вугар Адиль огли** — аспірант Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин ім. Аверроеса, м. Київ — 114

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 1(15)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 1(15)

Редактор *З. П. Чиркова*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *С. В. Бичков*

Оформлення обкладинки *С. Б. Каргінова*

Підп. до друку 20.07.07. Формат 60×84/₈. Папір офсетний. Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк. арк. 18,85. Обл.-вид. арк. 20,35. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи № 8 від 23.02.2000

Вимоги до авторів щодо подання статей продовжуваного видання “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:

1. Економічні науки і менеджмент.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті – 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали – прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали – повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали – назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (А4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту – 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє – 25 мм, нижнє – 20 мм, правє – 10 мм, лівє – 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме. Якщо статтю написано російською мовою, резюме слід подавати українською. Якщо статтю написано українською мовою, резюме слід подавати англійською.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові.

Разом із друкованою статтею автор має подати її електронний варіант на дискеті 3,5 дюйма. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word 97. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначити номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

На поданій дискеті мають бути лише файли, що належать до змісту статті. На етикетці дискети необхідно зазначити прізвище(а) та ініціали автора(ів).

Текст статті та дискета авторові(ам) не повертаються.

До матеріалу автор обов'язково повинен додати домашній і службовий номери телефонів.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

ВРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // *Ядер. физика.* — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.
2. *Камзин А. С., Русаков В. Л.* Пропорциональный счетчик для мессбауэровских исследований поверхностных слоев при температурах от 100 до 700 К // *Приборы и техника эксперимента.* — 1988. — № 5. — С. 56–58.
3. *Пугачев В. С., Сеницин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // *Автоматика и телемеханика.* — 1987. — № 12. — С. 3–24.
4. *Взаимодействие ядер азота и углерода / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Головков и др.* // *Ядер. физика.* — 1988. — Т. 48, вып. 5(11). — С. 1208–1246.
5. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.
6. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // *Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана:* Пер. с англ. / Под ред. Б. И. Вивона. — М., 1988. — С. 304–318.
7. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // *Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах.* — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).
8. *Программа экспериментальных исследований на мезонной фабрике ИЯИ АН СССР:* Тр. V Всесоюз. сем., 23–27 апр. 1983 г., Звенигород. — М., 1984. — 372 с.
9. *Крутицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // *Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14–18 сент. 1987 г.).* — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.
10. *Соботович Э. В., Ольховик Ю. А., Соколюк Г. А., Коромысло Т. И.* Сравнительная характеристика миграционной способности радионуклидов в донных отложениях водоемов // *Докл. АН УССР. Сер. А.* — 1990. — № 8. — С. 25–34.
11. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.
12. *Ломидзе В. Л., Франк Э.* О накоплении трансактинидов в реакторе ИБР-2. — Дубна, 1988. — 10 с. — (Препр. / ОИЯИ; 18-88-759).
13. *Ковалев Н. И.* Экологические катастрофы. — К., 1998. — 20 с. — (Препр. / НАН Украины. Ин-т ядерных исслед.; КИЯИ-98-5).
14. *Кир'янчук В. М., Рудчик А. Т., Будзановські А. та ін.* Механізми реакції ${}^9\text{Be}({}^{11}\text{B}, {}^{12}\text{B}){}^8\text{Be}$ // *Зб. наук. праць Ін-ту ядерних досл.* — 2004. — № 1(12). — С. 16–22.
15. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // *Nuclear Physics.* — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.
16. *Hodges D. A., Jackson H. G.* Analysis and Design of Digital Integrated Circuits. — N.-Y., 1985. — 454 p.